

TSHIVENDA HOME LANGUAGE

GRADE 5 – BOOK 1

TERMS 1 & 2

ISBN 978-1-920458-69-0

THIS BOOK MAY NOT BE SOLD.

11th Edition

ISBN 978-1-920458-69-0

9 781920 458690

a b c d e
f g h i j
k l m n o p
q r s t u
v w x y z

ISBN 978-1-920458-69-0

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI – Gireidi ya 5 Bugu 1

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Dzina:

Kilasi:

Gireidi
ya 5

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI

Bugu 1
Themo 1 & 2

Vho Angie Motshekga
Minista wa Muhasho wa
Pfunzo ya Muteo

Vho Dr. Reginah Mhaule,
Muthusaminista wa
Pfunzo ya Muteo

Bugu idzi dza u shumela dzo bveledzwa u itela uri dici shumiswe nga vhagudi vha Afurika Tshipembe nga fhasi ha vhurangaphandha ha Minisiya wa Pfunzo ya Muteo, mufumakadzi Vho Angie Motshekga na Muthusaminista wa Pfunzo ya Muteo. Vho Dr. Reginah Mhaule.

Bugu dza u shumela dza Rainbow dici vhumba tshipida tsha mbekanyamushumo dza vhudzheneleli dza Muhasho wa Pfunzo ya Muteo wo livhiswaho kha u khwinisa kushumele kwa vhagudi vha Afurika Tshipembe kha gireidi dza rathi dza u thoma. Sa tshinwe tsha zwithu zwa nthesa zwa Pulanetshumisi ya Muvhuso, thandela iyi yo itwa uri i vhe hone nga thusedzo ya masheleni ya Muhasho wa Gwama. Izwi zwo ita uri muhasho u kone u bveledza idzi bugu dza u shumela kha nyambo dzotha dza tshiofisi hu si na mbadelo.

Ri fulufhela uri vhadededzi vha do vhona ndeme ya bugu idzi kha u funza havho ha duvha lirwe na lirwe vha dovha vha ita uri vhagudi vha kone u khunyeledza kharikhu!amu yothe. Ro lingedza nga ndila dzotha u sumbedza vhagudisi kha nyito inwe na inwe nga u dzenisa aikhoni dzine dza sumbedza zwine vhagudi vha fanela u ita.

Ri na fulufhelo lothe ja uri vhagudi vha do diphina nga u shuma nga idzi bugu musi vha tshi khou aluwa na u guda, na uri vhone sa vhadededzi vha do vha na mukovhe kha dakalo ili.

Ri ri kha vhone na vhagudi vhavho, ngavhe zwi tshi vha nakela musi vha tshi shumisa bugu idzi. Zwi pfumbe.

VHUDIFHINDULELI HA VHASWA VHA AFRIKA TSHIPEMBE

Ndingano	Tshirunzi tsha muthu	Vhutshilo
<p>Farani muthu muirwe na muirwe nga u linganana na u fana. Ni songo tlalula.</p> 	<p>Thonifhani muthu muirwe na muirwe. Ni vhe na vhuhwavo na u vhavhalela.</p> 	<p>Hulisani na u thonifha vhabebi hanu. Funanani na u fulufhedzea mujanwa hanu. Vhutshilo hothe ndi mpho. Vhu thonifheni.</p>
Hayani	Pfunzo	U shuma
<p>Thusani kha mishumo ya hayani.</p> 	<p>Dzenani tshikolo, ni gude ni shumese. Tevhedzani milayo ya tshikolo.</p> 	<p>Vhana vha songo kombetschedza u todza mishumo.</p>
Mboholowo na tsireledzo	Ndaka	Vhurereli, lutendo na mihibulo
<p>Ni songo vhaisa, u shengedza kana u shushedza vharwe, nahone ni songo tenda vharwe vha tshi zwi ita. Tandululani phambano nga mulalo.</p> 	<p>Thonifhani ndaka ya vharwe vhathu. Ni songo tshinyadza ndaka nahone ni songo tswa.</p> 	<p>Thonifhani lutendo na mihibulo ya vharwe vhathu.</p>
Tsireledzo	Vhudzulapo	Mboholowo ya u amba
<p>Vhavhalelanji hasi. Ni songo tambisa madi na muqagasi. Tsireledzani zwipuka na zwimela. Kunakisani midi ya hanu na zwitshavha zwa hanu.</p> 	<p>Ivhani mudzulapo wa Afrika Tshipembe wa vhukuma na u fulufhedzea. Tevhedzani milayo, ni vhe na vhutanzi uri na vharwe vha ita ngauralo.</p> 	<p>Ni songo tuwedza mazwifhi na vengo. Ivhanani na vhutanzi uri vharwe vhathu vha songo nyadziwa kana vhaiswa.</p>

Gireidi
ya

5

L u a m b o
I w a h a y a n i

NGA TSHIVENDA

Heyi bugu ndi ya:

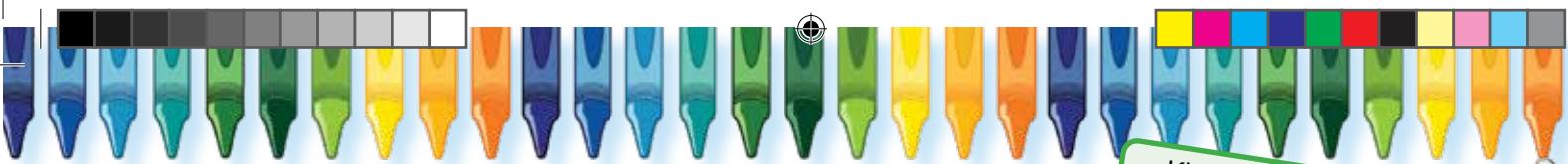

TSHIVENDA

Bugu ya

I

TSUMBANDILA DZA U SHUMISA IYI BUGU YA MISHUMO

Kha vha shumise Bugu ya Mishumo khathihi na zwiñwe zwiko zwi re hone. Kha vha ṭole CAPS ya Vhuimo ha Vhukati ya Luambo lwa Hayani.

Bugu ya Mishumo ya Vhuimo ha Vhukati ha ngudo ya Luambo lwa Hayani

i a vha ṭanganedza. Vhuimo uhu ha vhukati ha ngudo dza Luambo lwa Hayani ho itelwa

u alusa vhukoni ha luambo kha vhagudi uri vha kone u alusa zwikili zwavho zwa u davhidzana hu no itwa vhutshiloni, khathihi na u alusa zwikili zwa u guda pfunzoni ri tshi buda na kharikhulamu. Ri na fulufhelo ḥa uri vha ḫo zwi vhona uri iyi Bugu ya Mishumo i thusa vhagudi kha u alusa vhukoni uhu he ha bulwa.

Bugu ya Mishumo iyi yo dzudzanywa hu tshi tevhedzwa sekele ya vhege mbilimbili zwa CAPS. Vha ḫo ṭangana na migaganyo ya zwine zwa ḫo funzwa kha sekele iñwe na iñwe ya vhege idzi mbili kha masiañari 1, 35, 69 na 103 a iyi Bugu ya Mishumo. Sekele iñwe na iñwe ya vhege mbili yo vhekanya wauri i katele zwikili zwi tevhelaho zwa luambo:

1 U thetshelesa na U amba (Orala) – awara 2 kha sekele ya vhege 2 (mbili)

Kha ri ambe

Vhagudi vha tea u ḫewa zwikhala tshifhinga tshoñhe zwa u alusa zwikili zwavho zwa U thetshelesa na U amba zwa u kuvhanganya ngazwo mafhungomatsivhudzi, vha tandulula thaidzo na u bula mihumbulo yavho na kuvhonele kwavho kwa zwithu. Bugu ya Mishumo iyi i na nyito dzi re na tshivhalo dza u amba na u thetshelesa dzine vhone vha nga dzi shumisa u itela u vha na vhuñanzi uri vhagudi vha wana zwikhala tshifhinga tshoñhe zwa u ita nñowendowé dza u tou amba.

2 U vhala na U ṭalela – awara 5 kha sekele ya vhege 2 (mbili)

Kha ri vhale

CAPS i ḫoda uri vhagudi vha vhale na u ṭalela zwibveledzwa zwa mañwalwa magede na tshaka dza mañwalwa nngede kha sekele iñwe na iñwe ya vhege mbili. Hafha hu katelwa u vhala: nganeapfufhi (zwiñtori zwipfufhi), fołokuloo (ngano), nganetshelomuñe, mañwalo, imeilji, zwiñwalwa kha dayari, matambwa, atikili dza gurannda, atikili dza magazini, inthaviyu dza radio, vhurendi, mañwalwa a u ṭuñuwedza, khungedzelo, ndaela, ndaedzandila na kuitelwe kwa zwithu. I tshi inga kha zwenezwi, CAPS i ḫoda uri vhagudi vha vhale mañwalwa a re na mafhungomatsivhudzi a u tou vhona: mimepe, tshati, dzithebuñu, nyolo, mepe wa mihumbulo, tshati dza mutsho, phosiqara, nñivhadzo, zwifanyiso na dzigirafu. Vha ḫo wana hu na zwibveledzwa zwa mañwalwa zwi re na tshivhalo kha iyi Bugu ya Mishumo.

CAPS i bula maitele a u vhala ane a vha maga a u rangela u vhala, u vhala na nga murahu ha u vhala.

3 U ḫwala na U ḫekedza – awara 4 kha sekele ya vhege 2 (mbili)

Kha ri ḫwale

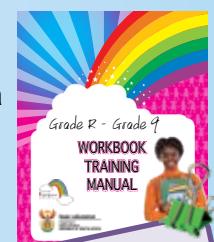
CAPS i ḫoda vhagudi vha tshi ita nñowendowé dza u ḫwala tshifhinga tshoñhe dza mafhungo o fhambanaho. Bugu ya Mishumo iyi i na fureme dza u ḫwala ngadzo khathihi na nzudzanyo dzi no ḫo ḫudumedza vhagudi vha tshi bveledza zwibveledzwa zwa u tou ḫwala, zwa u tou vhona na zwa midia minzhi.

4 Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo – awara 1 kha sekele ya vhege 2 (mbili)

Kha ri ḫwale

CAPS i vha ḫea mutevhe wa Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo (zwiteñwa) zwine zwa tea u funzwa kha gireidi iñwe na iñwe. Iyi Bugu ya Mishumo i dzenisa na nñowedzo nngede dza sekele iñwe na iñwe ya vhege mbili. Nyito idzi dzi anzela u katela u dzhiela nzhele dza u ḫalutshedza milayo ya luambo.

Vha tshi ḫoda tsivhudzo iñwe kha vha ṭole Workbook Training Manual.

Z

W

i

r
e

n

g

o

m

u

Thero ya 1: U anetshela ngano

Zwi ori

Themo ya 1: Vhege dza 1 - 2

1 Pele - bola ya milenzhe i a mu tanganya thoho

2

U vhalala mañwalwa a no amba nga Pele
U fhindula mbudziso dze dza disendeka nga mañwalwa aya.
U vhambedza maipfi na zwine a amba.

2 Zwinzhi nga Pele

4

U rera nga mbudziso zwigwadani.
U fhindula mbudziso dzi no kwama mvumbo, flettu na muhumbulo muhulwane wa tshitiori.
U pulana manweledzo hu tshi shumiswa mepe wa buvhi.
U ñwala manweledzo.

3 Portia u sedzulusa tshitiori tsha bola ya milenzhe

6

U vhalala tsenguluso ya bugu.
U fhindula mbudziso dzi no kwama tsenguluso.
U topola muñwali, dzina ja bugu na zwi re ngomu ha tsenguluso.
U bulala zwiitisi zwauri ndi nga mini vhana vha tshi nga diphiña nga tshitiori itshi.
U fhedzisa mafhungo a tshi shumisa nyito i re kha tshifhinga tsho fhiraho.
U fhedzisa mafhungo a tshi shumisa nyito i re kha tshifhinga tsho zwino.

4 U ñwala tsenguluso

8

U dubekanya mafhungo.
U shumisa lubuvhi kha u pulana tsenguluso.
U ñwala tsenguluso nga fhasi ha thohwana dze dza newa.
U ola tshifanyiso tshi no khou sumbedza uri bugu i amba nga mini.

5 U shandula kuhumbulele

10

Therisano nga tshifanyiso.
U vhalala tshitiori tshi no amba nga mutukana we a guda u diphiña nga mitambo.
U fhindula mbudziso dzi no kwama tshitiori.
U ñwala phara.
U nea tshitiori thoho.
U topola madzina vhukuma na madzinazwao.

6 Huñwe u ñwala hafhu

12

U shumisa puloto ye ya newa kha u pulana tshitiori.
U nea tshitiori thoho.
U ñwala marangaphanda a tshitiori.
U talutshedza fhetuhvhuho hu re tshitiorini.
U topola vhaanewa vha re tshitiorini.
U topola puloto ya tshitiori.
U swikisa tshitiori mathakheni.

U shumisa thangi kha u vhumba maipfi maswa.

U shumisa mitshila kha u vhumba maipfi maswa.

U ñwala mafhungo hu tshi shumiswa dzikhoma nga ndila yone.

7 Metshe wa u khunyaledza wa Pele

14

U vhiga tshipitshi tshi re na thoho i no ri: 'Ndi nga mini mitambo i tshithu tshihulwane.'
U asesa tshipitshi tshe tsha itwa nga tshigwada.
U vhalala phara i no amba nga metshe wa u khunyaledza wa Pele.
U fhindula mbudziso dzi no kwama phara.
U topola pfanywa mafhungoni.

8 Zwi a tangana

16

U ñwala litambwa ji no amba nga Pele.
U tanelia kilasi litambwa.
U ñwala tsengluso ya litambwa hu tshi topolwa uri litambwa ji amba nga mini, vhabvumbedzwa ndi vhonnyi, lushaka lwa luambo lwe lwa shumiswa, ndi nga mini litambwa ji tshi tea u talelwana kana ji songo tea.
U shumisa zwiga zwa u awela, malederanzhi, khoma, zwigambudziso na zwidéve pharani ye ya newa.
U ita mutevhe a tshi shumisa tshifhinga tsho zwino tsha a.
U ñwala mafhungo a tshi shumisa tshifhinga tsho fhiraho.

Maiñwalwa a mafhungomatsivhudzi Themo ya 1: Vhege dza 3 - 4

9 Muvhudua wa tshipentshela

18

U topola phambano dza zwifanyiso zwivhili.
U vhalala mañwalwa a no amba nga Thulo dza Milamboni
U fhindula mbudziso dzi no kwama mañwalwa aya.

10 Maiñe hafhu nga thulo dza milamboni

20

U topola fhungothoho na fhungolitikedzi.
U fhedzisa mepe wa buvhi u no kwama Thulo dza Milamboni.
Thulo dza Milamboni

11 Nomboro dici anetshela mafhungo a sa takadzi

22

U vhalala girafu i no amba nga thulo dza milamboni.
U pefeseta na u ñwala nga girafu i no amba nga thulo dza milamboni
U topola zwine maipfi a amba.
U talukanya pfanywa.

U ñwala maipfi kha dikishinari.
U tuma maipfi hu tshi shumiswa mañanganyi nahone, fhedzi, ngauri, arali, zwino na musi

12 Zwiñwe hafhu nga thulo dza milamboni

24

U ñwala mafhungo a tshi tehekana nga ngona hu u itela u ita phara i no pfala.
U topola fhungothoho ja phara.
U shumisa zwiñanganyi kha u tuma mafhungo:
tshe u thoma, tshi no tovhela, tsha u fhedzisela, nga murahu, zwenezwoha.
U ñwala phara i no pfala nahone yo dzudzanya nga ngona.

13 Zwiñwe hafhu nga mivhudua

26

U vhalala mañwalwa a no amba nga mivhudahaya na mivhudädaka
U fhindula mbudziso dzi no kwama mañwalwa aya.
U ñwala thohwana ya mañwalwa.
U thabuleitha phambano dzi re vhukati ha mivhudahaya na mivhudädaka.
U topola mbumo.
U shumisa infinitivi.

14 Kha ri lavhelese mivhudahaya na mivhudädaka

28

U ñwala phara a tshi bula uri muvhudädaka u lela vhana vhawo nga ndila ifhio.
U lulamisa mafhungo a tshi shumisa maipfanisi a re kha vhuthihi na vhunzhi.
U topola maitimapfukeli na infinitivi mafhungoni.
U ñwala mañweledzo a mañwala a no khou amba nga Tshaka dzo fhambanaho dza Mivhuda.

15 Ri tala figara dza muambo

30

U vhalala maiñwalwa a no amba nga tshikokovi tsha khumbulelw.
U topola maambele kha mañwalwa.
U livhanya maidioma na zwine a amba.
U topola maiidioma mafhungoni.
U talukanya maedzavhathu.
U livhanya maipfi a luambo lwa musanda na zwine a amba.

16 U sedza kuñwalele hafhu

32

U nekana mihibulo ya maanea a tshipuka.
U pulana maanea a tshipuka hu tshi shumiswa mepe wa buvhi.
U ñwala maanea a no bula uri tshipuka tshi na tshivhumbeode, saizi yatsho, tshi tshila tshifhinga tshingafhani na uri tshi khomboni ya u thoñhela naa.

Pele – bola ya milenzhe i a mu ḥanganya ḥoho

Kha ri ambe

Ambani nga tshifanyiso itshi.

Kha ri vhale

"Musi ndi tshi pfa luimbo lwa lushaka lwa *Brazil*, ndi pfa u nga ndi khou lora. Ndi a lingedza uri muhumbulo wanga u tou fombe kha uri ndi ḥo tamba hani fhedzi ndi dzulela u humbula uri: Zwi konadzea hani uri ndi vhe fhano, kha thimu ya *Brazil*, *Sweden*, hune nda ḥo bva ndi tshi tambela shango ḥashu hu si kale? Kha u kundwe u muloro!"

Bola ya milenzhe ndi muhwe wa mitambo yo ḥoweleswaho ḥifhasini. Ni a u funa? Ndi nnyi mutambi wa bola ya milenzhe ane na mu funesa? Ndi ngani ni tshi mu funesa? Ni guda mini khae? Ndi ngani?

Uyu ndi Pele e na miwaha ya 17, u khou tamba mutambo wawe wa u thoma wa makhaulatshele wa Tshiphuga tsha Bola tsha ḥifhasi. Ndi nnyi uyu mutukana? O swikisa hani **mutatisanoni** wa Tshiphuga tsha Bola tsha ḥifhasi? U ḥipfa hani nga bola ya milenzhe, mutambo we wa mu ita mudivhalea?

Pele u bva kuḍoroboni kuṭuku kwa ngei *Brazil*. Muṭa wa hawe wo vha u na vhushai vhuhulu. Pele ndi mutukana we a vha a tshi tamba bola ya milenzhe nthani ha u vha e tshikoloni. O vha na mashudu nge khotsi awe na vhone vho vha vhe mutambi wa bola. Vho mu funza uri u dahanu u nwa a zwo ngo luga.

Pele uri, "Vhathu vha *Brazil* vha a ḥangana ḥoho nga bola ya milenzhe. Vha thoma u raha bola zwenezwi vha tshi tou kona u ima. U tshimbila hu ḫa nga murahu."

O thoma kiṭabu yawe ya bola ya milenzhe, *The Shoeless Ones*, e na miwaha ya 10. O vha a tshi kona nga maanda. E na miwaha ya 14 o tambela kiṭabu ya atiletiki ya henefho ha hawe.

Nga hetshi tshifhinga o vha a sa khou shuma zwavhudī tshikoloni. O vha o **sedzesza** zwa u tamba bola. O feila ḥwaha muthihi. A litsha tshikolo e na miwaha ya 14 a thoma u shuma ḥimagani ḫa zwienda. Musi o no aluwa a pfa mbilu yawe i tshi vhavha nge a shavha tshikolo. A vhuyelela tshikoloni a ya na yunivesithi o no mala o no ḫi vha na ḥwana.

Musi e na miwaha ya 15, o ya u tamba bola ya milenzhe kha thimu i ḥivheaho ya *Santos*.

Nga murahu ha miwaha mivhili a tambela *Brazil* kha muṭatisano wa Tshiphuga tsha ḥifhasi wa 1958 ngei *Sweden*. A kora zwikoro zwa fumi kha **mutambo wa vhugwena**, *Brazil* ya wina. Nga murahu ha izwo o tamba kha mitambo minzhi a kora zwikoro zwi no fhira 1300.

Ndi ngani Pele o vha a **tshi kona**? Hu na zwiitisi zwinzhi. Tsha u thoma, o vha a tshi funa bola ya milenzhe. Tsha vhuvhili, o vha o thanya kha kutambele kwawe kwa mutambo uyu. Tsha u fhedzisela, o vha a sa tambeli ene muṇe fhedzi, a tshi tambela thimu.

Pele o vha a si mutambimakone wa bola fhedzi, o vha a tshi shumesa na kha zwa pfanelo dza vhatambi vha bola. O vha ene we a kombetshedza uri musi vha tshi lwala kana vho huvhala vha badeleiwe.

Duvha:

Kha ri ḥwale

Pele o qipfa hani musi a tshi tamba mutambo wa u thoma o imela shango ja hawe?

Pele o vha a tshi tenda kha u ita uri muvhili wawe u dzule wo takala. Ni zwi qivha hani?

Pele o vhuelela tshikoloni o no mala. Ni vhona u nga two mu lelutshela kana u mu kondela? Ndi ngani ni tshi ralo?

Ndi ngani ni tshi vhona u nga Pele o vha e mutambimakone wa bola?

Ndi nnyi ane a khou amba kha phara ya u thoma?

Ni vhona u nga Pele o vha a tshi qihudza nga u tambela *Brazil*?

Vhana kanzhi vha a kokovha vha sa athu tshimbila. Pele uri vhana vha ita mini *Brazil*?

Ho vhudziswa mbudziso tharu kha phara ya vhuvhili ya tshiṭori. Dzi ḥwaleni.

Ni ḥwale na phindulo dza mbudziso idzo tharu.

Mbudziso 1	
Phindulo	
Mbudziso 2	
Phindulo	
Mbudziso 3	
Phindulo	

Kha ri ḥwale

Livhanyani maipfi na zwine a amba.
Talani mutualo u tshi bva kha ipfi ḥiṇwe
na ḥiṇwe kha tsha monde u tshi ya kha
zwine ja amba zwi re kha tsha u ja.

wina
muṭaṭisanoni
u vha na dzangalelo
vhugweṇa
u bvela phanda

u kona
u takalela
makhaulatshelle
u kunda
u ṭatiṣana mitamboni

MUDEDDEDZI : Tsaino

Duvha:

Zwinzhi nga Pele

Kha ri ንwale

Thomani nga u rera nga mbudziso idzi ni kha zwigwada zwa vhoiwe. Ni kone u ንwala phindulo dzadzo.

Muanewa muhulwane tshiṭorini itshi ndi nnyi?

Ndi nga mini ni tshi vhona e ene muanewa muhulwane?

Nga maipfi aṇu, ንwalani uri tshiṭori itshi tshi khou bvelela ngafhi.

Shumisani maipfi aṇu musi ni tshi ንwala zwine na vhona u nga ndi wone muhumbulo muhulwane wa tshiṭori itshi.

Kha ri ንwale

Ni khou ya u ንwala manweledzo a tshiṭori tshi no amba nga Pele. Shumisani mepe wa mihibulo kha u pulana manweledzo aṇu. ንwalani muhumbulo muhulwane kana fhungoṭhoho kha tshibuļoko tshiňwe na tshiňwe. Shumisani mihibulo iyi na maṇwe mafhungomatsivhudzi a no bva kha siṭari ḥo fhiraho kha u sika mihibulo yaṇu mihibulo.

mutambo we a vha a
tshi u funesa

muṭa wa hawe

he Pele a vha a
tshi dzula hone

kilabu ye a i thoma

u dzhena tshikolo hawe

zwiitisi zwa u bvela
phanda hawe

mitambo ya Olimpiki

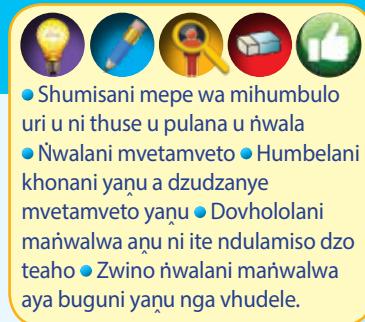
thimu ye a tambela yone u thoma

Duvha:

Handwriting practice area with four rows of horizontal lines.

Handwriting practice area with four rows of horizontal lines.

Handwriting practice area with four rows of horizontal lines.

Handwriting practice area with four rows of horizontal lines.

Handwriting practice area with four rows of horizontal lines.

Kha ri ḥwale

Rerani nga manweledzo aňu ni na vha tshigwada tshaňu. Zwino ḥwalani manweledzo aňu.

Handwriting practice area with four rows of horizontal lines.

MUDEDEDZI : Tsaino

Duvha:

Portia u sedzulusa tshiṭori tsha bola ya milenzhe

Kha ri vhale

Vhalani tsenguluso iyi ya bugu ya tshiṭori yo ḥwalwaho nga muzwala wa Pele, Sam.

Sam wa Bola ya Milenzhe

Nga Portia Nchabeleng

Mathomoni a tshiṭori *Sam* u ya u ḥangana na muzwala wawe Pele a no khou tou bva u swika a tshi bva *Brazil*. Tshikoloni Pele ha ḥalukanyi kutambelwe kwa khirikhethé, ragabii kana thenisi. U dovha hafhu a si pfane nga maanda na u dzhena tshikolo. U funesa mutambo muthihi fhedzi. Bola ya milenzhe! Pele u gudisa khonani dzawe dza gireidi ya vhuṇa u tamba bola ya milenzhe. Vhalani bugu iyi ni vhone arali vha tshi nga kunda vha gireidi ya vhuṭanu.

Ndi takalela bugu iyi ngauri ndi pfana na bola ya milenzhe. Zwifanyiso zwo olwa zwavhuḍi nahone zwi na mivhalavhala. Vhatambi vha nga vha khou tamba bola ya milenzhe zwavhukuma. Ndi takadzwa nga kuṛwalele kwa muṛwali ngauri u ita uri bola i tshire.

Ndi vhonu u nga vhafuni vha bola vha tea u vhala bugu iyi sa izwi ndi tshi vhonu u nga yo ḥwalwa zwavhuḍi nahone tshiṭori tsha hone tshi a nyanyula.

Kha ri ḥwale

Fhindulani mbudziso dzi tevhelaho dzi no kwama tsenguluso ya bugu.

Dzina ḥa bugu ndi ḥifhio?

Ndi nnyi o ḥwalaho tsenguluso ya bugu?

Bugu i amba nga mini?

Ndi ngani Portia a tshi takalela itshi tshiṭori?

U vhonu u nga vhaṛwe vhana vha ḥo i takalela? Ndi ngani ni tshi ralo?

Duvha:

Kha ri nwale

Shandulani mafhongo a re afho fhasi a bve tshifhinga
tsho fhelaho a ðe kha zwino.

Tsumbo

Pele o dzula kuðoroboni kuñuku kwa Brazil.

Pele u dzula kuðoroboni kuñuku kwa Brazil.

Ndi nga mini Pele o bvela phanda?

O thoma kilabu yawe ya bola ya milenzhe.

O litsha tshikolo nga nthani ha bola ya milenzhe.

O thusa vhatambi vhanzhi vha bola ya milenzhe.

Pele o vha e mutambimakone wa bola.

MUDEDEDZI : Tsaino

Duvha:

4 U ñwala tsenguluso

Kha ri ñwale

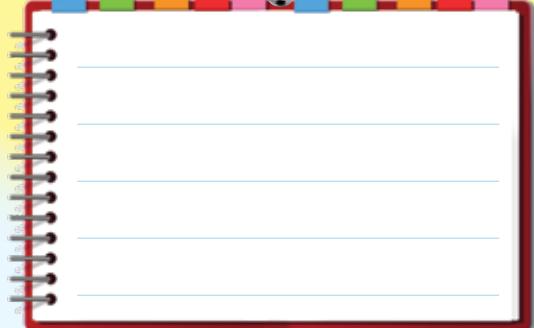
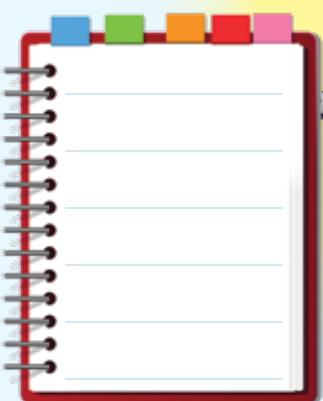
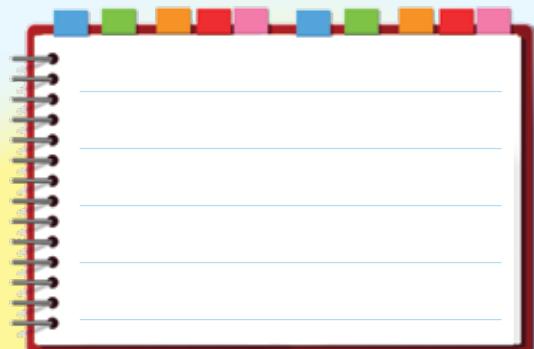
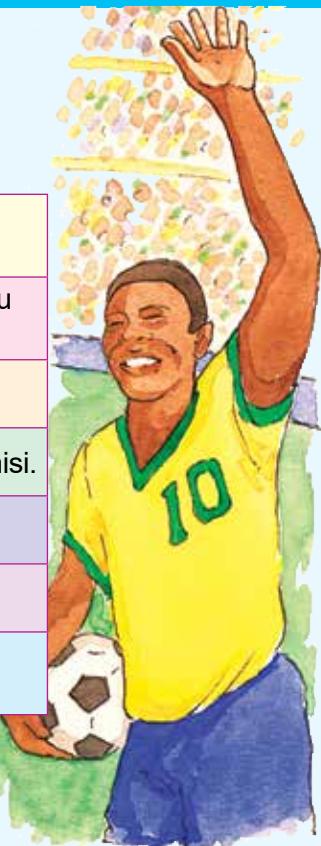
Mafhungo aya ha tehekani nga ngona.
A vheeni nga ngona yone ni a nombore.

	Ndi vhona u nga vhana vha no takalela bola ya milenzhe vha tea u vhala bugu iyi.
	Vhalani bugu iyi ni wane uri vhagudi vha nga kunda vha gireidi ya vhuñanu naa.
	U takalela mutambo muthihi fhedzi: bola ya milenzhe!
	Tshikoloni Pele ha ɻalukanyi kutambelwe kwa khirikhethé, ragabii kana thenisi.
	Heyi bugu ndi a i takalela ngauri ndi funesa bola ya milenzhe.
	Ndi takadzwa nga kuñwalele kwa muñwali ngauri u ita uri bola i tshile.
	Ndi vhona u nga yo ñwalwa zwavhudí nahone tshiñori tsha hone tshi a nyanyula.

Kha ri ñwale

Ni khou ya u ñwala tsenguluso ya tshiñori tsha Pele. Tsha u thoma, pulanani tsenguluso yañu. Shumisani mepe wa mihumbulo kha u pulanela tsenguluso yañu.

Duvha:

Kha ri ḥwale

Tshiṭori tshi amba nga

Zwino ḥwalani tsenguluso yaṇu.

Ḥwalani mafhungo maṇa nga fhasi ha ḥhoho
iñwe na iñwe.

M A I P F I M
A
S
W
A

Pele ndi tsumbo yavhuđi kha vhaswa ngauri

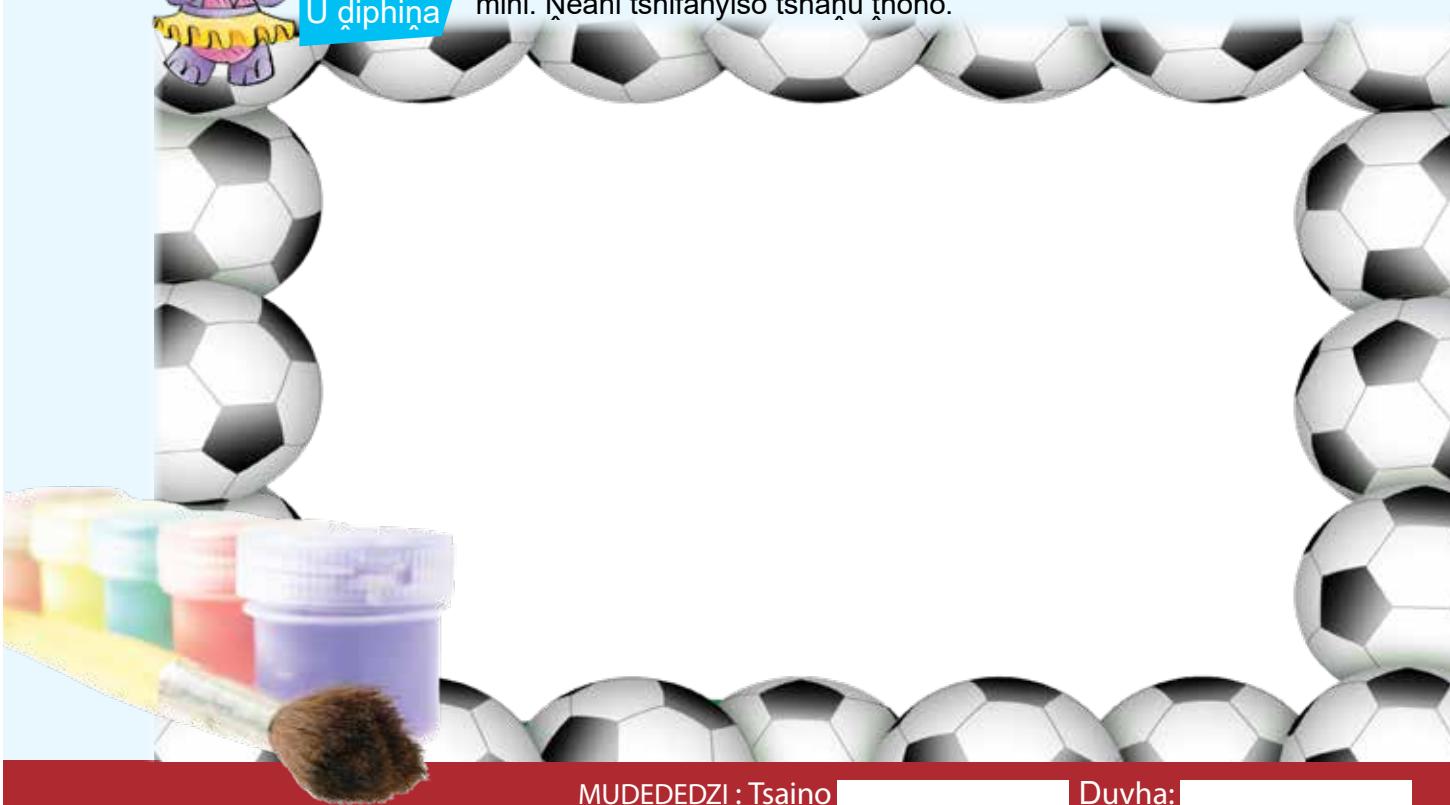

Ndo takadzwa/a tho ngo takadzwa nga tshiṭori itshi ngauri

Ni vhale/ni songo vhala tshiṭori itshi ngauri

U diphina

Zwino olani tshifanyiso tshi no sumbedza uri tshiṭori itshi tshi amba nga mini. Neani tshifanyiso tshaṇu ḥhoho.

MUDEDEDZI : Tsaino

Duvha:

5 U shandula kuhumbulele

Kha ri ambe

Ambani nga tshifanyiso itshi ni kha tshigwada tsha vhoiwe.

Ni vhona u nga mutukana u takalela zwifhio?
Ni vhona u nga u a pfana na u tamba mitambo?
Ni zwi divha hani?
Arali no vha ni khonani yawe, no vha ni tshi nga mu kombetshedza uri a ite mini? Talutshedzani khonani dzañu dzi re tshigwadani tshañu.

Kha ri vhale

A tho ngo vhuya nda vuwa ndo takalela bola ya milenzhe.
Hu si uri ndi vhona i sa takadzi lini,

tshiiñtisi ndi uri hoyu mutambo a thi u pfectesi.
U vhonala u mutambo wa vhuhana arali ri
tshi tou zwi sedza! Thimu mbili dzi tshi rahela bola ngomu ha
mambule muhuluhulu. Kha minete ya futhanu (90) ine vha i fhedza
vhe kha zwenezwi, nne ndi nga vha ndo no vhala bugu i no takadza nda i
fhedza!

- Lavhelesani zwifanyiso na thoho ni lingedze u humblela uri marwala aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani mañ (u sikima) kha siañari ni wane uri ni ño vha ni tshi khou vhala nga mini.

Khotsi anga vho pfa ndo vha kula nungo. Vha lingedza na u nngwanelo bola yo ñwalwaho dzina ja Pele musi wa u fhululedza ñuvha ñanga ja mabebo. Yo vha i tshi vhonala i sa kungi mañ. Yo vha yo putelwa nga bammbiri ja u putela mpho yo nambatedzwa na khadi i no ri:
Ñuvha ja mabebo ñavhuði Xolisa, nga lufuno luñulu Iwa Mma na Baba". Nda dzhia ñila bola, i tshee yo putelwa ngauralo, nda i vhea ñtha ha desike yanga ya u vhalela – uri ndi sokou tou i sedzavho.

Liñwe ñuvha, khonani yanga muswa a ña u dala. "Naa inwi a ni vhuyi na bvavho na ya u tamba?" ndi ene a tshi vhudzisa. "Hai!" nda mu fhindula nga u ñavhanya. A dzungudza thoho a mbo lavhelesa ñila bola i re ñtha ha ñafula. "Ndi ya nnyi?" ndi ene a tshi vhudzisa a songo takala zwone. "Ndi yanga," ndi tshi mu fhindula. A mbo i hovhelela. A putulula ñila bammbiri a thoma u bammbisa bola a tshi mona na kamara. "Idani ri tuwe. Ri ño vha ri tshi khou tamba nnnda ngayo!" Nda tenda nga thoho. Ngauri yo vha i bola yanga, nda mbo ñi mu tevhela! Nda sia ñila bugu ñtha ha mmbete.

Ndo vha ndi sa ñivhi uri ndi fanelu u ita mini ndo sokou phongoo vhukati ha mudavhi. Nda sokou ima ndo lavhelesa iyi khonani yanga ntswa a tshi khou tamba bola o ñitakalela. A rahela bola kha nne. Nda si ñivhe uri ndi ite mini. Nda i doba nda gidima ndo i fara. "I raheleni ngeno, mani!" ndi ene a tshi vhidzelela e ngei kule. Nda mbo ñi vhea ñila bola fhasi milenzheni nda i bvuvhula u ya nga hune nda nga kona. Ndo vha ndi songo i raha zwavhuði, lwe ya mbo ñi khona ya ya ya rwa muñwe musidzana we a vha o ima phanða hanga. Nda pfa ndo shona! Zwo thusa uri a yo ngo mu huvhadza!

Hu si kale, vhañwe vhana vha ña u tamba na riñe. Ra mbo ñi ita thimu mbili. Nga hetsho tshifhinga nne milayo ya bola ya milenzhe ndo vha ndi sa i ñivhi, fhedzi nda guda nge nda edzisela vhañwe na u sokou vha ndi tshi khou gidima nayo ndi sa ñivhi uri ndi khou ita mini. A tho ngo kora, fhedzi zwi si vhe na mushumo hezwo.

Nda pfa ndo mangala ngauri ndo fhedza ndo ñiphinä nga zwe zwa bvelela – naho ndo vha ndo ñukala nga biko na u khakhathela matope. Nga murahu, nda enda ndi tshi ñirivhula bola na ñdila yoñhe ndi tshi humela hayani. Musi mme anga vha tshi tou mmbona, vha fhelelwa nga mare. Fhedzi vha ñwethuwa vha ri, "Zwienda kha zwi sale nnnda, mukalaha. A thi ñodi thophe ñduni yangal!" Ndo dzhena ñduni nga u tou ñthobila u vhuya u swika bafurumu.

U bva ñeneñ ñuvha, u tamba bola ya milenzhe ño vha dzanga ñanga, tshiñwe tshifhinga ndi tshi i raha na kamarani yanga!

Duvha:

Kha ri nwale / Fhindulani mbudziso idzi.

Ni vhona u nga ndi nga mini Xolisa o kula khotsi awe nungo?

O vha a tshi difhelwa nga u tamba mitambo? Ambani uri ngani.

O vha a tshi pfana na u ita mini?

Nwalani phara nga maipfi aqnu ni tshi amba uri ho bvelela mini musi we khonani yawe a mu dalela.

Mme awe vho dipfa hani musi a tshi vhuya hayani na milenzhe yo khakhathela matope?

Neani tshitiori itshi thoho.

Kha ri nwale

Vhalani phara iyi ye ya tumbulwa tshitiorini. Talelani nga fhasi madzinazwao othe a re hone nga muvhala mutswuku ni tangeledze madzina vhukuma nga muvhala wa lutombo.

A tho ngo vhuya nda vuwa ndo takalela bola ya milenzhe. Hu si ngauri ndi vhona i sa takadzi, tshiiitisi ndi uri hoyu mutambo a thi u pfectesi. U vhonala u mutambo wa vhuhana arali ri tshi tou zwi sedza! Thimu mbili dzi tshi rahela bola ngomu ha mambule khulukhulu. Kha minete ya futhanu (90) ine vha i fhedza vhe kha zwenezwi, nne ndi nga vha ndo no vhala bugu i no takadza nda i fhedza!

Khotsi anga vho pfa ndo vha kula nungo. Vha lingedza na u nngwanelo bola yo nwawalo dzina ja Pele musi wa u fhluledza d^uvha janga ja mabebo. Yo vha i tshi vhonala i sa kungi ma^o. Yo vha yo putelwa nga bammbiri ja u putela mpho yo nambatedzwa na khadi i no ri: Duvha ja mabebo javhu^di Xolisa, nga lufuno luhulu lwa Mma na Baba". Nda dzhia ja bola, i tshee yo putelwa ngauralo, nda i vhea nt^ha ha desike yanga ya u vhalela – uri ndi sokou tou i sedzavho.

Huñwe u ñwala hafhu

Kha ri ñwale

Shumani ni kha
zwigwada.

Shumisani puloto kha u pulana tshitori tshanu.

Hu na musidzana kana mutukuna ane a bva vhashaini; muthu uyu ndi
mugidimimakone; u swika hune a wina mbambe ya mashango a liphasi
nahone u vho fhedza o pfuma na u ñivhea.

Neani tshitori itsi thoho.

- Shumisani mepe wa mihibumbulo
uri u ni thusé u pulana u ñwala
- Ñwalani mvetomveto ● Humbelani
khonani yañu a dzudzanye
mvetomveto yañu ● Dovhololani
mañwalwa añu ni ite ndulamiso dzo
teaho ● Zwino ñwalani mañwalwa
aya buguni yañu nga vhudele.

Puloto ndi mudzedze
wa zwine zwa bvelela
tshitorini.

Ñwalani marangaphanda a no takadza mathomoni.

Fhethuvhupo ndi hufhio? Tshitori tshi bvelela ngafhi nahone lini?

vhaanewa kha tshitori itsi ndi vhonnyi?

Tshitori tshi fhela nga ndilade?

Duvha:

Kha ri ንwale

Thangi dzo ዲowellaho
khedzi na ተhalutshedzo
dzadzo.

THANGI

Ri ትuma thangi kha mudzi wa
ipfi kana kha tsinde ለa ipfi ri
tshi vhumba ipfi ፈiswa.

Zwino ንwalani thangi yone tsini na mudzi kana tsinde ሌኩዎች na ሌኩዎች ለa ipfi.

	tukana	mutukana muጀku
	nnጀu	nnጀu khulukhulu
	fhisa	u ita nyito ya u fhisa kha ene muጀe
	mulayo	muthu a no shuma na milayo
	luvhani	mme a Luvhani
	raru	u ita zwithu luraru

Kha ri ንwale

Mitshila yo ዲowellaho kheyi.

-fulu   -lume   -ela   -ana   -radzi

MITSHILA

Ri ትuma mitshila
magumoni a mudzi wa
ipfi kana kha tsinde ለa ipfi
ri tshi vhumba ipfi ፈiswa.

Shumisani muኩዎች na muኩዎች wa mitshila i re afho ነ�tha u vhumba maipfi ane a vha na ተhalutshedzo dici tevelahao:

ndi khaladzi a mme anga

ndo itela muኩዎች muthu nyito ya u
ንwala

ndi mbudzi ተ kukhu

ndi ndou ya nduna

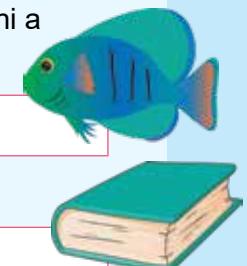
Kha ri ንwale

ንwalululani mafhungo.
Dzenisani khoma fhethu ho teaho.

Khoma dici shuma
kha u fhandekanya
zwithu zwi re kha
mutesvhe, nga nnጀa
ha musi ipfi ሌi no
tevela ሌi “na”.

Nኩ na khotsi anga ri pfana na u ya u rea khovhe u bambela na u gonya thavha mafheleloni a
vhege.

Ndi pfana na u vhona baisikopo u vhala bugu na u ደigudisa.

Mulanga ha ደivhesi zwinzhi nga khirikhetha bola ya milenzhe na ragibii.

Mutambo wa u khunyeledza wa Pele

Kha ri ambe

Vhalani phara dzi no amba nga Pele hafhu, ni kone u rera nga vhuhulu ha mitambo musi ni kha tshigwada tsha vhoiwe. Itelani tshigwada tsha vhoiwe tshipitshi tshi no amba nga uri **Ndi nga mini mitambo i tshithu tshihulwane.**

Lingani tshipitshi tsha muñwe na muñwe wañu ni tshi shumisa thebuļu i re afho fhasi: 5 ndi u kona vhukuma; 4 ndi u kona; ngeno 3 hu u ḥoda khwiñiso.

5	4	3

Mulaedza wo fhelela nahone u khagala.

U shumisa zwidodombedzwa zwi no pfala zwa u tikedza.

U amba ipfi ḥi tshi pfala nahone o sedza vhathetshelesi.

U amba nga ipfi ḥa nga misi ḥine ḥa vha n̄tha lune ḥa kona u pfala.

U amba a tshi elela nahone ha anzeli u amba uri “um,” “uh,” kana “ende”

Mulaedza wawe u a tevhelea nahone u kunga dzangaelo ḥa muthetshelesi.

Tshipitshi tshawe tshi na mathomo, mutumbu na magumo a sa lepalepi.

U shumisa maipfi o fhambanaho a takadzaho.

Mafhuno awe ha ngo khakhea nahone ha kondi u pfectesa.

Kha ri whale

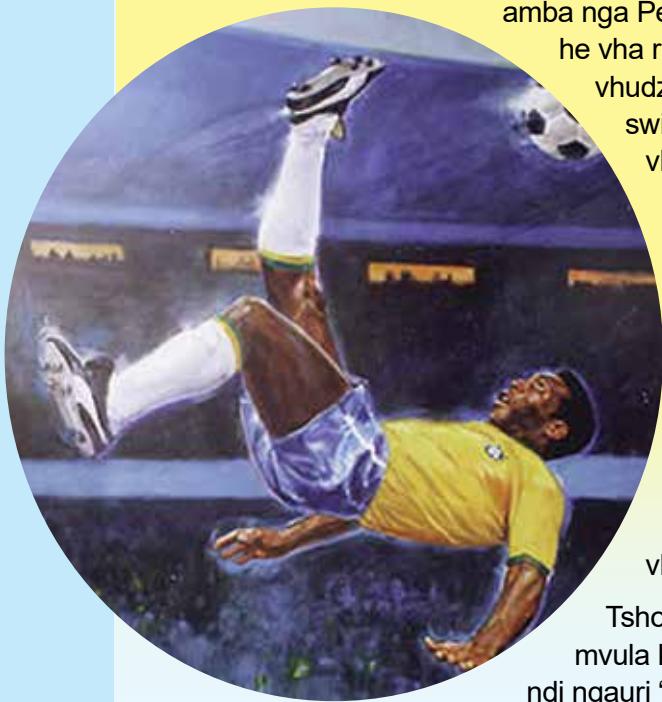
Vha tshi amba vha ri tshi sa feli tshi a ḥula vhunga zwo vhonala uri ndi ngoho nga 1977 musi gondo ḥa mutambimakone a ḫivheaho wa bola ya milenzhe ḥi tshi khunyeela. Ndi musi we ngwēña ya mutambo uyu ya *Brazil*, Pele, a tamba mutambo wawe wa u khunyeledza ngei *Giants Stadium, New York*.

Muphuresidennde wa Amerika, Vho Jimmy Carter, vho ita tshipitshi vha tshi amba nga Pele nahone na Vho Muhammad Ali vho vha na zwe vha amba he vha ri, “A thi na vhuñanzi uri avha ndi mutambimakone, fhedzi a zwi vhudzisiuri ndi a vha fhira nga lunako.” Nga murahu Vho Ali ho swika he vha zwi ḥangandza uri “namusi hu na vhatambi vhavhili vhanne vha vha vhone vhomakone vha vhukumakuma”, ndi musi vha tshi khou ombedzela vhuhulu ha vhone vhanne na Pele sa vhone vhatambimakone vha no ḫivheswa kha pulanete yothe.

Pele o kora tshikoro tshawe tsha u fhedza nge a raha furiikhikhi e vhukule ha mithara dza fumbilisumbe ngeno vhañaleli vha tshi khou vhidzelela uri, “Thovhele Vho Pele!”

Tshifhinga tsha u awela tshi tshi swika, tshikhapha tsha Pele tsha nomboro ya vhufumi ya pfi tsho awedzwa ha dovha ha itwa zwipitshi zwiñwe hafhu khathihi na u lelediswa ha dzifūlaga musi mutambo u tshi fela hu u itela u khunyeledza vhuñambo ha ḫuvha ilo.

Tsho dinaho ho vha uri musi mutambo u tshi vho fela, ho vhuya mvula khulu, fhedzi iñwe ya gurannda dza *Brazil* ya ḫalutshedza uri ndi ngauri “na makole o vha a tshi khou lila.”

Duvha:

Kha ri ንwale

PFANYWA

Pfanywa ndi maipfi a no amba zwi no fana, kana zwi no yelana, na zwa mañwe maipfi.

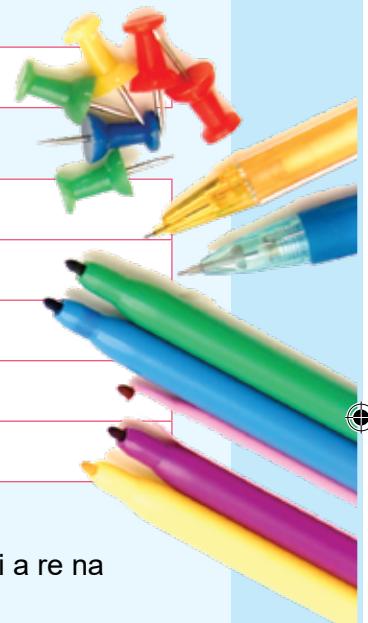

Ndi nga mini ንwaha wa 1977 wo vha wa tshipentshela kha Pele?

Vho Mohammad Ali vho vha vhe ramavili. Ni vhona u nga ndi nga mini vho ደivhidza uri "vho naka"?

Vho Ali vho amba uri vhone na Pele ndi vhone vhatambi vhavhili vhane vha vha vhone vhomakone vha vhukumakuma kha pulanete yothe. Vho vha vha tshi khou amba pulanete ifhio?

Ndi nga mini "makole o vha a tshi khou lila?"

Kha ri ንwale

Nangani maipfi a no amba zwi no yelana na zwa maipfi a re na muvhala mutswuku. A ንwaleni tsini na fhungo ስone.

tshipopola

na

munyanya

vñewa

khunyeleli

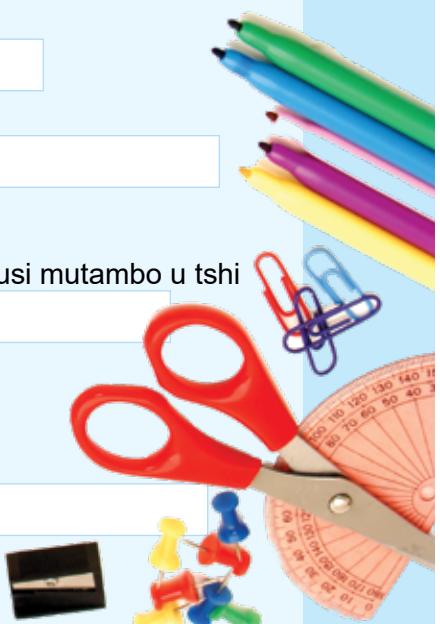
Vha tshi amba vha ri tshi sa **fheli** tshi a ቴula.

Tshikhipha tsha Pele tsha nomboro ya vhufumi tsha pfi tsho **awedzwa**.

Ha dovha ha itwa zwipitshi zwiñwe hafhu khathihi na u lelediswa ha dzifulaga musi mutambo u tshi fhela hu u itela u khunyeledza **vhutambo** ha duvha ilo.

Ho **vhuya** mvula khulu.

Tsho dinaho ho vha uri musi mutambo u tshi vho fhela ...

Zwi a ūtangana

Kha ri ite ūtambwa

Kuvhanganani ni kha zwigwada zwa vhoiwe. Itani ūtambwa li no amba nga Pele. Ni vhe na vhabvumbedzwa vha no swika vha na kha ūtambwa la vhoiwe.

U diphina

Kha ri ንwale

Musi no no ita ndowendowe ya ūtambwa la vhoiwe, li ūtaneleni kilasi.

Zwino ንwalani tsenguluso ya ūtambwa ili. Shumisani mudzedze uyu kha u ንwala tsenguluso yanu.

Ūtambwa li amba nga mini:

- Shumisani mepe wa mihumbulu uri u ni thuse u pulana u ንwala
- ንwalani mvetomveto ● Humbelani khonani yanu a dzudzanye mvetomveto yanu ● Dovhololani mařwalwa aňu ni ite ndulamiso dzo teaho ● Zwino ንwalani mariwalwa aya buguni yanu nga vhudele.

Vhatambi: Vha a tendisea? Who vha vha tshi amba vha tshi pfala nahone maipfi e n̄tha? Kutshimbidzelwe kwa mirađo ya muvhili kwo vha ku na zwine kwa ni vhudza nga ha vhabvumbedzwa?
Ndi nnyi we a vha a tshi kona nahone ngani?

Luambo: Tshiṭori tsho vha tshi khagala? No kona u pfa zwe vhabvumbedzwa vha vha vha tshi khou amba? Luambo lwe lwa shumiswa lwo vha lu tshi takadza? No pfa ni na lutamo lwa u thetshelesa vhatambi?

Ndi nga mini no tea/ni songo tea u ya u ūtela ūtambwa ili:

Duvha:

Kha ri ነwale

Dzhenisani zwiga zwa u awela, malederedanzi, khoma, zwivhudzisi na zwidevhe.

Shumisani zwidevhe zwi tshi rangela na u tevhela maipfi a muambi kana muñwali o tou ralo.

Tsumbo: Mudededzi vho ri, "No ita tshuñwahaya yañu?" "Ndi a zwi ñivha uri ni ño fhindula zwifhio," ndi vhone vha tshi ralo.

musi ndi tshi tamba bola ya milenzhe ndi pfa hu si na ane a nga nkunda ndi pfa ndo takala nahone zwitumbambiluni zweñhe zwi a fhela ndi dovha hafhu nda takalela u ነwala ngauri ndi na mihibulo minzhi ndi pfa ndi na vhuñipfi ho fhambanaho nahone ndi anzela u ነwala zwine ndi si kone u vhudza vhañwe vhathe nda ita zwiñori ngazwo ndi na fulufhelo ja uri liñwe duvha muñwe muthu u ño tangana na ñitambwa ñanga kana zwiñwe zwa zwiñori zwanga a pfa zwi tshi mu takadza ndi anzela u vhudza mme anga nda ri zwine nda khou ita zwi a ntakadza

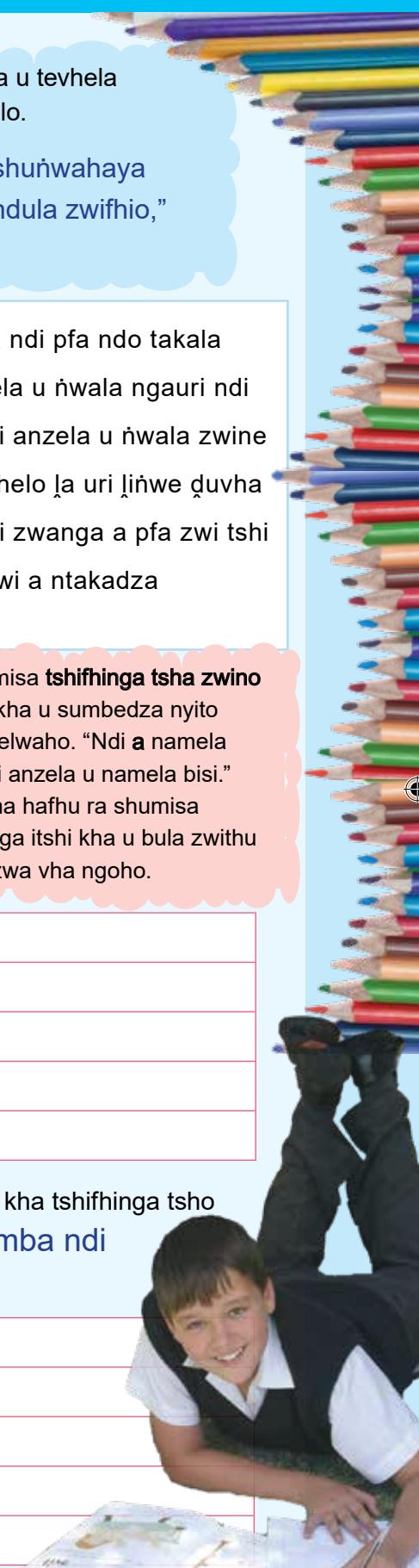

Kha ri ነwale

Itani mutevhe wa zwine na ita duvha liñwe na liñwe. Shumisani tshifhinga tsha zwino **tsha a**. Tsumbo: **Ndi a vuwa. Ndi a ya tshikoloni.**

Ri shumisa **tshifhinga tsha zwino tsha a** kha u sumbedza nyito yo ñowelwaho. "Ndi a namela bisi/Ndi anzela u namela bisi." Ri dovha hafhu ra shumisa tshifhinga itsi kha u bula zwithu zwine zwa vha ngoho.

Ñwalani zwe na ita musi ni tshi khou lugisela ñitambwa. Ñwalani mafhungo e kha tshifhinga tsho fhiraho. Tsumbo: **Ndo ita ñdowendowé ya mufhindulano. Ndo amba ndi tshi pfala nahone ipfi li ntha.**

MUDEDEDZI : Tsaino

Duvha:

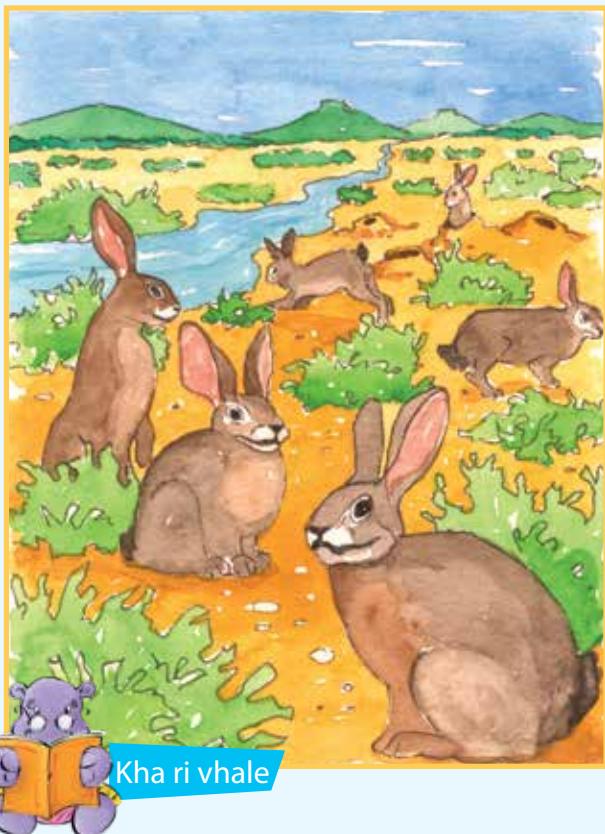
Muvhuđa wa tshipentshela

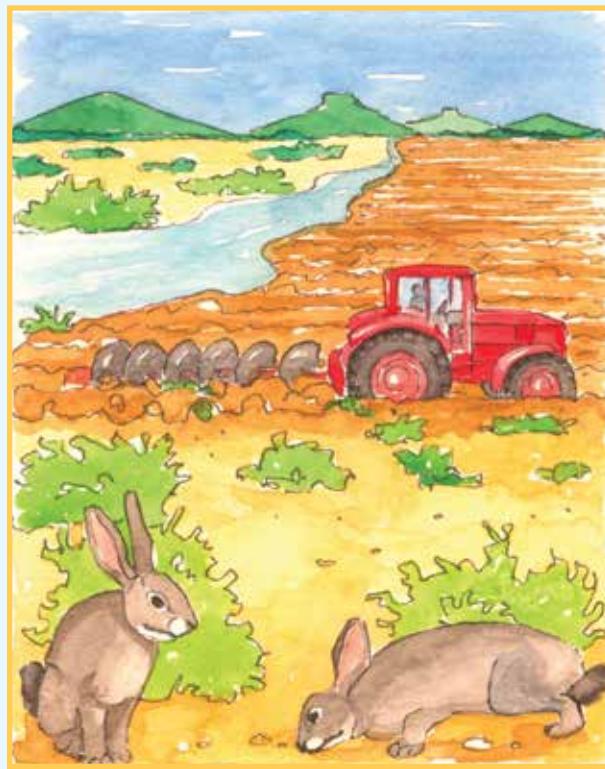
Kha ri ambe

Lavhelesani
tshifanyiso.

Lavhelesani tshifanyiso tshi re kha tsha monde. Ni vhona
mini? Lavhelesani tshifanyiso tshi re kha tsha u ja. Ni vhona
mini? Zwifanyiso izwi zwe fhambana? Phambano i ngafhi?

Kha ri vhale

Thulo dza milamboni dzi wanala Afrika Tshipembe, kanzhi ngei Karoo. Mashudu mavhi ndi **phukha**
dzi re khomboni vhukuma. Dzi khomboni ya u **ngalangala tshothe**.

Thulo dza mulamboni dzi tshila milamboni ya Karoo. Mavu a hone a ita uri dzi kone u fukula zwilalo
zwi tshi leluwa. Thulo dza mulamboni dzi alusa vhana vhadzo **zwilaloni**, ndi vhana vhanedzwa.
Vha vhe vhañkułuku musi vha tshi bebw – vha tshi tou fhira nyana bogisi ja metshisi. Vha pfi
vhuthulwana.

Vhañwe vhorabulasi vha liima masimu tsini na milambo. Zwenezwo małaka na zwiłaka zwine zwa
łodiwa nga thulo dza mulamboni ho swika he a tshinyadzwa. A si fhethu hunzhi hune idzi thulo dza
nga dzula hone dzi tshi alusa vhana vhadzo.

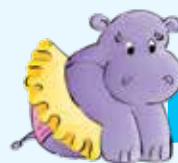
Dzangano ja Phukha dza daka ja Afrika Tshipembe li khou lingedza u phulusa thulo dza
mulamboni. Vhañwe vhorabulasi Karoo vho tenda u tsireledza thulo bulasini dzavho. Hu na
mbekanyamushumo ya u fuwa thulo ngei *De Wildt Nature Reserve*.

Ndi heneffa hune vha fuwa thulo dzo tsireledzea. Vha fulufhela uri vha do kona u
vhuedzedza thulo idzi ngei Karoo, hune ha vha hone haya hadzo.

Duvha:

Kha ri pfesese

Vhalani hafhu phara i no amba nga ḫulo dza milamboni.

Mañwalwa aya a ri fha mafhungomatsivhudzi. Ndi mafhungomatsivhudzi afhio?

Ṯulo dza milamboni dzi fana na miñwe mivhuða?

Ndi ngani dzi tshi vhidzwa u pfi ndi ḫulo dza milamboni?

Ṯulo dza milamboni dzi khomboni? Ambani uri ndi ngani ni tshi ralo.

Ni vhona u nga ri nga ita mini uri ri phuluse ḫulo dza milamboni? Nwalani mafhungo mavhili.

Ṯulo dza mulamboni dzi wanala ngafhi?

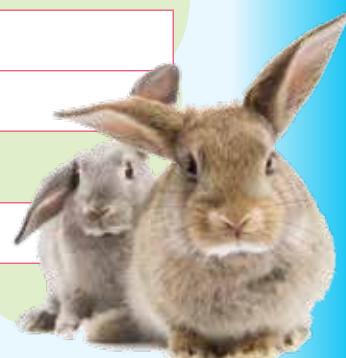

Vhana vha ḫulo vha vha vhe vha ngafhani musi vha tshi bebwa?

Ndi ngani hu na ḫulo dza milamboni dzi si gathi dzo salaho. Nwalani mafhungo mavhili.

Vhorabulasi vha khou ita mini kha u phulusa ḫulo dza milamboni? Nwalani zwivhili.

Ndivho ya mbekanyamushumo ya u fuwa ḫulo ndi ifhio?

Kha ri nwale

Tangezelani fhungothoho (muhumbulo muhulwane) wa phara iñwe na iñwe nga muvhala wa lutombo; ni talele mafhungomatikedzi nga muvhala mutswuku.

Fhungothoho ji nweledza muhumbulo muhulwane u kha fhungo jithihi fhedzi.

Ṯulo dza mulamboni dzi wanala Afrika Tshipembe, kanzhi ngei Karoo. Mashudu mavhi ndi **phukha dži re khomboni vhukuma**. Dzi khomboni ya u **ngalangala tshothe**.

Ṯulo dza mulamboni dzi tshila milamboni ya Karoo. Mavu a hone a ita uri dzi kone u fukula zwilalo zwi tshi leluwa. Ḳhulo dza mulamboni dzi alusa vhana vhadzo **zwilaloni**, ndi vhana vhane vha vha vhe vhañkułuku musi vha tshi bebwā – vha tshi tou fhira nyana bogisi ja metshisi. Vha pfi vhuthulwana.

Vhañwe vhorabulasi vha lima masimu tsini na milambo. Zwenezwo mañaka na zwiłaka zwine zwa ḫodiwa nga ḫulo dza mulamboni ho swika he a tshinyadzwa. A si fhethu hunzhi hune idzi ḫulo dza nga dzula hone dzi tshi alusa vhana vhadzo.

Dzangano ja Phukha dza džaka ja Afrika Tshipembe ji khou lingedza u phulusa ḫulo dza mulamboni. Vhañwe vhorabulasi Karoo vho tenda u tsireledza ḫulo bulasini dzavho. Hu na mbekanyamushumo ya u fuwa ḫulo ngei *De Wildt Nature Reserve*. Ndi henefha hune vha fuwa ḫulo dzo tsireledzea. Vha fulufhela uri vha do kona u vhuedzedza ḫulo idzi ngei Karoo, hune ha vha hone haya hadzo.

Kha ri nwale

Mafhungo a sumbe a re afho fhasi a amba nga ḫulo dza milamboni. Mañanu ao a amba nga ḫoho nthihi ngeno mavhili a sa yelani nao, a amba nga zwiñwewho. Ndi mafhungo afhio a sa yelani na aya? A taleleni.

Ṯulo dza milamboni dzi dzula khunzikhunzini dza milambo ya Karoo.

Mavu a Karoo o tea kha u ita zwilalo.

Dzi ja zwimela zwine zwa mela tsini na milambo.

Ñwana wa hone u lingana na bogisi ja metshisi.

Dzi khomboni ya u ngalangala.

Vhorabulasi vha no lima tsini na milambo vha tshinyadza zwilalo zwadzo.

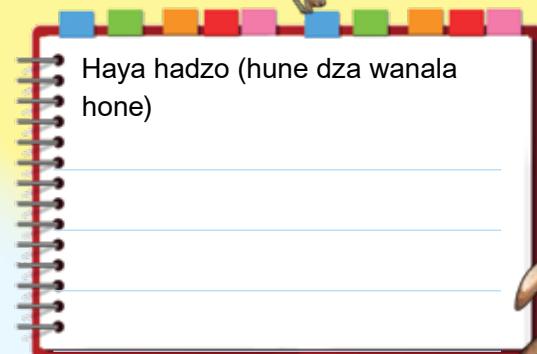
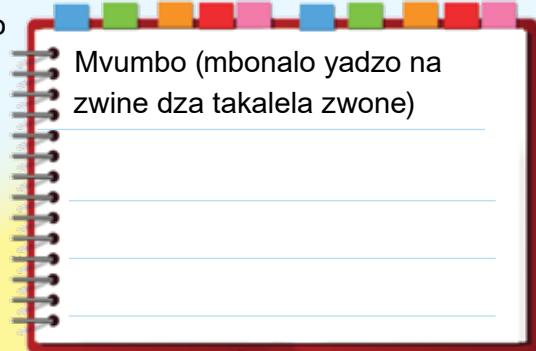
Vhana vha hone ndi vhañkułuku.

Duvha:

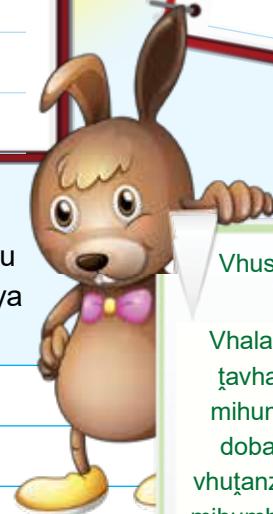
Zwino fhedzisani mepe wa mihibululo u no amba nga ṭhulo dza milamboni.

Shumisani mafhungoṭhoho e na a tangedzela kha phara ya u thoma kha u ḥwala manweledzo a zwine phara iyo ya amba nga ṭhulo dza milamboni.

Kha ri ḥwale

Vhusevhedi ha u ḥwala manweledzo:

Vhalani mařwalwa nga u ṭavhanya u itela u wana mihibululo mihibulwane (u doba maipfi). Ni vhe na vhuṭanzi uri no kona u wana mihibululo mihibulwane yoṭhe (u tshimbida maṭo).

Talelani maipfi ane a vha na ndeme. ḅwalani maipfi mahulwane. Shumisani maipfi mahulwane mafhungoni zwao.

Tanganyani mafhungozwao nga u shumisa maṭanganyi.

Vhambedzani zwe na nweledza na zwa u thomani.

Nomboro dzi anetshela mafhingo a sa takadzi

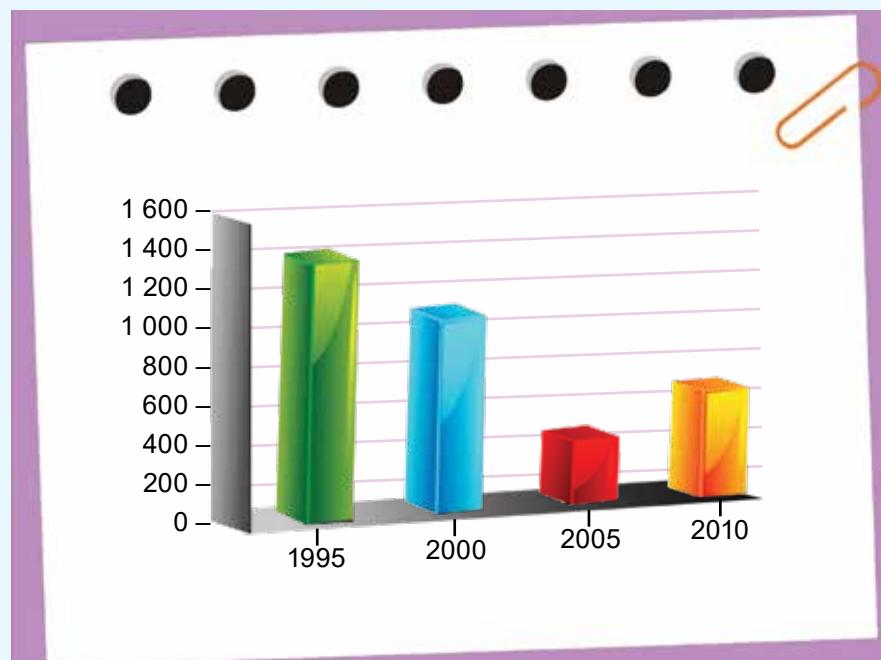
Kha ri vhale

Lavhelesani girafu. Vhalani nomboro dzi re kha tsha monde na miñwaha i re nga fhasi.

Ka ri pfectese

Wanani uri girafu iyi i ri vhudza mini ni kone u fhindula mbudziso.

Girafu i sumbedza mini?

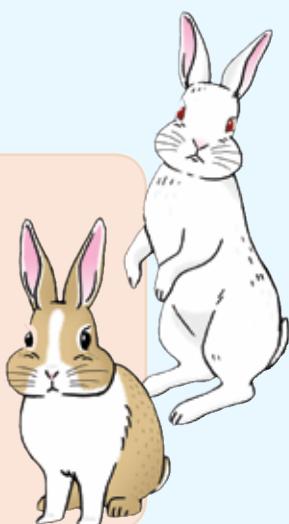
Ho vha hu na þulo nngana dza milamboni nga 1995?

Ndi nga ñwaha ufhio he ha vha hu na þulo þukhusa?

Tshivhalo tsha þulo dza milamboni tsho gonya vhukati ha 2005 na 2010? Ndi ngani?

Þulo ndi lushaka lwa zwipuka zwi re khomboni? Zwi amba mini?

Nangani phindulo nthihi kha tharu.

1. Dzi khomboni ya u ngalangala lwa tshoþhe.

2. Dzi khou pfuluswa dza iswa kha tshiñwe tshipiða tsha shango ja Afrika Tshipembe.

3. Dzi khou iswa bulasini dzi re nnða ha Karoo.

Duvha:

Kha ri nwale

Kha rou iñwe na iñwe, livhanyani ipfi ja u thoma, lo swifhadzaho, na pfanywa yañlo i re kha rou yeneyo nthihi. Mañwe a maipfi a re kha rou iñwe na iñwe a amba zwi no fana. Nangani ipfi ja khwiñesa.

Nwalani ipfi ili na thalutshedzo yañlo kha dikishinari yanu.

khomboni	fhela	sinyuwa	shushedzwa	nyofho
zwimamisi	zwiñoni	ñotshi	zwamañamu	zwiñula
ngalangala	zwiñuku	þothela	engedzea	vhuya
zwilalo	thanele	milindi	migodi	miri
tshinyadzwa	shushedzwa	vhaiswa	lañelwa	phusukanya

Kha ri nwale

Tanganyani phere dza mafhungo uri a vhumble fhungo jithihi. Shumisani mañwe a haya maipfi kha u tanganya:

musi

ngauri

arali

Tsumbo:

Þhulo dza milamboni dzi khomboni ya u ngalangala.

nañone

Dzangano ja phukha dza ñaka ji khou lingedza u dzi phulusa.

fhedzi

Þhulo dza milamboni dzi khomboni ya u ngalangala zwino dzangano ja phukha dza ñaka ji khou lingedza u dzi phulusa.

zwino

Þhulo dza milamboni dzi khou lingedza u fukula zwilalo khunzikhunzini dza milambo. Vhorabulasi vha khou lima masimu a re tsini na milambo.

Hu na Mbekanyamushumo ya u fuwa þhulo. Mushumo wa hone u khou pfumba.

Vha na fulufhelo ja uri vha ðo vhuyedzedza þhulo milamboni. Þhulo dzo dzula dzo luga.

Þhulo dza milamboni a dzi nga þotheli. Mbekanyamushumo iyi ya nga pfumba.

Kha ri ḫwale

Vhekanyani mafhungo aya a tshi tevhekana nga ngona u itela uri phara yañu i pfale.

Musi vho no vhala bugu iyi, vhavhali a vha nga ḫivhi fhedzi uri ḫulo dzi tshila nga ndilade, vha ḫo ḫivha na uri ndi ngani dzi tshila ngauralo.

Dzi na mirole, mivhala na mikumba yo fhambananaho.

Bugu iyi ya u tsivhudza vhathu i funza vhavhali uri vha vhavhalele mivhuđa, hu sa sedzwi lushaka lwayo.

Hu na tshaka dza mivhuđa dzi no fhira dza fuiña ḫifhasini.

Hu na tsivhudzo dza kukanzwele kwa mivhuđa kwa ḫuvha ḫinwe na ḫinwe, khathihi na mafhungomatsivhudzi a kuṭanzwele na a nyonyoloso.

ᬁwalani fhungođhoho ja phara yañu.

Duvha:

Kha ri ḥwale

Shumisani zwiṭumi (ṭhumo) kha u ṭuma mafhungo a re afho fhasi ni kone u ḥwala phara i no pfala.

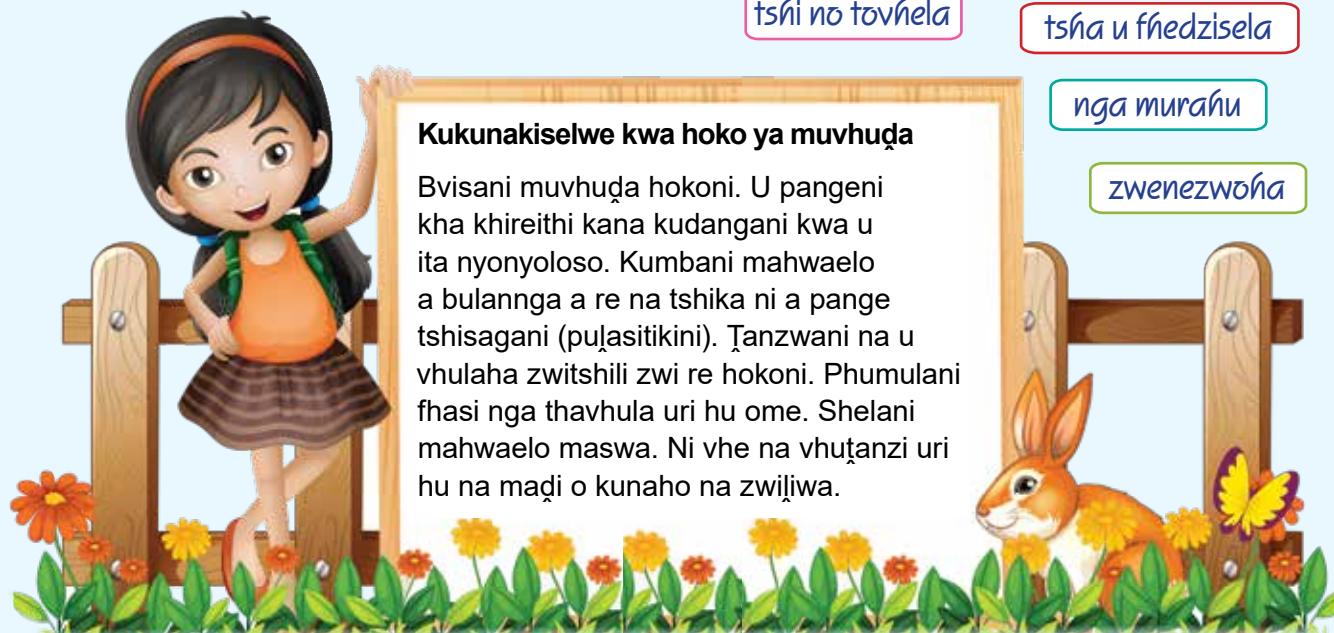
tsha u thoma

tshi no tovhela

tsha u fħedzisela

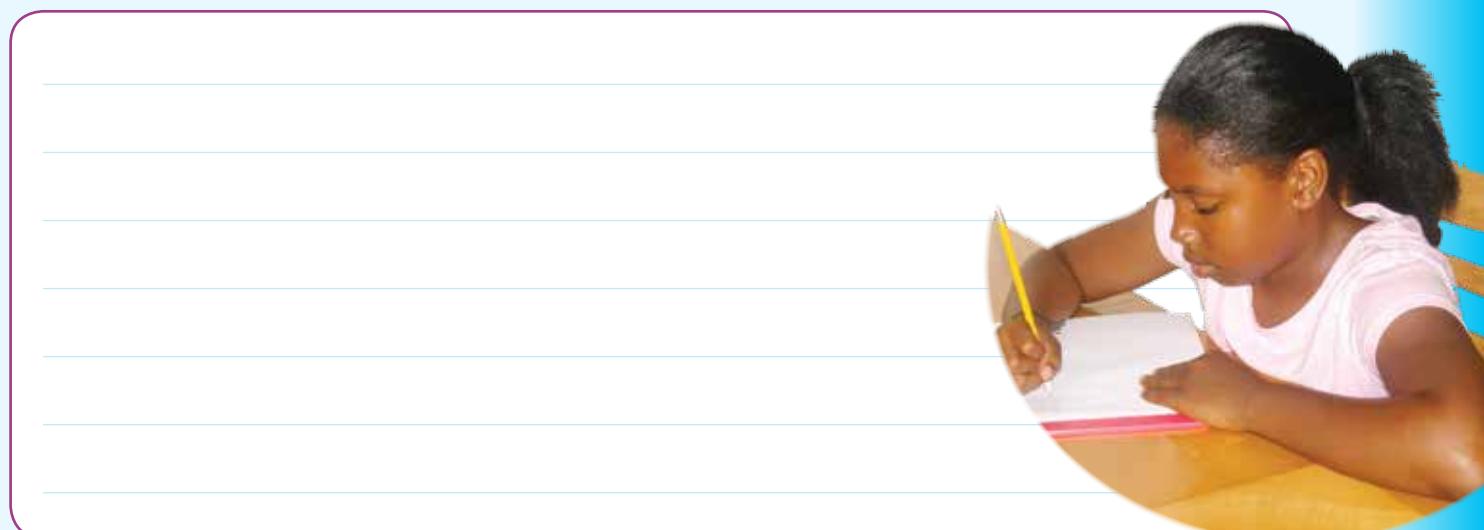
nga murahu

zwenezwoħha

Kha ri ḥwale

Ñwalani phara i no amba nga u fhungudzea ha ḫulo dza milamboni vhukatini ha miṛwaha ya 1995 na 2010. Phara yaṇu i songo paða mitaladzi ya malo. Girafu i re kha bammbiri ja u shumela ja 11 i na mafhungomatsivhudzi ane a ðo ni thusa u ḥwala phara yaṇu.

MUDEDEDZI : Tsaino

Duvha:

Kha ri vhale

- Musi ni sa athu vhala
Lavhelesani zwifanyiso na ɬoho ni lingedze u humbulela uri marwawla aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maño (u sikima) kha siañari ni waneuri ni ðo vha ni tshi khou vhala nga mini.

Hu na mivhuðadaka ha vha na mivhuðahaya. Mivhuðahaya i a kona u vha zwifuwohaya zwi sa dini nahone zwi re na lufuno. Mivhuðadaka i dzula madzhangoni oþhe nga nn̄da ha Anthakitika. Mivhuðahaya yoþhe ndi vhana vha mivhuða ya Yuropa, ine ya dovha ya vhidzwa u pfi ndi mivhuða yo ðowelwaho.

Hu na mivhuða miñku na mihulwane. Miñwe mivhuða i na ɬoho tsekene dzo itaho vhûoswi ngeno miñwe i na ɬoho dzo aþamaho nahone dzi mabande. Mivhuða yo fhambananaho i na vhukuse vhu no yela kha buraweni, fhedzi mivhuðahaya yone i na vhukuse vhupfufhi na muvhala mutshena, mutswu kana museþha. Vhukuse uhu ndi hone hu no ita uri i dudelwe.

Mivhuða i na milenzhe ya murahu i re na maanða ine ya i shumisa kha u thamuwa. I a kona u gidima nga luvhilo lu no swika khilomitha dza fumbiliraru nga awara, nahone vhunzhi ha mivhuða hu a kona u fhufha tshikhala tshi no fhira mithara þanu.

Muvhuða u thuswa nga nðevhe dzayo dzi no kona u pfa zwithu zwi re matungo oþhe. Maño a muvhuda a nga matungo a ɬoho. Nga nthani ha zwenezwi, u a kona u vhona zwithu zwi re nga matungo, na nga phanda na nga nga murahu. Mivhuða i a kona u vhona zwavhuði swiswini.

Muvhuða u dovha wa kona u pfa nga munukho.

Mivhuða i ja zwimela zwi re na maþari malapfu. Maño ayo ha imi u aluwa lune u ɬukhula zwithu na u shenga zwi thusa kha uri maño a si lapfese. Vhuria mivhuða i tshila nga makwati, zwitanda na mitshelo yo no vhaho ya kale ya zwiþaka na miri.

Mivhuða i tshila vhusiku. I ja na u tambo vhusiku u bva nga lufhimavhaeni u swika maðautsha. Masiari i þwa yo awela kana yo edela.

Muvhuða wa tshifuwohaya une wa fariwa zwavhuði u a kona u aluwa u swika kha miñwaha ya malo kana ya fumimbili. Mivhuðadaka yone i a tshila u swika miñwaha miñanu.

Hu na mivhuða ya tshinna na ya tshisadzi ngeno vhana vhayo vha tshi pfi mivhuðana. Vha bebwa vha sa vhone nahone vha si na vhukuse.

Uri vhana avha vha dudelwe tshilaloni, mme avho u vha thithiedza nga hatsi na vhukuse hawe he a tou ɬuhvula. Zwilalo zwi tou fukulwa mavuni. Musi vhana avha vhe na vhege nthihi, vha mbo ði bonyolowa na vhukuse ha vha ho no mela. Musi vhe na vhege mbili, vha a þuwa tshilaloni. Mme avho u vha lela vhegeni dzi si gathi dza u thoma vhutshiloni havho. U bva afho vha thoma u ðitshelela zwiþiwa nga vhone vhane. Musi vhe na miñwedzi ya rathi vha thoma u alusavho vhana vhavho.

Duvha:

Kha ri የwale /

Mañwalwa aya ndi a lusaka lufhio?

Neani mañwalwa aya ችሮ.

Kha thebuļu i re afho fhasi የwalani phambano ታhanu dzi re hone vhukati ha mivhuđahaya na mivhuđadaka.

Mivhuđahaya	Mivhuđadaka

ጀwalani mbuno ታhanu dzi no bva kha mañwalwa aya.

Fhedzisani mafhungo ni tshi shumisa inifinithivi (maitidzina) i no vhumbwa nga maiti a re zwitangeni.

Ni khou ታዶou nthusa   (swiela) hoko ya muvhuda?

A no ngo tea   (tuwa) ngauri a እ a thu kovhela.

Ni songo hangwa   (tshetshela) muvhuda wanu mařari na hatsi.

Ndi khou ya   (vhona) mivhuđa ya khonani yanga nga Swondaha.

Ni vhona u nga vho lindela   (vhona) mivhuđa.

Maiti oችe a na tshivhumbeo tsha inifinithivi (maitidzina). A vhonala nga "u" na mudzi wa ሪ. Tshiňwe tshifhinga a a shuma sa vhonefhungo mafhunganoni:
U ኃ hu a takadza zwo fhambana na O ጥela u ኃ.
Lushaka ulu lwa maiti lu wanala kha zwifhinga zwo fhambananaho.

Kha ri lavhelese mivhuđahaya na mivhuđadaka

Kha ri ḥwale

Lavhelesani mañwalwa aļa a no amba nga mivhuđahaya na mivhuđadaka.

Ñwalani phara i no amba ngauri mme wa muvhudädaka u alusa vhana vhawe nga ndila ifhio.

Kha ri ḥwale

Ñwalululani mafhungo a re afho fhasi ni tshi shumisa maiti o teaho.

Thulo dza milamboni dzi/tshi fukula zwilalo mavuni.

Hu na vhuđulwana vhunzhi vhu no bebwa kha ḥwaha.

Vhorabulasi vha/u tshinyadza haya ha thulo.

Materetere avho a/zwi tshinyadza vhupo.

Duvha:

Kha ri ḥwale

Talelani maiti a inifinithivi na maitimapfukeli
mafhungoni aya.

Ndi a tama u fuwa muvhuda sa tshifuwohaya.

Ndi funa nga maanda mivhuda, fhedzi ndi tea u vhulunga tshelede nda kona u renga.

A thi koni u vhulunga tshelede ngauri ndi a rengesa zwithu.

Ndi a bvafha u ya mavhengeleni ngauri ndi a rengesa zwithu.

Arali nda wana tshelede ndi do i shumisa kha u renga bugu.

Mme anga vho ri ndi vha fhe tshelede ya u renga zwifhiwa, fhedzi
nda amba uri a thi koni u vhulunga tshelede.

Kha ri ḥwale

Vhalulani phara ya *Tshaka dzo fhambananaho dza mivhuda*. Zwino ḥwalani
manweledzo a phara iyo.

Ni vhe na vhulanzi uri i ita zwi tevhelaho:

● Fhungudzani phara iyo ya kale i vhe tshararu.	● Bulani mihibulo mihibulane fhedzi.
● Tumani zwitatamennde zwo lumbamaho zwithu zwigede ni vhumbe zwitatamennde zwa u tou angaredza.	● Shandulani maambwa kana maambelwa a vhe zwitatamennde.

MUDEDEDZI : Tsaino

Duvha:

Kha ri vhale / Vhalani phara iyi ni kone u fhindula mbudziso.

Li tshi swika ḥo pfala nga mitsindo i no dzinginyisa fhasi. Milenzhe yo pandalala, ḥi tshi tshimbila nga maga mahulu. ḥa ḥaramudza zwā zwa tsinga dza tsimbi. Marumbi aḥo e miḍali yo kukumuwaho sa misipha ya mudziammibi. Khana yaḥo i thavha ya miri yo songanaho. I tshi kukumuwa ya phovhela i tshi edza u fema haḥo. ḥa ima ḥo ralo ḥo lapfa sa mphogoli, ḥi tshi sia miri i tshi vho fana na zwitaka.

A yelana na a Ray Bradbury

Kha ri ḥwale

Ni vhona u nga ndi bukade ḥili?

Ndi ḥifurase ḥifio ḥi no ri vhudza uri buka ḥili ḥo vha ḥi ḥihulu?

Muṇwali u vhambedza vhulapfu haḥo na ha mini?

Ndi figara ifhio ya muambo ine a i shumisa kha u ita mbambedzo iyi?

Muṇwali uri khana ya ḥili buka yo vha i thavha. Ndi figara ifhio ya muambo iyi?

Kha ri ḥwale

Livhanyani maidioma a re kha kholumu i re kha tshanda tsha monde na zwine a amba zwi re kha kholumu i re kha tshanda tsha u ja.

Ijidioma

u bika nga khulu

u fhufha vhavhili vha sera

nngwe yo dzhena mudini

u khada zwisusu

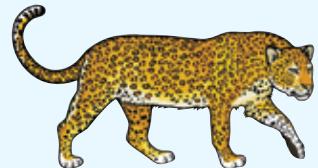
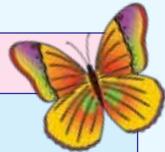
thalutshedzo

u takalesa

u penga

hu na lufu

hu na ndala

Duvha:

Kha ri nwale

Talelani jiidioma li re kha liñwe na liñwe ja mafhungo a re afho fhasi. Ni bule uri liñwe na liñwe li amba mini.

Mme anga vho ntsevhedza qama thukhu kha ya mađuvha.
Ndi tshi vhilaela vha mmbudza uri nngwe yo dzhena muđini.

Ri shumisa maedzamuthu kha u fha tshithu tshi si muthu mvumbo dza vhatu dzi no nga u pfa, u phuphuledza kana u amba. Vhañwali vha shumisa maedzamuthu kha u ita uri zwithu zwi bvele khagala.

Ro vha ro ya u ćolela makhulu Tshimboni fhedzi ri tshi swika ra wana hu tshi pala khwali.

Kurathu kwanga ku tou vha goñoño.

Kha ri nwale

Talelani zwithu zwi si vhatu ni tangedzele mvumbo ya vhatu mafhungoni a tevhelaho.

Vhuria ha mbo swika, ha ambadza vhatu vha Cape Town phepho khulu.
Watshi ya ałamu ya tzhema i tshi ri humbudza tshifhinga tsha u vuwa.
Vhulwadze ha makhulu wanga ho vha tzimbeledza vhukuma.
Duvha li ita li tshi poidzapoidza li makoleni.
Thetshelesani livhathavha li tshi imba nyimbo dza u difha.
Mbevha dza fhano dzi luma dzi tshi fhodzisa!

Kha ri nwale

Livhanyani maipfi a luambo lwa musanda na ćhalutshedzo dzao. Talani mutalo u tshi bva kha ipfi u tshi ya ćhalutshedzo.

Ipfi ja luambo lwa musanda
Mađavha.
Tsumbavhulo.
Tshamudane

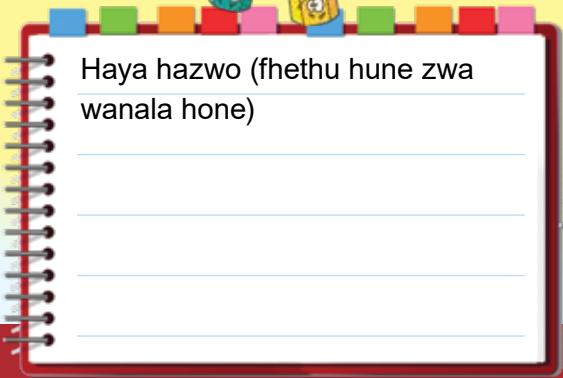
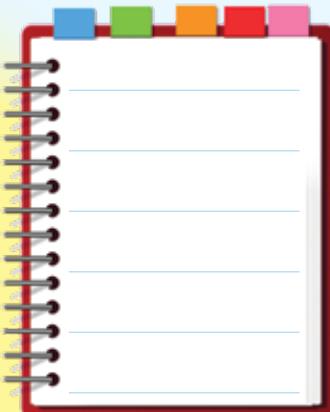
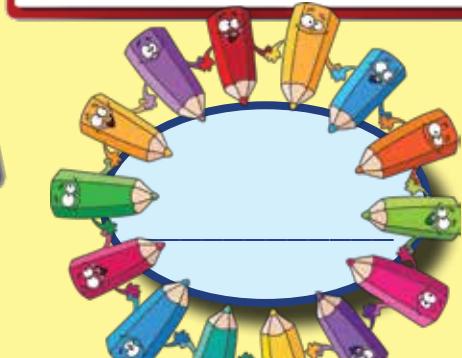
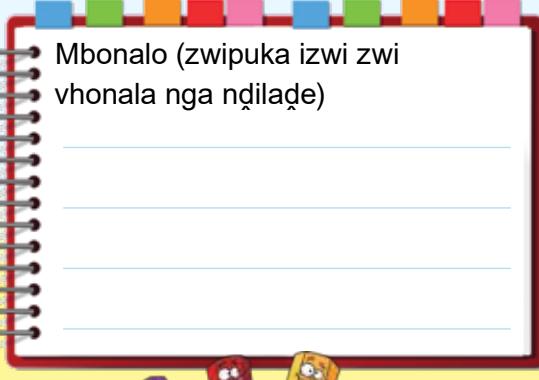
Thalutshedzo
Tshiñanga tsha musanda.
Halwa hu no iswa musanda sa musumo.
Muñgo wa musanda wa madzhoro.

Kha ri ḥwale

Ni khou ya u ḥwala maanea nga tshipuka, fhedzi ni tea u thoma nga u pulanelia maanea aṇu. Maanea aṇu a tea u vha o lapfa nga phara nṇa.

Nekanani mihumbulo ya maanea aya. Ḋwalani zwithu zwine zwa ḋa muhumbuloni zwi zwinzhi.

- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thusé u pulanelia u ḥwala.
- Ḋwalani mvetamveto. ● Humbelani khonani yanu a dzudzanye mvetamveto yanu. ● Dovhololani maṛwälwa aṇu ni ite ndulamiso dzo teaho. ● Zwino Ḋwalani maṛwälwa aya buguni yanu nga vhudele.

Duvha:

Kha ri ñwale

Zwino ñwalani maanea aṇu.

- Phara ya u thoma i tea u amba ngauri tshipuka itshi tshi dzula ngafhi na uri tshi dzula tshi tshoṭhe na kana kha tshigwada.
- Kha phara ya vhuvhili ṭalutshedzani tshipuka itshi: ndi tshi ngafhani na uri tshi vhonala nga ndilade.
- Kha mapa waṇu wa muhumbulo ṭalutshedzani uri itshi tshipuka tshi davhidzana hani na zwiñwe: miungo ine tsha ita.
- Tsha u fhedzisela, bulani uri tshipuka tshaṇu tshi tshila tshifhinga tshingafhani na uri tshi khomboni ya u ṭhoṭhela naa.

Ditoleni

Ndi a kona

- u vhala mañwalwa
- u fhindula mbudziso dzi no bva mañwalwani
- u vhambedza maipfi na zwine a amba
- u pulana na u ñwala manweledzo
- u fhedzisa mafhungo ndi tshi shumisa tshifhinga tsho fhiraho
- u shandula mafhungo a tshi bva kha tshifhinga tsho fhiraho a tshi ya kha tshifhinga tsha zwino
- u vhekanya mafhungo
- u shumisa lubuvhi
- u ñwala tsenguluso
- u ita nyolo dzi no yelana na bugu
- u amba nga tshifanyiso
- u ñwala phara
- u topola madzina vhukuma na madzinazwao
- u shumisa thangi na mitshila kha u vhumba maipfi maswa
- u longa zwiga kha phara
- u ita tshipitshi
- u ñwala na u ḥana litambwa
- u ita mutevhe
- u topola phambano vhukati ha zwifanyiso zwivhili
- u vhala mañwalwa
- u fhindula mbudziso dzi no bva mañwalwani
- u topola fhungothoho na fhungolitikedzi
- u ḥaphudza mepe wa buvhi
- u ñwala manweledzo
- u vhala girafu
- u topola zwine maipfi a amba
- u ḥalukanya pfanywa
- u shumisa mañanganyi
- u ñwala phara
- u thabuleitha phambano
- u topola mbuno
- u shumisa inifinithivi (dzinaljiti)

Z

W

i

r
e

n

g

o

m

u

Thero ya 2: Atikili dza gurannda

Vhafumakadzi vha re milomoni ya vhathu
Themo ya 1: Vhege dza 5 - 6

17 Nothemb - nyamuzika a sa fani na vhaiwe 36

U vhala atikili ya gurannda i no amba nga Nothemb.
 U fhindula mbudziso dzi no kwama atikili ya gurannda.
 U topola zwine maipfi a amba.
 U shumisa tshifhinga tsho fhiraho kha u ḥwala mafhuno.
 U shumisa thangeladzina kha u fhedzisa mafhuno.

18 Maiwe hafhu nga Nothemb 38

U shumisa maṭanganyi kha u fhedzisa mafhuno na u vhumba mafhuno au iwe muṇe.
 U ḥwala mafhuno a u ḥalutshedza.
 U amba nga tshifanyiso.
 U dubekanya maipfi a re kha tshifhinga tsha zwino na tsho fhelaho.

19 Maiwe hafuhafhu nga Nothemb 40

U vhala mafhungomatsvhudzi maṛwe hafhu a Nothemb.
 U fhindula mbudziso dzi no kwama maṛwalwa.
 U bula muhumbulo wau.
 U topola mafhambanyi a re kha maṛwalwa.
 U ḥwala mafhuno e kha tshifhinga tshidaho.

20 Mafhungomaitei (nyusi) a Nothemb 42

U topola ḥoho ya mafhuno, muṛwali, mbuno khulwane na vhaambi kha atikili.
 U ḥalutshedza tshinepe na khephusheni zwa atikili.
 U ḥwala atikili.
 U ola tshifanyiso wa ḥwala khephusheni.

21 U a lavhuwa tuyani 44

U shuma tshigwadani.
 U rera nga tshifanyiso.
 U vhala atikili ya muthu wa dzhiminatisiki.
 U fhindula mbudziso dzi no kwama maṛwalwa.
 U rera nga ḥoho ya mafhuno a re kha maṛwalwa.
 U topola lushaka lwa maṛwalwa

22 Maiwe hafhu a Edith 46

U ḥwala phara nga Edith Moeketsi
 U livhanya ḥoho ya mafhuno na mutambo.

U ḥwala fhungoṭhoho (muhumbulo muhulwane) zwa dzatiatikili.
 U topola maiti a re ḥohoni dza mafhuno.
 U ḥwälulula ḥoho dza mafhuno a tshi shumisa maiti a re kha tshifhinga tsho fhiraho.

23 Ivhani muvhigi 48

U amba nga tshaka dzo fhambanahao dza dzatiatikili dzi re kha gurannda dzapo.
 U vhala atikili i no amba nga Edith.
 U fhindula mbudziso dzi no kwama maṛwalwa.
 U topola fhungoṭhoho (muhumbulo muhulwane).
 U ḥalutshedza zwine atikili ya amba.
 U shumisa maipfi a mbudziso mafhungoni.

24 U ḥwala 50

U pulana atikili ya gurannda ya tshikolo hu tshi shumiswa mepe wa buvhi.
 U rera na u ḥwala atikili iyi hu na vhuṭanzi uri atikili i na ḥoho, phara ya marangaphandža na phara ya u pendela hu tshi kateļa mathomo,
 U shandula zwitatamennde zwa vha mbudziso.

Nganovhubvo na nganomafhuno
Themo ya 1: Vhege dza 7 - 8

25 Lusunzi na liivha 52

U rera nga zwitāluli zwa lungano.
 U vhala lungano.
 U fhindula mbudziso dzi no kwama lungano.
 U wana phambano vhukati ha zwitōri zwa vhubuka na zwitōrikhumbelelwa.
 U bula mihibumbulo yau.
 U livhanya maipfi na zwine a amba.

26 U elekanya nga lusunzi na liivha 54

U ḥwala mafhuno mararu a ḥalutshedzo.
 U fhedzisa mafhuno.
 U topola na u fhedzisa zwitāluli zwa lungano: ḥoho, fhethuvhupo, vhaanewa, khudāno, thusululo na pfunzo.
 U livhanya zwipuka na mvumbo dzazwo.
 U topola pfunzo dza lungano dzine dza nga wanala.

27 Tsunzi mushumoni

U shuma zwigwadani.
 U rera nga mbudziso dzi no kwama vhusunzi.
 U vhala maṛwalwa a no amba nga vhusunzi.
 U fhindula mbudziso dzi no kwama maṛwalwa.
 U livhanya maipfi na zwine a amba.
 U shumisa masala mafhungoni.
 U ḥwala mafhuno ndi tshi shumisa maṭaluli na maḍadzisi.

28 Nzudzanyo ya zwitōri 58

U ḥwala ḥalutshedzo ya muthu hu tshi shumisa mvumbo dza zwipuka.
 U rera nga vhuđi ha u eletshedza vhaṛwe.
 U shumisa maṭanganyi zwino, fhedzi na ngauri.
 U dubekanya mafhungomatsvhudzi hu tshi vhumbiwa phara i no amba.

29 Ndaū na mbevha 60

U rera nga mbudziso zwigwadani.
 U vhala maṛwalwa a lungano lwa Ndaū na mbevha.
 U fhindula mbudziso dzi no kwama maṛwalwa.
 U rera nga zwine mirero ya amba.

30 U elelwa zwa mbevha na ndau 62

U tuma mafhuno.
 U doba maipfi maṛwalwani.
 U pulanelia lungano hu tshi shumiswa tshati.

31 Megan u sengulusa lungano 64

U vhala na u sengulusa lungano lwa Ndaū na Mbevha.
 U fhindula mbudziso dzi no kwama tsenguluso iyi.
 U ola tshifanyiso tshi no yelana na tsenguluso iyi.
 U shumisa mirero.
 U nanga nyito zwi tshi langwa nga ḥefhungo wa fhungo.

32 Lungano lu sa fhirwi 66

U ḥwala mafhungomatsvhudzi e kha maambilwa.
 U ḥwala lungano lwa mbevha ye ya thusa ndau hu tshi shumiswa ḥoho dza mafhuno.

Nothembi – nyamuzika a sa fani na vhañwe

Kha ri ambe

Idani tshikoloni na atikili ya gurannda. Zwitshavhani zwa hanu hu na gurannda dza mahala. Ivhani na vhutanzi uri atikili ine na do da nayo i amba nga zwithu zwine zwa ni takadza.

Vhalani atikili iyi ni rere nga mbudziso dzi tevhelaho ni kha tshigwada tshañu.

- Thoho ya atikili yanu ndi ifhio?
- Thoho iyi i na maipfi mangana?
- Ndi nnyi o ñwalaho atikili iyi?
- Atikili iyi i amba nga nnyi?
- Ho itea mini?
- Zwo itea lini?
- Zwo itea ngafhi?
- Ndi zwifhio zwiñwe zwine na vhudzwa?

- Atikili iyi i na mafhungo maambiya? Arali zwo ralo, ho pfi mini? Ndi nnyi we a zwi amba?
- Mafhungo maambiya aya a yelana hani na zwiitei?
- Atikili iyi i na tshinepe? Tshi sumbedza mini? Talutshedzani zwine na khou vhona zwo tou kokotolo.
- Khephusheni i ri mini?

Kha ri vhale

Vhalani tshipida tsha u thoma tsha atikili ni kone u fhindula mbudziso.

MME A NO TAMBA KAÑARA

Ho swika he nda pfa nga ha mufumakadzi a no lidza tshilidzo kilabuni ya Kippies nga Duvha ja Mboholowo, ngei Johhannesburg.

U vha o ambara zwiambaro zwa sialala ya Tshindebele, a tshi tamba kañara ya muñagasi. "Zwi nga si itee", ndi nñe a no ralo.

Nda pfa ndi tshi ñoda u ñivhesesa. Nda ñoda u mu vhona nga anga maño. Nda mbo takuwa nda ya kilabuni iyi, he nda wana hone Nothembi.

Ndo tou pfa u nga ndi muloro musi Nothembi a tshi gonya tshiteidzhi. O vha a tshi vhonala e muhuluhulu. Mabengele a mivhalavhala o pomba zwanda na milenzhe. O vha o fuka nguvho ya malungu ya mivhala ngeno ñhohoni o ambara muñadzi muhulu wa sialala.

Nothembi a imisa zwanda a lumelisa gogo ja vhañaleli. A mbo doba kañara yawe ya muñagasi. Kañara ñe iwe vhathu! Yo vha yo khavhiswa nga makolo a Tshindebele ya dovha ya penndiwa nga mivhala yothe ya musengavhadzimu.

Nothembi a mbo thoma u lidza kañara yawe. A ita uri kañara iyi i ambe, i imbe, i ñuñune, i lile khathihi na u zhamba.

Mufumakadzi wa ñambi ya nyimbo dza Tshindebele

Duvha:

Kha ri ንwale

Ndi nnyi ane a khou amba kha phara ya u thoma?
Ni vhona u nga ndi Nothembī kana ndi muñwali? Bulani uri ngani.

Ni vhona u nga “Ndo tou pfa u nga ndi muloro” zwi amba mini?

Nothembī o shumisa mivhala ifhio kha u ተاما kaṭara yawe?

Muñwali o shumisa maedzamuthu musi a tshi talutshedza ndila ine Nothembī a lidza ngayo kaṭara. U ri kaṭara iyi i a amba, ya imba, ya የኔሱና, ya lila khathihi na u zhamba. Hezwi ndi zwiito zwa vhathe. U dovha hafhu a shumisa tshifhinga tsha zwino.

Liedzamuthu ndi lushaka lwa maambele hune khaሎ zwiito zwa vhathe zwa baደekanywa na tshithu tshine tshi si vhe muthu.

Lavhelesani phara hafhu. Talelani madzina a vhathe u nga muvhala mutswuku, maታaluli nga wa lutombo ni tagedzele madzina a fhethu u mudala.

Shumisani maiti mararu a no bva kha atikili ni ንwale mafhungo a inwi muና e kha tshifhinga tsho fhiraho.

Kha ri ንwale

Shumisani thangeladzina idzi
kha u fhedzisa mafhungo a re
afho fhasi.

ya

nga

ha

Nothembī u imba kiለabuni [redacted] Kippies ine ya vha Johannesburg.

Musi a sa athu ፍa u dzula [redacted] malume awe Mamelodi,

O vha a tshi ya mushumoni [redacted] bisi.

U enda a tshi mvumvusa vhathe [redacted] nyimbo dzawe dzi no takadza.

MUDEDEDZI : Tsaino

Duvha:

Mañwe hafhu nga Nothembi

Kha ri nwale

Kha ri thome u ita zwa u nwala ri tshi shumisa mañganyi kha u tanganya zwipiða zwivhili zwa mafhongo aya.

Shumisani mañganyi aya kha u fhedzisa mafhongo.

fhedzi

fhedziha

ngauri

uri

zwenezwo

Ndo vha ndi tshi khou tama uri ri tangane matshelo Nothembi, _____ ri ye baisikoponi roþe.

Nne zwiþwa ndi a zwi funa _____ Nothembi ene ha pfani nazwo.

Musi Nothembi a tshi kha di dzhena tshikolo o vha a tshi didina vhukuma o vha a tshi todou phasa.

Nothembi ha ngo kona u vha na mu dzenisi wa tshikolo _____ a ya a shuma muðini.

A tho ngo kona u ya u talela Nothembi a tshi imba mulovha _____ ndi do ya nda mu vhona liñwe duvha.

Kha ri nwale

Shumisani mañganyi a tehelaho kha u vhumba mafhongo anu inwi muñe.

Mañganyi (maipfi a no tuma)
a tuma mafhongo khathihi na mihumbulo. Arali na nga a shumisa zwavhuði, kuñwalele kwañu ku do leluwa u pfesesa.

ngauri

samusi

naho

Duvha:

Kha ri ንwale

Ǹwalani mafhungo mararu a no ታlутshedza Nothembì. Ni nga kha ደi a ንwalulula a tshi bva tshiṭorini kana na tou ንwala mafhungo anu inwi muṇe.

Lavhelesani tshifanyiso. Ǹwalani nga zwiambaro zwa Nothembì na malungu awe. Bulani uri zwi vhonala nga ndilade, mivhala yazwo na uri ni a tama u ambara ngauralo naa?

Kha ri ንwale

Lavhelesani maipfi a tevhelaho a no bva kha phara ya u fhedza ya atikili i no amba nga Nothembì, i re kha siaṭari ገi tevhelaho.

ndo vha ndi tshi shuma

ndi na mashudu

ndo ታundela vhana

ndi shuma u lidza

Ǹwalaniaya maipfi ni ambe nga zwithu
zwe zwa bvelela zwiла kale na zwi no
khou bvelela zwino kha kholumu dzone.

KALE

ZWINO

MUDEDEDZI : Tsaino

Duvha:

Mañwe hafuhafhu nga Nothembí

Kha ri vhale

Vhalani tshipiða tsha u fhedza tsha atikili i no amba nga Nothembí.

MME A NO TAMBA KAÇARA

Nothembí na u imba u a imba. Nyimbo dzawe dzi amba nga mafhungo a vhupo ha mahayani, milambo na vhutshilo ha bulasini vhune a vhu humbula ha musi a tshee ñwana. "Musi ri tshi aluwa muzika wo vha u tshi pfala hoñhehoñhe. Malume anga vho mpfunza u lidza kaçara ndi tshee muñuku," ndi Nothembí a no ralo. "Ndo vha ndi tshi imba dzimbulungoni na minyanyani. Nga 1983 nda thoma bennde yanga ngei Mamelodi. A si vhafumakadzi vhanzhi vhe vha vha vha tshi lidza kaçara ya muñagasi zwila kale. Musi vhatu vha tshi mmbona vha pfa vho mangala vhukuma. Fhedzi nñe ndo vha ndi sa ñivhoni ndi tshi mangadza. Ndi tou funa fhedzi muzika na u lidza kaçara. Ndi pfa hu na phambano musi ndi tshi khou lidza muzika. Ndi pfa ndi na maanda".

U ri u na mashudu zwino. "Ndi shuma u lidza muzika. Nga vho 1980 ndo vha ndi tshi shuma mudini uri ndi kone u tundela vhana vhanga vhavhili."

Kha ri ñwale

Nothembí o thoma lini bennde yawe?

Nothembí uri vhatu vho vha vha tshi mangala vha tshi vhona a tshi khou lidza kaçara ya muñagasi ngauri u mufumakadzi. Hu na zwiñwe zwithu zwine vhatu vha vhona zwi tshi mangadza musi zwi tshi khou itwa nga vhafumakadzi? Ñwalani zwivhili zwine na kona u zwi elekanya.

Nothembí u amba uri u pfa e na maanda musi a tshi khou tamba kaçara. Ni vhona u nga ndi nga mini a tshi ñipfa ngaurali.

Arali a tshi ñipfa e na maanda musi a tshi khou tamba kaçara, ni vhona u nga u ñipfa hani musi a si khou tamba? Bulani uri ngani.

Vhutshilo hawe hu kha ñi fana na ha miñwahani ya 1980? Bulani uri ngani.

Duvha:

Kha ri ḥwale

ᬁwalani
mafhambanyi a
maipfi aya a no bva
kha phara.

Lifhambanyi ndi ipfi ḥine ḥa vha na ḥalutshedzo
i no fhambana na ya ḥinwe. (tsumbo, naka na
vhifha).

mahayani	
muṭuku	
vhutukuni	
fhambana	
kale	

Kha ri ḥwale

ᬁwalani mafhuno aya e kha tshifhinga tshi ḥaho.
Ni elelwe uri ni tea u shumisa ḫo khathihi na ḥiti ḥanu.

Nothembu u imba Kippies.

Nothembu u imba nyimbo dza musi a tshee muṭuku.

Vhamuzika vha tshila nga Nothembu.

Muṇwali wa atikili iyi u a thetshelesa muzika wa Nothembu.

Nothembu u ambara zwiabaro zwa u naka.

Kha ri ḥwale

Vhalani zwi tehelaho ni fhindule mbudziso. Phindulo ni do dici wana nge na lavhelesa hafhu atikili yothe i no amba nga Nothembi.

Thoho ya mafhundo ya gurandza i anzela u vha na maipfi maṇa kana maṭanu. I lingedza u kunga dzangalelo ja vhavhali nge ya vha vhudza uri tshiṭori tshi amba nga mini, nga u tou pfufhifhadza na hone zwi tshi nyanyula.

Thoho ya mafhundo a atikili iyi ndi ifhio?

Hu na maipfi mangana kha ṭhoho iyi ya mafhundo?

Ndivhadzamuṇwali i ni vhudza uri ndi nnyi o ḥwalaho atikili.

Ndi nnyi o ḥwalaho atikili iyi?

Marangaphanda a fhaṭa nzulele ya zwithu khathihi na u nweledza mbuno khulwane dza atikili nga u fhindula mbudziso dza nnyi, mini, lini, ngafhi.

Ndi vhonnyi vha re kha atikili iyi?

Ho bvelela mini?

Zwo bvelela lini?

Zwo bvelela ngafhi?

Mutumbu wa atikili u fhindula mbudziso dici no ri hani na ngani.

Ndi zwifhio zwiṁwe zwine na zwi ḫivha nga Nothembi?

Tshiṁwe tshifhinga atikili dici dzhenisa na zwe muṁwe muthu (sa ḫanzu kana muđivhi) a amba. Maipfi aya a vha e kha zwidevhe.

Atikili iyi i na maambiwa? Arali zwo ralo,

Ho ambiwa mini?

Ndi nnyi we a zwi amba?

Atikili i na tshinepe kana khephusheni.

Ṭalutshedzani tshifanyiso ni ḥwale zwine khephusheni ya amba.

Duvha:

Kha ri nwale

Didzhieni no funzwa u lidza kaṭara nga Nothembī lune nga murahu ha miňwaha i re na tshivhalo na vho fhedza ni khonani dza mbiluni. No humbelwa uri ni nwale atikili i no amba nga Nothembī ya gurannda ya tshikolo.

- Neani atikili yanu thoho.
- Kha phara ya u thoma ni vhe na vhučanzi uri ni a fhindula mbudziso nna dza nnyi, mini, lini na ngafhi.
- Kha phara ya vhuvhili na ya vhurarū džhenisani mařwe mafhungomatsivhudzi a no amba nga Nothembī. Phara idzi dzi tea u fhindula mbudziso dza hani na ngani.
- Ni songo hangwa u shumisa maambiwa uri zwi takadze.
- Tsha u fhedza, olani tshifanyiso tsha Nothembī ni tshi itele khephusheni.

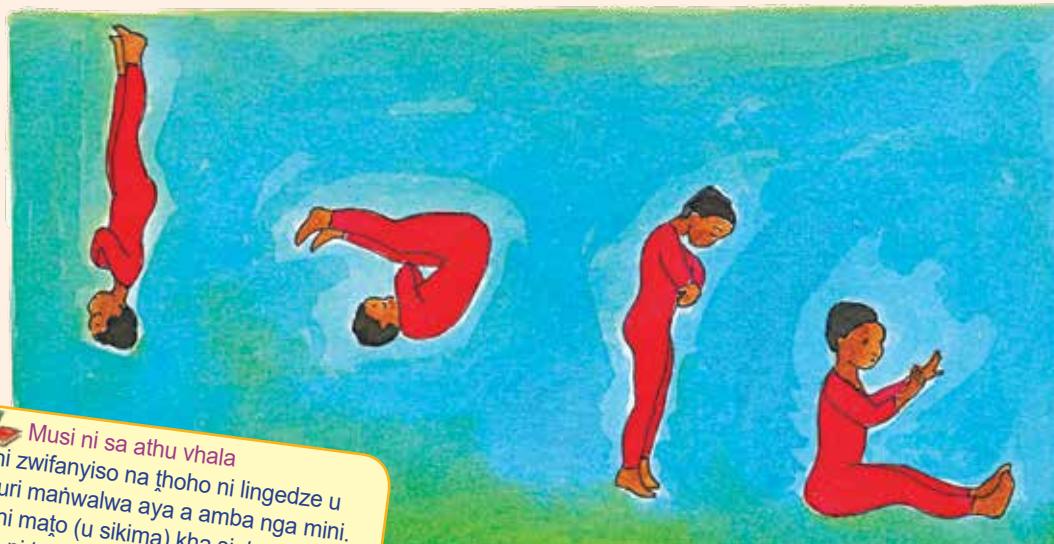
Kha ri ambe

Shumani ni kha zwigwada.

Lavhelesani zwifanyiso. Ni vhona u nga atikili iyi i do amba nga mini?

Ni vhona u nga ndi mafhuno mahulwane u tikedza vhaswa vhane vha kona mitambo?

Arali no vha ni muvhigi, no vha ni tshi do rwala nga mitambo ifhio?

- *Musi ni sa athu vhala*
Lavhelesani zwifanyiso na thoho ni lingedze u humbulela uri marawalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani ma to (u sikima) kha siatari ni wane uri ni do vha ni tshi khou vhala nga mini.

Edith Moetsi – wa dzhiminiasitiki na u thambula

Nga Dani Moeng

Mimethe yo adziwa mugumoni wa dzhiminasiamu ngei Sentharani ya zwa Sialala ya Polokwane. Magumoni fhasi hu na baa i re nthantha. Sipirinnibodo na tshitende tshi no edza bere, tsha u fhufha khatsho, zwi kha luja luhwe lurumbu. Nthantha muyani, hu na musidzana a no khou bidigama muyani. Dzina Jawe ndi Edith Moetsi.

Dzhimu iyi yo di vha tshipida tsha vhutshilo ha Edith u bva nga 2001. O shanduka u bva kha musidzanyana wa mihwaha ya 11 a re na miloro ngeno a si na mugudisi a vho vha mudziadzhiminiasitiki a no bidigama muyani, nahone ndi muthu a no tamba mitatisanoni ya mashangodavha.

“Ndo thoma u thireina nga murahu ha vhege dici gathi ho vula dzhimu ya Polokwane,” ndi Edith a no ralo. “Ndo vha ndi tshi khou toda u ita zwa dzhimu ngauri ndo vha ndo neta nga u sokou monamona hu si na zwine nda khou ita.”

Mugudisi wa Edith o thoma nga u mu gudisa nga khathiwili na u thamuwa e kha thiramphojini. Hu si kale a thoma u samasolotha na u ita filikifuleke (tshifindinkodo).

Edith ha ngo vhuya a fhidza (lova) u ita ndowendowe nga nnnda ha musi we a vha a tshi khou vhalela mulingo.

Namusi Edith u a tamba kha mitatisano ya lifhasi lothe - ngei Hungary, New Zealand na Holland.

Edith o ita na u swika kha tshiiimo tsha u vha Muhafuli wa National Tumbling khathihi na u vha Muhafuli wa Dzhiminiasitiki ya Vhafumakadzi ya vundu ja Limpopo. O phasa matiriki nga 2008 nahone u na muhumbulo wa u gudela zwa u dizaina zwifha (atshitekitsa) yunivesithi. “Fhedzi ndi na vhumatshelo havhuvi kha u thambula lune nda tea u thoma nda lindela nyana ndi sa athu ya yunivesithi,” u ralo a tshi amba.

Edith u dovha a vha mutsila na nyamuzika ane a nga bvelaphanda. O wina pfufho kha zwa u ola a dovha hafhu a tamba kha bennde ya tshikolo tsha sekondari ya nthi. “U kona u ita zwine nda zwi takalela zwi ita uri ndi pfe ndo fushea,” ndi ene a no ralo. “A tho ngo vhuya nda humbula uri ndi do swika hune nda vha hone namusi. Ndo thoma dzhiminiasitiki hu u itela u diphina. Fhedzi u bvelaphanda hanga ho itiswa nga u shumesa hanga.”

Duvha:

M A I P F I

M
A
S
W
A

Kha ri ḥwale

Vhutshilo ha Edith ho shanduka nga ndilade u bva tshee a thoma dzhimu?

Ndi ngani o thoma dzhimu?

Nga nn̄da ha u vha mudziadzhiminasičiki a konaho, ndi mpho dzifhio dziňwe dzine a vha nadzo?

Ndi nga mini ḥhoho ya mafhungo yo ḥwalwa nga maledere mahulwane, matswu?

Ndivho ya muňwalo mutswu u re nga fhasi nyana ha ḥhoho ndi ifhio?

Ndi nnyi o ḥwalaho atikili iyi?

Ni vhona u nga atikili yo raliho ni nga i wana ngafhi?

1. Kha gurannda
2. Buguni ya tshičori
3. Buguni ya zwirendo

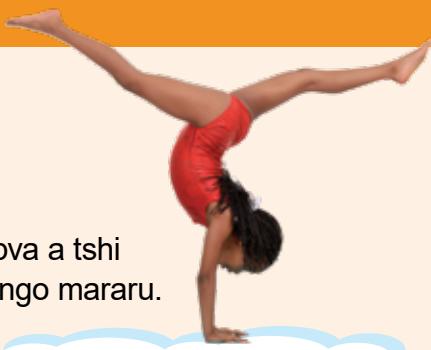
Ndi nga mini ni tshi ralo? Humelani murahu kha atikili ya Edith Moetsi.

Talelani madzina nga muvhala mutswuku, mačaluli nga wa lutombo na madzina a fhethu nga mudala.

Kha ri ñwale Lavhelesani tshitɔri tsha Edith hafhu.

Ñwalani phara i no ḥalutshedza uri Edith o ḥibveledza nga ndila ifhio u bva a tshi thoma ngei dzhiminasiamu u swika a tshi vha muhañuli. Ñwalani mafhungo mararu.

Kha ri ñwale Lavhelesani ḥoho idzi ni ite zwi tehelaho:

khirikhethe

bola ya milenzhe

ragibii

u bambela

- Livhanyani mutambo na ḥoho ya mafhungo a gurannda.
Shumisani mitambo i re kha tsha u ja.
- Didzhieni ni tshi khou tea u ñwala atikili ya gurannda ni tshi shumisa iñwe na iñwe ya ḥoho idzi. Fhugothoho (muhumbulo muhulwane) ji ni vhudza uri atikili i khou amba nga mini. Li bula mbuno khulwane.

Tsumbo

Ḥoho ya mafhungo: MTHEMBU U VUNDA REKHODO YA LUVHILO

Mutambo: Ateletiki

Fhugothoho: Ngweña ya mugidimo wa luvhilo Speedy Mthembu u vunda rekhodo ya Afrika Tshipembe ya 100 m musi wa mutatisano wa Vhugweña ha Afrika Tshipembe ngei Port Elizabeth madekwe.

Duvha:

WIKHETHE DZI
MBUMBUREA NGA
DUVHA LA U THOMA

Mutambo:

Fhungothoho:

RACHEL U RWA VHA
TSIWA U SWIKA KHA
SEMIFAINALA WIMBLEDON

Mutambo:

Fhungothoho:

MUSIDZANA U VUNDA
REKHODO YA U VEKELA
PHANSA BAMBELONI

Mutambo:

Fhungothoho:

Kha ri nwale

Talelani maiti a re kha thoho dza mafhuno dzi re afho nthia.

Zwino nwalani mafhuno o imaho nga othe ni tshi shumisa nyito i re kha tshifhinga tsho fhiraho.

MUDEDEDZI : Tsaino

Duvha:

Kha ri ambe

Kha ri vhale

Tshikoloni tsha haṇu hu na gurannda? Arali i hone, ndi atikili dza lushaka lufhio dzine dza ḥwalwa khayo? Arali i siho, ni vhone u nga ndi mafhungo mahulwane uri i vhe hone? Rerani ni kha zwigwada zwa vhoiwe.

EDITH U BIDIGAMA MAṬONI A VHANZHI

JJ Menge

Mudzhiminasitiki Edith Moetsi, we a vha a sa qivhei musi a sa athu wina mendele mitamboni ya Commonwealth Games ḥwedzi wo fhelaho, u khou lavhelelwa u vha ene mukungavhathu musi wa muṭaṭisano wa ANNUAL Bumbo Gymnastics Cup ya Afrika Tshipembe. Hoyu ndi wone muṭaṭisano muhulwane wa dzhiminasitiki Afrika Tshipembe ḥwaha muṛwe na muṛwe.

Mutatisano uyu u ḥo vha hone u rangani ha ḥwedzi u ḫaho nahone Moeketsi u ḥo vha a tshi khou ṭaṭisana na vhadzhiminasitiki vha mathakheni vha mashangodavha.

Moeketsi, wa miṛwaha ya 20, a no bva Polokwane ngei Limpopo, o tou kundwa kaṭukuṭuku kha makhaulatsheli u thambula ngei kha Commonwealth Games. Naho zwo ralo, kutambele kwave miṭaṭisanoni iyi kwo ita uri a qivhee mitamboni fhano Afrika Tshipembe.

Moeketsi o ḫelwa nga muhumbulo wa u tamba mitambo ya dzhiminasitiki musi e na miṛwaha ya 11 musi o ṭalela mitambo ya Sydney Olympics ya 2000 kha TV. Mugudisi wawe Marie Slabbert vho kona u vhone mpho yawe musi wa ngudo dza ndowendowe e tshikoloni. Vha mbo mu dzhia vha thoma u mu gudisa lune na ḥamusi vha kha ḫi vha mugudisi wawe.

Moeketsi o vha ngweṇa ya lushaka ya dzhiminasitiki ya u sumbedza vhutsila nga 2011 nahone a sedzesu fhedzi zwa u thambula, ndi henehfa hune a vha kha vhuimo ha vhurathi ḥifhasini ḥothe.

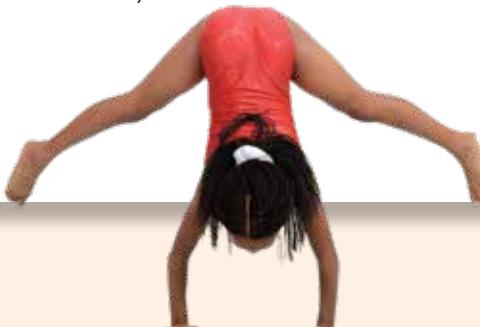
U dzula na mme awe, makhulu, mmame, vhazwala vhavhili na vhakomana vhavhili henengei Polokwane.

“Makhulu wanga na mmame anga ndi vhone vhaedziselwa vhangwa. Ndi vhone vhe vha nthusa uri ndi vhe zwine nda vha zwone ḥamusi,” u ralo a tshi amba.

U pfana na u ya baisikoponi e na khonani dzawe, fhedzi uri o sedzesu buḍo ḫe a ḫinangela ḫa dzhiminasitiki, hune a ita ndowendowe awara nnzhinnzhi kha duvha.

Naho a tshi ḫo vha a tshi khou ṭaṭisana na vhaṛwe miṭaṭisanoni ya ḥifhasi, ndivho yawe khulwane zwa zwino ndi u tamba miṭaṭisanoni ya mitambo ya Olympic.

“Ndi khou shuma nga ḫilā dzothe uri ndi ye hafho fhethu,” o ralo a tshi amba.”

Duvha:

Kha ri ንwale

Edith o shuma zwavhuđi kha dzhiminasitiki? Bulani uri ngani.

O tou kundwa kačukutku kha makhaulatsheli. U dzhia vhuimo ha vhungana nahone o wana mendele ifhio?

Fhungođohoho (muhumbulo muhulwane) ja phara ya u thoma ndi ĥifhio. Li ንwaleni.

Talutshedzani nga maipfi aŋu zwine ቃহو ya atikili ya amba zwone.

Ndi nnyi we a ንwala atikili iyi?

Muedziselwa ndi mini. Vhaedziselwa vhawe ndi vhonnyi?

Muedziselwa waŋu ndi nnyi? Bulani uri ngani.

Kha ri ንwale

Shumisani maipfi aya kha u fhedzisa mbudziso.

Edith o bebwa [redacted] ?

ufhio

ngafhi

U tamba mutambo [redacted] ?

lini

U ita ndowendowe [redacted] duvha liñwe na liñwe?

vhonnyi

U dzula na vhatu [redacted] ha hawe?

vhangana

Vhaedziselwa vhawe ndi [redacted] ?

MUDEDEDI : Tsaino

Duvha:

U ንwala

Kha ri ንwale

Shuman ni kha zwigwada.
Itani mepe wa mihumbulu
wa u pulanelu atikili ya
gurannda ine na do i ንwala
ya gurannda ya tshikolo i tshi
mba nga Edith Moetsi.

Kha ri ንwale

Ambani nga atikili
iyi ni kha zwigwada
zwa vhoiwe.

EDITH

Neani atikili yanu ችዕሮ.

Kha phara ya u thoma ivhani na
vhučanzi uri ni fhindula
mbudziso vhuča hadzo dzi no amba
nga nnyi, lini, ngafhi, hani.

Kha phara ya vhuvhili na ya vhuraru dzenisani
mafhungomatsivhudzi a no kwama Edith.
Fhindulani mbudziso dzi no amba nga hani
na nnyi. Ni songo hangwa u shumisa maipfi
maambiya u itela u ቃቃula dzangelelo.

Kha phara ya u fhedza, pendelani atikili yanu.
Ni nga kha ደን ola tshifanyiso tsha Edith
arali ni tshi funa khathihi na u ita
khephusheni.

Duvha:

Kha ri nwale

Kha ri ite ndowendowe ya luambo. Shumisani maipfi a re zwitangeni kha u shandula zwitatamennde zwi vhe mbudziso.

Edith u bva Limpopo. (ngafhi)

U dimvumvusa nga u talela baisikopo.(mini)

U ita ndowendowe duvha linwe na linwe. (lini)

Kha ri nwale

Fhedzisani mafhuno nga u shumisa **kha, nga** kana **ha**.

Polokwane i wanala   vundu la Limpopo.

Nothembu u dzula   fhasi ha bada i no bva Moloto.

O vhea bugu nthia   tafula.

Maipfi a **kha, nga** kana **ha** a shumiswa kha u sumbedza fhethu hune zwithu zwa khou itea hone. Maipfi aya a shuma sa thangeladzina dzi no shuma na madzina.

Kha ri nwale

Fhedzisani mafhuno nga u shumisa mipfi a re afho fhasi.

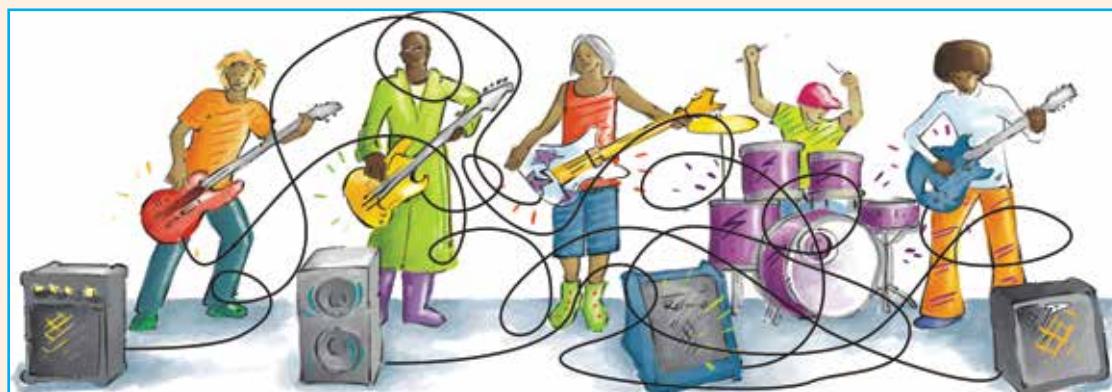
muñwe

vhañwe

a hu na

vhothe

haho

Vhana   vha khou lidza   vha vhana vha khou tshilidzo.

  lidza kañara.

Kha vhana   a no khou   ane a khou lidza tamba phiyano.

  porompiña.

Zwino tevhedzelani khebuļu ni tshi livhanya kañara na tshipikara.

MUDEDEDZI : Tsaino

Duvha:

Lusunzi na ḥivha

Kha ri ambe

Shuman ni kha zwigwada.

Ni vhona u nga phukha dzi a thusana? Hani?
Phukha ḥukhu i nga thusa phukha khulwane? Hani?
Muthu muṭuku a nga thusa muthu muhulwane? Hani?
Ni vhona u nga phukha dzi a amba dzoṭhe? Bulani
mbuno dza u tikedza phindulo yanu.

Kha ri vhale

Lusunzi na ḥivha

Liñwe ḫuvha hu tshi khou fhisa lusunzi lwo vha lwo dzula tsini na mulambo. “U bambela zwi nga ḫifha hani”, lu ralo lu tshi khou humbula. Lwa dzenisa mulenzhe muthihi mađini, lwa tevhedza nga muñwe, lwa dovha muñwe. Hu si kale lwa mbo ḫi wela nga ngomu. Lutsinga lwa mađi lwo vha lu na maanda lwe lusunzi lwa vho balelwa u bva mađini.

“Thusani”, lu a vhidzelela. “Ndi khou nwela khothe!” A hu na we a lu pfa lu tshi khou vhidzelela. Musi lusunzi lu tshi vho pfa uri ngoho lu khou nwela khothe, ha fhira ḥivha ḥi tshi fhufha. La vhona uri lusunzi lu khomboni ḥa wisa ḥari ḥa wela ngomu mađini. Lo vha ḥi tshi tou nga tshikwekwete tshine lusunzi lwa nga namela.

“Ndi a livhuha ḥivha. Liñwe ḫuvha ndi ḫo u thusa.”

Ḥivha ḥa sea.

“U muṭukusa kha u nga nthusa, iwe kusunzi kuṭukutuku.” ḥa mbo fhufha ḥa ḥuwa.

Ha fhela miñwedzi i re na tshivhalo. Liñwe ḫuvha, lusunzi lwa vhona ḥivha ḥo dzula murini.

Musi ḥi sa athu na u ri “Ndaa” ha da muñwe mutukana e na vhura na musevhe. O vha a tshi khou ḫodou u pfula ḥivha. Nga u ḥavanya, lusunzi lwa nambatela kha mulenzhe wa uyu mutukana lwa mu luma. “Eish!” ndi ḫa mutukana a tshi tzhemba, a ḥa vhuña vhura na musevhe fhasi.

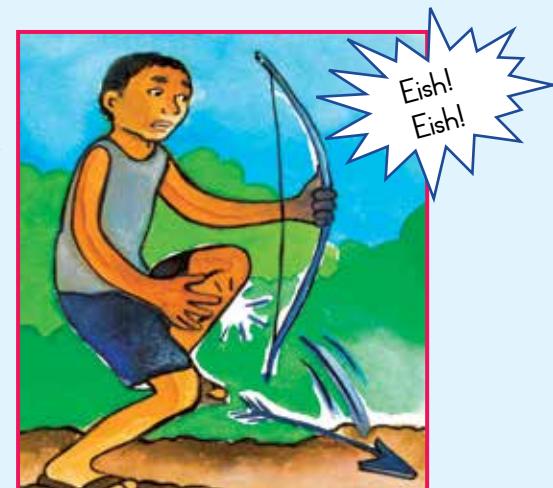
“Ndo livhuha,” ndi ḥivha ḥi tshi vhidzelela ḥa mbo ḫi shavha.

“U muṭukusa fhedzi wo mphulusa.”

Lungano ndi nganea pfufhi i no gudisa vhatu pfunzo. Vhaanewa vhalwo vha vha vhe zwipuka. Tshiṭori tsha hone ndi tshipfufhi. Ihwe ya phuka idzi i vha i tshi ḫihudza kana u ḫikumusa ngeno iñwe i tshi fhedza yo sumbedza iyi ya u thoma uri kutshilele kwayo a si kwavhuđi nahone a ku ḥanganedzei.

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesāni zwifanyiso na ḥohohi ni lingedze u humblela uri mañwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani mađo (u sikima) kha siñari ni waneuri ni ḫo vha ni tshi khou vhala nga ha mini.

Duvha:

Kha ri ንwale

Ndi ngani lusunzi lwo pfa lu tshi tama u bambela?

Ho bvelela mini khalwo?

Liivhha ዥ lu phulusa hani?

Lusunzi lwo phulusa hani Liivhha?

Ni vhona u nga tshiṭori itshi tshi amba nga zwithu zwa zwa bvelela zwa vhukuma?
Bulani uri ngani.

Ni vhona u nga mafhungo aya o bvelela nga khalañwaha ifhio?

Nangani nthihi ni i tangedzele.

Ndi ngani ni tshi ralo?

tshimedzi   tshifhefho   tshilomo   vhuria

Tshiṭori itshi ndi lungano? Lungano ndi mini? Nangani phindulo nthihi:

1. Tshiṭori tshine khatsho phukha dza vha vhatambi vha no funza vhathu pfunzo.
2. Tshiṭori tshi re na vhadzimu na vhakundi.
3. Vhurifhi (luñwalo)vhupfufhi

Ni vhona u nga lungano ulu lu ri funza mini?

Kha ri ንwale

Livhanyani maipfi a re kha
tsha monde na zwine a
amba zwi re kha tsha u ላ.

lutsinga lwa mađi lu na maanda
kułukułuku
mphulusa
minzhi
fhufhela

kurole
i re na tshivhalo
ntshidza
nambatela
madi a elela nga nungo

U elekanya nga lusunzi na ḥiivha

Kha ri ḥwale Nangani maipfi mararu a no ṭalutshedza lusunzi ni a tangedzele.

muhali

musilingi

a lu pfi

lu a ḫikukumusa

muvhavhaleli

goswi

Shumisani ayo maipfi mararu kha u ḥwala mafhungo mararu.

lu a ḫifunga

Kha ri ḥwale

Vhalululani lungano lwa lusunzi na ḥiivha ni ḥwale zwi tehelaho.

Thoho ya lungano ulu

Fhethuvhupo ha lungano ulu

Vhaanewa vha lungano ulu

Khudano i re lunganoni ulu

Thasululo

Pfunzo

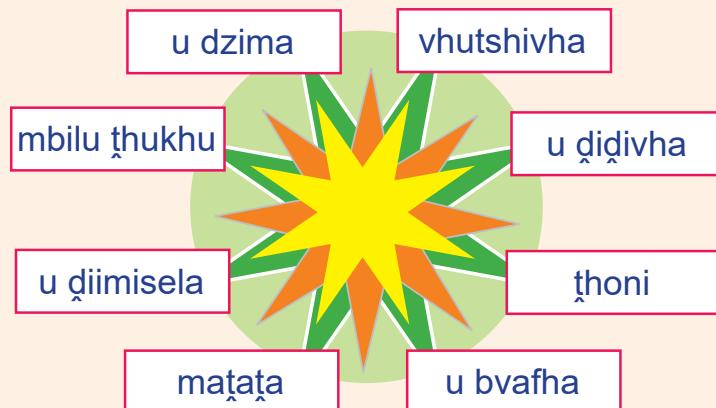

Duvha:

Kha ri ንwale

Zwino ni khou ya u ንwala lungano lwa inwi muñe. Kha vhili ወa u thoma nangani tshipuka, kha vhili ወa vhuvhili nangani mvumbo dzatsho (zwine tsha takalela) ngeno kha vhili ወa vhuraru ni tshi nanga pfunzo ya tshitor.

Tshiňwe tshifhinga ndi khwiňe u difhumutshela.

Zwanda zwi a ቴanzwana

U si na tshau u vha wa vhutshivha.

Mukudzathevhe ha funiwi.

U nga si takadze vhatu vhoጀe.

I hwala nga luňwe mbevha, mulindi wa vhuya wa ደala.

Muthu u ወa tsha biko ወawe.

Wa ደikukumusa wa kundwa u a bvulwa maända.

MUDEDEDZI : Tsaino

Duvha:

Kha ri ambe

Shumani ni kha zwigwada zwa vhoiwe.

Vhusunzi hu shuma hu hoṭhe kana hu tshigwada?

Ni vhona u nga u shuma nga tshigwada zwi vhuedza mini?

Muđini wa hanu hu na vhusunzi? Vhu vha vhu tshi khou ḥoda mini?

Hu itea mini musi ni tshi lingedza u thivhela vhusunzi ndila ya u ya zwiliwani?

Kha ri vhale

Tsunzi dzi kha muduba

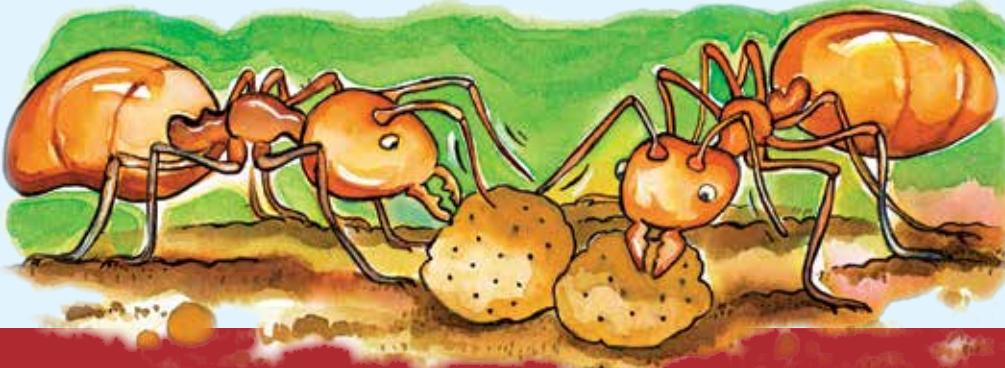
Masunzi a davhidzana hani? Ha koni u amba fhedzi a tea u vhudzana zwine zwa khou bvelela. A zwi ita nga ndilade? A sisima fedā ja tshipentshela.

Ni khou ja sangwetshi. Hu wela matshakatshaka a vhurotho fhasi. Hai, a zwi dini. Fhano ha hashu a hu na vhusunzi. Fhedzi iđanu ima nyana. Lusunzi luthihi kana vhuvhili vhu no khou tshela matshakatshaka, khovhuļaa! Hai, izwi a zwi vhuyi zwa vha thaidzo na zwitkuļuku. Vhusunzi vhu sa ḫadzi tshanda a vhu dini muthu. Fhedzi sedzesani nga vhuronwane. Yowee, zwikhokhonono zwitkuļuku khezwi zwi tshi khou ḫaramudza zwiphuphuledzi zwazwo muyani sa maņanga.

Khathihi fhedzi, luthihi lwa mbo ngalangala. Ndi ḫoli yo wana zwiliwa zwino i khou gidimela u ramba shango ḥothe. Fhedzi lu tea u elelwa ndila ya u vhuya zwiliwani. Ngauri vhusunzi a vhu na ḫayo dza u sia vhūtala, lwa mbo sia vhūtala ha fedā.

Musi ḫoli i tshi swika tshiṭahani i vhudza mařwe masunzi, i tshi shumisa fedā, uri yo wana zwiliwa. Ha mbo vha na dakalofulu. Hu si kale ha vha ho bva, hu khou gidima nga murahu ha ḫolitsevhi hu tshi tevhela fedā le ḫolitsevhi ya sia. Hu si kale ho no mbo vha na muduba mulapfulapfu wa vhusunzi heneffo fhasi. Matshakatshaka a khou ḫuwa o livha tshiṭahani.

Duvha:

Kha ri ንwale

Vhusunzi vhu "amba" nga ndilade?

Vhu wana hani ndila ya u humela tshiṭahani?

Ni vhona u nga vhusunzi ndi zwivhumbwa zwi re na tshika kana zwo kunaho? Tikedzani phindulo yaṇu.

Phara iyi i no amba nga vhusunzi i fhambana hani na lungano lwe na vhala.

Kha ri ንwale

Livhanyani maipfi a re kha tsha monde na zwine a amba zwi re kha tsha uļa.

davhidzana
tshiphuphuledzi
tshiṭaha tsha vhusunzi
ṭholi

Iusunzi lwo rumelwaho u ṭolela zwithu.

mutshotshonono wa vhusunzi vhu no dzula hoṭhe.

amba

tshithu tshi no nga luŋanga kha ṭhoho ya Iusunzi

Kha ri ንwale

Shumisani maipfi aya kha u fhedzisa mafhungo.

Masala a nga shumiswa vhuimoni ha dzina kana a shuma na dzina.

Zwone

Hone

Vhusunzi a vhu ambi hoṭhe. [ ] hu tou davhidzana nga zwiphuphuledzi.

Musi [ ] ni tshi wisa matshakatshaka, vhusunzi vhu a a doba.

inwi

ene

[ ] a zwi na mushumo, arali na wisa matshakatshaka a zwiliwa, vhusunzi vhu ḍo ja matshakatshaka ayo. Ndi zwone! Mukoma wa vhusunzi [ ] u dzula tshiṭahani tsha vhusunzi. Vhusunzi [ ] vhu a mu shumela.

Kha ri ንwale

Maṭaluli aya na mađadzisi zwi bva kha lungano lwa Iusunzi na liiḥva. Talelani mađadzisi nga muvhala mutswuku ni tangedzele maṭaluli nga muvhala wa lutombo. Zwino a shumiseni mafhungoni aṇu inwi muṇe.

muṭukusa	
muṭukutuku	
fhasi	
mulamponi	
mađini	

MUDEDEDZI : Tsaino

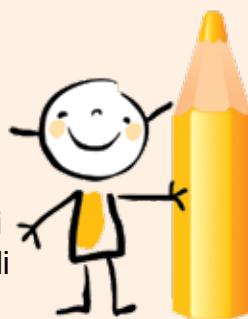
Duvha:

Kha ri ḥwale

Ngano dzi shumisa zwipuka na vhaanewa vha zwipuka kha u ḥana vhathu na mvumbo dzavho.

Lavhelesani vhili ja zwipuka ji re kha bammbiri ja u shumela ja 26. Nangani tshipuka tshithihi tshine na vhona u nga tshi na mvumbo i no fana na yaṇu ni ḥwale ḥhalutshedzo ya mvumbo yaṇu i no nga ya itshi tshipuka. Tsumbo, arali ni tshi vhona u nga ni fana na lusunzi, ni nga amba ngauri ni mushumi wa biko nauri ni kona u shuma na vhaṇwe vhathu nga ndilade.

Kha ri ḥwale

Ndivho ya lungano ndi u kaidza kana u funza pfunzo. Ambani nga ndivho iyi ni kha tshigwada tshaṇu. Ni ambe uri u eletshedzana zwi amba mini. Ambani nga mbudziso dici tevhelaho ni ḥwale phindulo.

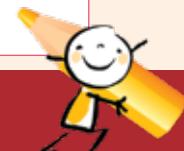
Ndi lini hune na ḥoda nyeletshedzo kha muṇwe muthu?

Ndi lini hune na si ḥode nyeletshedzo kha muṇwe muthu?

Ni nga ita mini musi ni tshi khou ḥodou eletshedza muṇwe muthu ngeno a sa ḥodi nyeletshedzo yaṇu?

Anetshelani khonani dzaṇu tshičori tshine na tshi ḫivha tshi re na pfunzo kana nyeletshedzo.

Ni kone u ḥwala muṭodo mupfufhi wa tshičori itshi.

Duvha:

Kha ri የwale

Tsumbo

ngauri

fhedzi

zwino

Tanganyani mafhongo. Shumisani maṭanganyi a re afho phasi.

Liivhla ja posa ታሪ mađini. ወ vha ji tshi tama u thusa lusunzi.

Liivhla ja posa ቃሪ mađini ngauri ወ vha ji tshi tama u thusa lusunzi.

Lusunzi iwo vha lu tshi khou pfa mufhiso. Lwa tama u ya u bambela.

Mutukana o vha a tshi khou ታđa musevhe na vhura. Lusunzi lwa mu luma.

Liivhla ja sea. ወ vha ji sa humbuli uri lusunzi lu nga ji thusa.

Mutukana o vha a tshi ፖ vha o pfula liivhla. Lusunzi lwa mu luma.

Kha ri የwale Dubekanyani mafhongo a tevhelaho nga ngona uri ni vhumble phara.

Hu si kale lusunzi lwa pfa u nga lu ፖ nwela
khothe lwa huwelela lu tshi ታđa thuso.

Musi we ደuvha ja vha ji tshi khou fhisa
vhukuma, lusunzi lu humbula u ya u ደiambusa
mulamboni.

“U songo vhilahela,” hu vhidzelela liivhla.

“Ndi ፖ u thusa.”

Mashudumavhi, lwa ፖdumelesa lwa vho wela
ngomu mađini.

“Ndi a livhuha liivhla. እiñwe ደuvha ndi ፖ u thusa.”

La posa ቃሪ mađini.

Lusunzi lwa shumisa ቃሪ sa tshikwekwete.

MUDEDEDZI : Tsaino

Duvha:

Kha ri ambe

Rerani nga mbudziso idzi ni kha tshigwada tshañu.

- Ni vhona u nga tshipuka tshiñuku tshi nga thusa tshihulwane? Hani?
- Ni a ñivha tshiñori tshe khatsho muthu muñuku a kunda muthu muhulwane?
- Ni vhona u nga saizi i ñi dzula i thone tshithu tshihulwane? Tikedzani phindulo yanu.
- No no vhuya na thusa muñwe muthu kana tshipuka?
- Talutshedzani kiñasi uri ndi nnyi we na mu thusa na uri uyu muthu kana tshipuka no mu thusa nga ndilade.

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na ñhono ni lingedze u humblela uri mañawala aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani mañ (u sikima) kha siñari ni wane uri ni ño vha ni tshi khou vhala nga ha mini.

Kha ri vhale

Liñwe ñuvha mbevha mbili ñukhu tseñha (gireyi) dzo vha dzi tshi khou ñalela ñidañ ño shuvhama ñuvhani. "Dadamalani ntha ha ningy yawa", ndi iñwe i no ralo, "ri vhone arali a tshi ño vuwa."

Kubevha kwa dadamala nga ntha ha ningy ya ndau, ha bvelela mini? Nazwino, ndau ya mbo ñi vukuluku ya bata kuña kubevha nga shimba ñihulu ñayo.

Ñidañ ña pfa ño dinalea nga maanda ña vho ñodou zhota kuña kubevha kuseñha kuñukutuku. "Ndaa, ndi khou humbelu u sa ñiwa," ndi mbevha i tshi phuphuthedzela ngeno i tshi khou tetemela. "Liñwe ñuvha ndi ño vha thusal!"

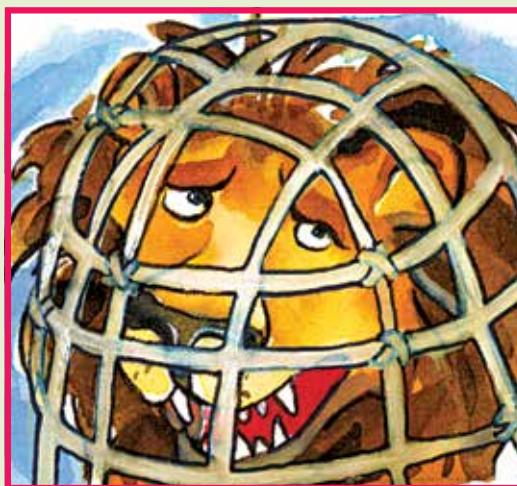
Ndau ya sea. "Iwe? Wo ñukufhalesa lune u nga si thuse muthu, kubevha! U nga si vuwe wo nthusa!" Ngauri ndau yo vha i si na ñdala ya litsha kubevha kwa ñuwa.

Hu si kale, ndau ya vha i tshi khou gidima heneñho sananga. Ya mbo ñangana na mambule e vhatu vha rea a u fasha ntsa. Ho vha hu mambule mahulu. ndau yo vha yo fashiwa lwa u tou kwanyeledzwa. I sa koni u sutuka, fhedzi u vhomba i tshi kona.

"Thusani! Thusani!" i ralo i tshi vhomba. "Mphuluseni kha mambule aya."

Ha mbo fhira ntsa. "Ndi nga si u thuse," ndi ntsa i no ralo. "Vhege yo fhelaho wo ña mukomana wanga."

Ha fhira muvhuda. "Ndi nga si u thuse," ndi muvhuda u no ralo. "Vhege yo fhelaho wo ña mme anga." Ha mbo fhira kubevha kuseñha ku tshi gidima. "A wo ngo nndya vhege yo fhelaho," ndi kubevha ku no ralo. "Ndi ño u thusa."

Duvha:

Zwenezwo kubevha kwa thoma u shenga aña mambule. Kwa shenga, kwa shenga, kwa shenga. Nga vhuya, ji tshi vho fhefha kwa vha kwo no phula buli jihulwane kha mambule line ja nga tenda uri ndau i kone u bva.

“Ndo livhuha khonani yanga ḥukhūtukhu. Zwino ndi vho zwi ḫivha uri na phukha ḥukhu dzi a kona u thusa phukha khulwane” ndi ndau i no ralo.

Kha ri ḥwale Rerani nga mbudziso idzi ni kha zwigwada zwanu ni kone u ḥwala phindulo.

Ni vhona u nga tshiṭori itshi ndi ngoho? Tikedzani phindulo yanu.

Ni vhona u nga tshiṭori itshi tshi na pfunzo ine tsha ni funza? Ndi ifhio pfunzo ya hone?

Thoho ya tshiṭori itshi i nga vha ifhio?

Lungano lu a kaidza na u funza. Ni vhona u nga lungano lwa ndau na mbevha lu na pfunzo ine lwa ri funza? Ni vhona u nga ndi pfunzode?

Lavhelesani mirero iyi ni ambe uri ndi ufhio u no yelana na tshiṭori itshi. Itani thiki tsini nawo.

Tshi na phepho a tshi sumbedzwi mulilo.	Ndi tshiṭaka tshe wa vhona ḥowa, u di ri i tshee ngomu.
U tshi dza muro wa muvhuda ranga u ya tshilaloni.	Zwanda zwi a ḥanzwana.

Ndi ngani mbevha yo dzindela ndau?

Ndi ngani ndau yo humbula u sa ja mbevha?

U elelwa zwa mbevha na ndau

Kha ri ንwale

Tumani tshipida tsha u thoma tsha fhungo na tsha vhuvhili.
Ni kone u የwala mafhongo a re one (o teaho) kha tshikhala tshi
re afho fhasi.

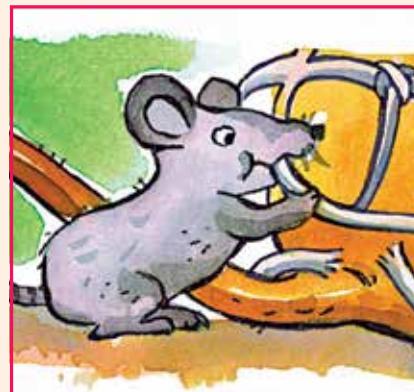
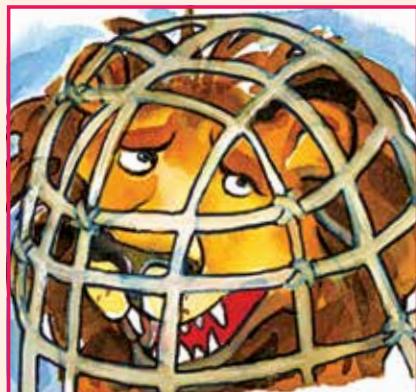
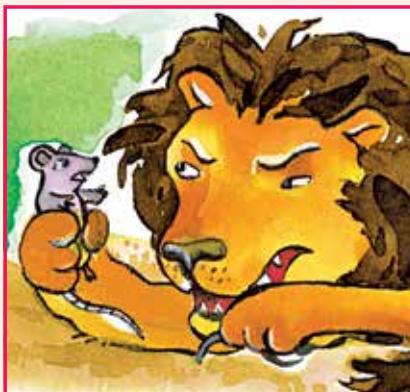
Ndau khulukhulu yo vha yo	uri ku sa vhulawe.
Kubevha kwa luvhelela kwo luvhelela	ngauri yo vha i na maño a fhiraho.
Ndau yo dzhena mambuleni ngauri	shuvhama ደuvhani yo ደigeda.
Mbevha yo vha i na zwine ya kona	kha zwiito zwayo zwa u ደihudza.
Ndau yo vha i tshi khou ታዳ u humbelia pfarelo	yo vha i tshi gidima i sa londi.

Kha ri ንwale

Dobani maipfi kha lungano lwa lusunzi na ልivha.
Ni kone u ita zwi tevhelaho.

- Talelani ipfi ገ no amba **u ja**.
- Tangedzelani ipfi ገ no amba **u pfuka**.
- Khałarani ገ no amba **u ታfunya zwipiда nga zwipiда**.
- Itani tshifhambano tsini na ipfi ገ no amba fhethu hu re na zwiłaka na miri.
- Itani thiki tsini na ipfi ገ no amba **u luvhelela tshothe**

Duvha:

Kha ri nwale

Lavhelesani bammbiri ja u shumela ja 26 hafhu, ni shumise tshipuka, mvumbo yatsho na pfunzo i re khatsho, zwe na zwiwala henengei.

Thoho ya lungano

Mvumbo na zwiito

Fhethuvhupo

Zwiitei

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

Pfunzo

MUDEDEDZI : Tsaino

Duvha:

Megan u sengulusa lungano

Kha ri vhale

Ndau na mbevha

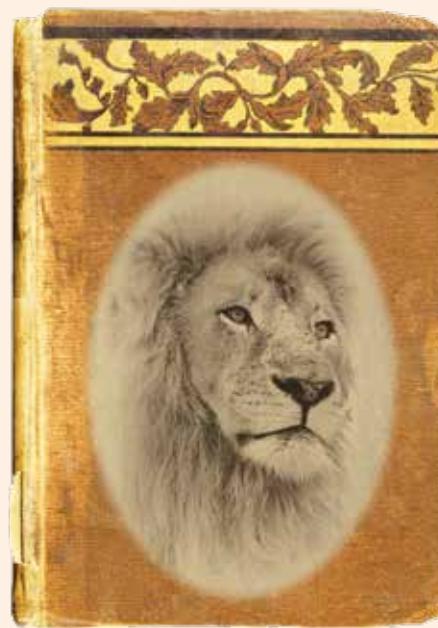
Nga Jerry Pinkney

Tsho senguluswa nga Megan Cox

Zwifanyiso zwa manakanaka zwi re kha lungano ulu lwa Aesop lwe lwa tou ንwalululwa zwo ita uri Jerry Pinkney a wine Caldecott Medal wa 2009 wa bugu ya mathekheni ya zwifanyiso kha ዘ Amerika ሃathe.

Lungano lwa *Ndau na Mbevha* lu anetshela nga huswa lungano lwa kale na kale lwa buka ዘ vhulenda ዘ ዘ khathutshela mbevha, lwe nga murahu musi ዥ no fashwa nga mambule, mbevha ya vho fhedza yo ዥ thusa nge ya shengekanya mambule ዘidau ዘ kona u ponyoka. Bugu heyi ntswa i songo ዕalesaho maipfi i shumisa fhethuvhupo ha midavhi ya Serengeti. Sananga ዥ ዕalaho zwinqoni, zwipuka na zwikhokhono zwi no sumbedzwa nga zwifanyiso zwa u naka. Ndau ri i vhona sa nduna ya mashango i no tshimbila i tshi tou sunya i tshi tandula shango ዥ ዕalaho ተHUDWA na ዘdou dzine dza si kundwe u rembuluwa dza i sedza. Fhedzi khombo i dzula i hone i kha tshivhumbeo tsha vhazwimi vho ambaraho zwiambaro zwa khakhe. Avha vhathu vho mbo rea gwekwe vha vhuvha vha tshi ingamela buka ዘ ዘ tshi dzhena mambuleni. Musi mukosi wa u vhomba ha ndau u tshi swika ዘdevheni dza mbevha, mbevha i takuwa nga luvhilo ya ya u phulusa ndau nge ya tou shengekanya mapfundo a mambule ngeno mufashiwa o lavhelesa o hanganea.

Vhana vha miñwaha ya vhukati ha 6 na 11 vha ዕ takadzwa ngauri Vho Pinkney vha shumisa nzulele dzi no wanala miñani yashu. Ri wana uri Vho Ndau na Vho Mbevha na vhone vha na miñ yavho ine ya kha ዕ vha miswa. Masiatari a u khunyeledza a sumbedza nduna iyi i tshi khou ralo u sunya i na tsadzi yayo na vhana, ngeno muñanani ho tenyama mbevha na vhana vhayo.

Kha ri ambe

- Ndi nnyi we a ንwala bugu iyi a dovha a ola zwifanyiso?
- Ndi nga mini bugu iyi yo wina mendele?
- Iyi bugu yo ንwalelwa vhavhali vha miñwaha (mirole) ifhio?
- Fhethuvhupo ha tshiṭori itshi ndi ha ngafhi?
- Phukha dzi vha dzo livhana na khombo ifhio?
- Lungano ulu lwa Ndau na Mbevha lu fhambana ngafhi na luža luñwe lungano lwe na vhala?
- Ndi lufhio lune lwa ni takadzes. Bulani uri ngani.

Duvha:

Olani tshifanyiso tshi no yelana na tsenguluso ya bugu.

Kha ri ንwale

Talani mutalo u tshi
livhanya tshipida tsha
u thoma tsha murero
na tsha u fhedza.

Kha ri ንwale Zwino ንwalani mirero mivhili ye na tou ደስikela.

U tshi dza muro wa muvhuda
U si seme thavha
Funguvhu ዥ ri thi laiwi
Ri ፈ ndi mbiđi
A hu na pfeñe ድ no
Tshe wa da iwe tshilavhi

Ja fhira muđi ዥ kovhela.
ro vhona mavhala.
fa ድ songo gonya luwa.
na murundo wa phofu u ፈ nwa.
u tshee kule.
ranga u ya tshilaloni.

Kha ri ንwale Nangani nyito yone ni i talele.

Vhaendelamashango vha re bisini vha ታlela ndau nga maforokiki.

Kubevha ተongani tshi/ku khou ya phakhani ya ndau ዘnamusi.

Rothe nga kiłasi ri khou ya u guda nga ndau ዘnamusi.

MUDEDEDZI : Tsaino

Duvha:

Lungano lu sa fhirwi

Kha ri የwale

Lavhelesani bammbiri እና u shumela እና 29. Lavhelesani tshifanyiso tsha musi mbevha i tshi fashulula ndau mambuleni.

Ƞwalani mapulo a maipfi a zwine na vhona u nga vhabvumbedzwa avha vha khou vhudzana.

Kha ri የwale

Thoho

Shumisani tshati i re kha bammbiri እና u shumela እና 30 kha u ita pulane ya lungano lune na ደዕል የwala, lwa musi mbevha i tshi thusa ndau. Dzhenisani ታሸቦ dza mafhungo kha pulane yanu tshikhalani tshi re afho fhasi.

Mathomo, hune na thoma hone tshiṭori.

Mutumbu, hune na anetshela hone tshiṭori (Ni vhe na vhuṭanzi uri ndau na mbevha zwi amba zwothe.)

Magumo, hune na tandulula hone thaidzo ya tshiṭori.

Duvha:

Kha ri ንwale Zwino ንwalani lungano lwa inwi muṇe.

Handwriting practice lines for the sentence "Kha ri ንwale Zwino ንwalani lungano lwa inwi muṇe."

MUDEDEDZI : Tsaino

Duvha:

Ndi a kona

- u vhala atikili ya gurann̄a
- u fhindula mbudziso dzi no kwama atikili ya gurann̄a.
- u topola zwine maipfi a amba.
- u shumisa thangeladzina.
- u shumisa małanganyi.
- u ንwala mafhungo a u ḥalutshedza.
- u amba nga tshifanyiso.
- u shuma na tshifhinga tsha zwino, tsho fhiraho na tshi daho.
- u buła mihumbulu yanga.
- u topola mafhambanyi
- u topola fhungothoho (muhumbulu muhulwane).
- u ንwala atikili.
- u ንwala phara.
- u pulanela atikili.
- u shandula zvitatemennde zwa vha mbudziso.
- u fhedzisa mafhungo ndi tshi shumisa kha, nga kana ha.
- u rera nga zwiłaluli zwa lungano.
- u vhala lungano.
- u fhindula mbudziso dzi no kwama lungano.
- u wana phambano vhukati ha zwiłori zwa vhukuma na zwiłorikhumbulelwa.
- u buła mihumbulu yanga.
- u livhanya maipfi na zwine a amba.
- u ንwala ḥalutshedzo.
- u topola zwiłaluli zwa lungano.
- u shumisa masala.
- u ንwala mafhungo ndi tshi shumisa małaluli na maładzisi.
- u shumisa małanganyi.
- u dubekanya mafhungomatsivhudzi.
- u shumisa mirero.
- u vhala tsenguluso.
- u doba maipfi mańwalani.
- u pulanela na u ንwala lungano.
- u shumisa nyito dzo teaho vhoñefhungo.
- u shumisa maambiwa.

Z
W
i
r
e
n
g
o
m
u

Thero ya 3: Mafhungomatsivhudzi e mushumoni

U ɳea na u tevhela ndaela
Themo ya 2: Vhege dza 1 - 2

33 U vhala ɿebuɿu 70

U shuma nga tshigwada.
U amba nga tshaka dzo fhambanaho dza ɿebuɿu.
U rera nga vhuhulu ha u vhala ndaela nga vhuronwane.
U vhala ɿebuɿu ya tsithusamutakalo.
U fhindula mbudziso dzi no kwama ɿebuɿu.
U vhambedza maipfi na zwine a amba.

34 Zwiñe hafhu nga ndaela 72

U livhanya mafhungomatsivhudzi.
U topola maiti a ndaela.
U shumisa ndaela kha mafhungotswititi.
U shumisa ndongazwiga dzo teaho.
U shumisa maładzisi a tshifhingga, a maitele, a fhetu na a digirii.

35 U ita tsha u vhuisa mare 74

U vhala risipi
U tevhela ndaela dza u ita ɗirinkhi ya smoothie.
U fhindula mbudziso dzi no kwama risipi.
U ʈalutshedza maga a kuitele hu tshi shumisa maipfi a u ʈanganya a no nga tsha u thoma, u bva afho, ha tevhela na tsha u fhedza.
U ʈanganya mafhungotswititi mafhili a vhumba mafhungotserekana hu tshi shumisa ngauri, nga murahu, naho, vhunga na musi.

36 Maiwe hafhu nga zwiliwa 76

U ɳea ndaela hu tshi shumisa maiti a ndaela: **iyani, wanani itani**
U tevhela ndaela dzi re kha imejli dza u ita mabisikitsi a tshifhauwo tshi no seisa.
U rumela sms hu tshi shumisa maipfi o pfufhifhadzwaho.
U ɻwala ɻukhufhadzo dza maipfi hedzi: I, ml, T, t, g, kg

37 Swobo 78

U rera nga tshifanyiso.
U vhala tshitor tshi no pfi Swobo ya Matombo.
U fhindula mbudziso dzi no kwama tshitor.
U bula zwiitisi.
U topola maga e a shumisa kha u ita swobo.
U topola mvelelo.

38 Swobo, swobo ya u difha 80

U nanga lushaka lwa swobo i no ɿiwa hayani.
U ɻwala mutevhe wa thinganya dze dza shumisa kha swobo.
U ɻwala ndaela hu tshi shumisa maipfi a ndaela sa **tanqayisani, tshetshelelani, vhadani, shelani**.
U ɻwala mvetamveto ya thimbanywa na ndaela.
U pefesa ndivho ya u shumisa elipsis magumoni a fhungo.
U ɻwala phara ya u penn dela ya tshitor tsha Swobo ya Matombo.

U shuma kha zwigwada hu tshi ɻwalwa ngaganyałitambwa.
U ɻwala ngaganyałitambwa hu tshi shumisa ʈhoho dza: ʈhoho, bono, vhabvumbedza na piloto.

39 Liedza la mivhala 82

U amba ri kha zwigwada nga musengavhadzimu (musengavhadzimu) na mivhala yawo.
U pima tshipitshi tshe tsha itwa nga tshigwada.
U vhala liedza la u ita mivhala.
U nanga ʈhoho ya liedza ili.
U topola maiti a ndaela.
U fhedzisa fułoutshati
U livhanya maipfi na zwine a amba.
U ɻwala maipfi dikishinari.
U topola mabulafhethu: kule, fhasi, tshikoloni, n̩tha na ngomu.
U dzhenisa małaluli a re one a tshi ʈalutshedza musengavhadzimu khathihi na u shumisa małaluli mafhungoni a re a au.

40 U vhekanya zwithu 84

U tevheda ndaela.
U tevheda ndaela dza u ola khosishumu.

Inthaviwu
Themo ya 2: Vhege dza 3 - 4

41 Heyi ndi fesheni 86

U rera nga mafhungomatsivhudzi tshigwadani.
U rera nga tshaka dza mbudziso dzine dza nga shumisa kha inthaviyu.
U rera nga mafhungomatsivhudzo a u tou phaphelela ane muthu a nga tea u ʈoda musi a tshi ita ʈhodisiso.
U vhala inthaviwu.
U fhindula mbudziso nngede.
U wana ndivho ya inthaviyu.
U ɻwala mbudziso tharu.
U shumisa zwigambudziso.
U ɻwala mafhungomatsivhudzi e kha maambelwa/mafhungo a u vhigela.

42 Maiwe hafhu a zwikhipha 88

U topola ʈhoho dza u ɻwala mafhungo ngadzo.
U wana uri hu tea u inthaviyuwiwa nnyi hu tshi itelwa u ɻwala atikili.
U ɻwala mbudzisothalutshedza na mbudzisothopolwa.
U vhala phara ye ya ɖisendeka nga mafhungomatsivhudzi.
U fhindula mbudziso dzi no kwama girafu: muhumbulo muhulwane na zwidodombedza zwigede.
U sauksanya na u sengulusa mafhungomatsivhudzi a re kha girafu.
U bula zwiitisi zwa data.
U nweledza mafhungomatsivhudzi e a wanala kha ʈhodisiso.

43 U pfa nga zwa volibolo 90

U rera nga milayo ya u shumisa maambwaita.

U vhala ʈhoho dza małwala a volibolo.
U topola zwiko zwa małwala.
U tikedza phindulo.
U ɳea małwala ʈhoho
U vhambedza maipfi na zwine a amba.
U ɻwala maipfi kha dikishinari.
U vhea mafhungomatsivhudzi e kha maambelwa/mafhungo a u vhigela hu tshi shumisa zwiłevhe zwo teaho.
U shumisa małanganyi kha u tuma mafhungo a re kha phara khathihi na u shumisa masala one.

44 Zwiñe hafhu nga mitambo 92

U ɻwala magumo.
U fhedzisa thebuɿu.
U shumisa tshifanyiso kha u fhedzisa thebuɿu.
U ita inthaviyu hu tshi shumisa maipfi a mbudziso a tevhelaho: **nnyi, mini, ngafhi na lini**.
U nweledza mafhungomatsivhudzi.
U shumisa tshifhingga tsho fhiraho tsha **kha ɖi**.
U shumisa tshifhingga tshi ɖaho tsha **kha ɖi**.

45 Notshi i no tshina 94

U rera nga vhuhulu ha u shuma nga tshigwada.
U vhala małwala.
U fhindula mbudziso dza małwala.
U wana zwiko zwa małwala.
U topola zwine maipfi a amba.
U ɻwala maipfi kha dikishinari.
U tuma mafhungo.
U shumisa maambwaita.

46 U elekanya nga notshi na mutoli 96

U dubekanya mafhungomatsivhudzi a tshi pfala.
U ɿebuɿu nyolo.
U ɻwala phara i no ɳea ndivho.
U ɻwala flungo ʈhoho na mafhungo a no tikedza ʈhoho
U ɻwala muvhigo fhasi ha ʈhoho nngede.
U topola małaluli a u ʈalutshedza, masala, maiti na maipfi a mbudziso.

47 Khangaru i no mangadza 98

U amba nga tshifanyiso.
U vhala małwala a no tsivhudza a no amba nga khangaru.
U fhindula mbudziso nngede dzi no kwama małwala.
U vhambedza maipfi na zwine a amba.
U shandula zwitatamennde zwa vha mbudziso.

48 U elekanya nga khangaru 100

U shumisa mafhungomatsivhudzi a no bva małwalwani kha u ɻwala phara i re na ndivho ngomu.
U fhedzisa małwala hu tshi shumisa maambwa.
U ɻwala muvhigo wa muthu ene muñe hu tshi shumisa thoho nngede.
U shumisa zwigagarukela.

Kha ri ambe

Shuman ni kha zwigwada.

- Ambani nga tshaka dzo fhambanaho dza lebuļu.
- Ndi nga mini zwi zwithu zwihiwlane u vhala ndaela dzi re kha lebuļu?
- Ni vhona u nga hu nga bvelela mini arali ni tshi nga vhala fhedzi tshipida tsha ndaela dzi re kha lebuļu?
- Arali ni na mishonga ine na khou nwa kana u mila, ni tea u i vhea ngafhi?
- Ndi nga mini zwi zwithu zwihiwlane u vhala ndaela dzi re kha lebuļu nga ndila yone?
- Ndi nga mini zwi zwithu zwihiwlane u la mishonga hu na muthu muhulwane tsini?

Kha ri vhale

MAFHUNGOMATSIVHUDZI A NDIVHO

**Tshishumiswa tshihulwane (phakhetheni
iñwe na iñwe)**

Actigo

Ndivho**Tshifhungudzi**

Mishumo

U engedza nungo na mafulufulu na u ḫtuwedza sisiteme ya u lwa na zwitshili.

Mafhungomatsivhudzi mañwe

- Act-Yu-go ndi tshiingantha tshi no difha.
- I ñisa pfushi dzo nanguludzwaho nga vhuronwane dza u engedza mafulufulu.
- Sele dza malofha dzi dzula dzo takala.

Musi ni tshi shumisa tshishumiswa itshi

- Na tshi shumisa musi na musi ni ño nyanyula mafulufulu.

Kushumisele:

Vhahulwane na vhana vha miñwaha ya 10 na u fhira

Shelani phakhethe ngilasini yo ñalahlo $\frac{3}{4}$ nga mađi.
Rithani zwi ite bulo ni sa athu nwa.

Ni songo shumisa phakethe dzi no fhira nthihi kha awara dza 24.

Vhana vha miñwaha ya fhasi ha ya 10.

Shelani hafu ya phakhethe ngilasini yo ñalahlo $\frac{3}{4}$ nga mađi.
Rithani zwi ite bulo ni sa athu nwa.

Ni songo shumisa phakethe dzi no fhira hafu kha awara dza 24.

Mañwe mafhungomatsivhudzi

Kha zwi vhewe fhethu hu si na murongwe hu re fhasi ha 25°C hu sa swikeli vhana.

Phakhethe dzi re ngomu dzi a fhedza ñwedzi.

Zwishumiswazwitikedzi:

Vitamani B1, B6, B12, C.

A hu na tshitatshi, likithousu, swigiri kana zwiingwantha.

Duvha:

Kha ri ንwale

Rerani nga mbudziso idzi ni kha zwigwada zwañu ni kone u ንwala phindulo.

Mafhungomatsivhudzi a ndivho zwi amba mini?

Tshinwiwa tsha mafulufulu ndi mini?

Ni vhona u nga ndi ngani ḫoho khulwane i re kha ḥebuļu i ndenya kha ḫoho dzi re kha mutumbu?

Hu na khethekanyo nngana kha ḥebuļu?

Musi ro sedza maledere, ndi ḫoho dza khethekanyo dzifhio dzi re na ndeme? Dzi ንwaleni.

Ndi ḫoho dza khethekanyo dzifhio dzi si na ndeme? Dzi ንwaleni.

Ndi zwingafhani zwine vhana vha re na miñwaha ya fhasi ha ya fumi vha tea u nwa?

Ndi nga mini ri tshi nwa Act-Yu-go?

Ni nga ḫipfa ngandilade musi no nwa Act-Yu-go?

Kha ri ንwale

Livhanyani maipfi na zwine a amba. Talani mutalo u tshi bva kha ipfi ḥiñwe na ḥiñwe ḥi re kha tsha monde u tshi ya kha zwine ḥa amba zwi re kha tsha u ḥa.

tshihulwane
zwishumiswa
zwi re ngomu
zwiingwantha
pfushi
zwitopolwa

zwiengedzwa; zwiñwevho
zwiñwe; zwigede
zwiliwa; zwifushi
zwo shumiswaho
tshi shumaho; tshi thusaho
zwo shelwaho

MUDEDEDZI : Tsaino

Duvha:

Kha ri ñwale

Lavhelesani ndaela idzi dza kunwelwe kwa tshinwiwa tsha mafulufulu.

Livhanyani mafhungomatsivhudzi a re kha kholomo ya tsha u la na muhumbulo muhulwane u re kha tsha monde.

Vhalani ni tevhedze ndaela dzi re kha lebuļu tshifhinga tshothe.	Ni songo renga kana na shumisa tshinwiwa tsha mafulufulu tshire tshiputeli/tshifaredzi tshatsho tsha vhonala tsho kheruwa, tsho geriwa kana tsho tshetshekanywa.
Ni tea u divha uri hu shumiswa mushonga mungafhani nahone lini.	Vheyani zwinwiwa zwethe zwa mafulufulu kule na vhana vhatuku. Zwinwiwa izwi zwi anzela u difha nahone vhana vha nga nwa u fhira mpimo vha tshi ri ndi dirinkhi.
Ni songo vuwa no diita dokotela.	Arali lebuļu i tshi ri ni songo fha vhana vha re fhasi ha miňwaha kana tshileme tshigede, ni songo zwi ita.
Tevhedzani tsivhudzo dzi no kwama mipimo ya miňwaha na tshileme tsha muthu.	Ni songo vuwa no fha muňwe kana na shumisa zwe kalulaho u fhira ndaela nge na humbula uri zwi do shumesa kana zwa ḥavhanya u shuma.
Tevhedzani tsivhudzo ya "ZWI DZUMBIWE"	Vhalani ni tevhedze ndaela dza lebuļu. Talukanyani pfuhifhadzo dza lebula khulwane kulebula kučuku (tsp.) na miligireme (mg).
Ni anzele u sedza uri tshiputeli/tshifaredzi kana tshinwiwa a tsho ngo vuliwa.	Ni sedzese ndaela dzi no amba nga kushumiselwe kwa tshinwiwa tsha mafulufulu.

Kha ri ñwale

No zwi vhona uri ri shumisa maiti a no fana na **vhalani**, **talukanyani** na **tevhedzani** musi ri tshi nea ndaela? Maiti aya ndi a ndaela.

Zwino talelani maiti a ndaela (maiti a no ni vhudza uri ni ite mini) a re kha phara iyi.

Tshinwiwa tsha mafulufulu tsha hayani

Sage Pomegranate Green Tea Cooler

Ndaela: Vhilisani tshisagana tsha tie dala lwa minete ya 1-3 khaphuni nthihi ya mađi a no fhisa. Nulani tshisagana tsha tie. Shelani mutoli wa u difhisa. Rithani sage ye na shela nga lebula nthihi. Litshani zwi while lwa minete i no swika fumiňhanu. Shelani izwi zwethe khaphuni i re na aisi. Rithani u swika zwi tshi vho tou thwee ni diphine.

Duvha:

Kha ri ንwale

Maipfi a re afho fhasi ndi ndaela. Musi ni kha zwigwada zwa vhoiwe, rerani nga mafhungo ane na nga a vhumba ni tshi shumisa maipfi aya, ni a ንwale kha mitaladzi i si na tshithu afho fhasi. Shumisani mafhungotswititi nahone ni vhe na vhutanzi uri ipfi ወ u thoma ወ thoma nga ወederedzanzi nahone fhungo ወ fhela nga tshiga tsha u awela.

dzhiani

neani

vhalani

valani

khiyani

Kha ri ንwale

Shumani ni kha zwigwada. Lavhelesani murahu kha bammbiri ወ u shumela ወ mafhungomatsivhudzi a ndivho ወ re kha siałari ወ 70 ni talele ወdadzisi ወ tshifhinga ወthihi, madadzisi a digirii mavhili, ወdadzisi ወ maitele ወthihi na ወdadzisi ወ fhethu.

Kha ri ንwale

Nwalani mafhungo aňu inwi muňe ni tshi shumisa maipfi a tevhelaho. Humbani khonani yaňu a ቅole mafhungo aňu musi no no fhedza u ንwala.

namusi

ntha ha

nga maanda

nga u ቃvhanya

kanzhi

Ri shumisa ndaela kha ndayo, tsivhudzo, khumbelo, nyeletshedzo, nzinginyo na kha u kombetshedza. Ri vhumba ndaela nga u shumisa mutshilla “-ni” wo ቅumiwa kha mudzi wa ወiti. Ndaela dzi anzela u thoma mafhungo.

Inwani mushonga.

Dzulanii fhasi!

Thanyani ni si we!

TSHIFHINGA (LIMUDI)
TSHISHANDAELA

MADADZISI
A...

Madadzisi a tshifhinga a ri vhudza uri lini nauri kangana: zwino, ወamusi, kanzhi.
Madadzisi a maitele a ri vhudza nga kuitelwe kwa zwithu: zwavhudzi, nga u ቃvhanya, nga u ongolowa.
Madadzisi a fhethu a ri vhudza uri ngafhi: ntha, fhasi, fhano, fhała, ngomu.
Madadzisi a digirii a ri vhudza nga vhudzivha ha nyito: nga maanda, tshothe, zwitukutuku.

Kha ri vhale

Diiiteleni dirinki ya *smoothies*

Ndi nga Mugivhela nga masiari, li tou nzirrr. Thami o didzulela hayani nahone u kha di tou bva u fhedzisa tshuñwahaya yawe. Kukaladzi kwave kuñuku na kurathu vho ya mavhengeleni na vhabebi vhavho. U a zwi ñivha uri vha do vhuya vho li pfa ñuvha mikulo i sa pfiwi.

A nga vha thusa nga mini, ngoho? A mbo ya khishini he a wana risipi i no nga sa vhuñolo ya u ita dirinkhi ya *smoothies* i no tou thwee!

A mbo vhala ija risipi nga u ñavhanya a tshea ja u ñanganedza kurathu kwave na kukaladzi nga dirinkhi ya u ñifha musi vha tshi swika nga awara ya vhuñanu nt̄ha ha ñhoho.

Thimbanywa

- 1/2 ya khaphu ya maberegisi, tshienge, zwitroberi, manngo kana mapuñamu
- 3/4 ya khaphu ya yogathi
- khaphu nthihi (1) ya mafhi

- 1/2 ya khaphu ya muomva wo sukiwaho
- kulebula kuñuku kuthihi (1) kwa swigiri

Kuitele

1. Swotolani mitshelo.
2. Tshetshelelani mitshelo i bve zwipida.
3. Shelani thimbanywa dzoñthe bodoni/panini.
4. Ñanganedza thimbanywa dzi ite bwindi lisekene li si na mapundu.
5. Shelani ngilasini.
6. Zwi dzudzeni firidzhini zwi rothole.

Kha ri ñwale

Thomani nga u amba nga phindulo dza mbudziso idzi ni tshigwadani tsha vhoiwe, ni kone u dzi ñwala.

Ni tea u lugisa mitshelo nga ndilade?

Ni do shumisa swigiri nnzhi u fhira mafhi?

Ndi miomva mingana ine na do i shumisa?

Duvha:

Kha ri ንwale

Fhedzisani mafhongo ni tshi ታlутshedza maga e Thami a tevhela one kha u ita ደiriki ya *smoothies*.

Tshā u thoma ni tea ...

U bva afho ni ...

Ha tevhela ...

Tshā u fhedza ni tea ...

Thami u ዓ do fha vhatu ደirinkhi ya *smoothies* nga ndilade?

Ni vhona u nga kukaladzi kwawe na kurathu vho ደipfa hani musi vha tshi swika hayani. Ngani?

Kha ri ንwale

Țanganyani mafhungotswititi aya mavhili ni vhumbe mafhungotserekana. Shumisani maipfi a re kha zwitange.

Thami o vhađa mitshelo. Thami u ታđou ita ደirinkhi ya *smoothies*. (ngauri)

Thami u shela swigiri. Thami u ታnganyisa mitshelo. (nga murahu)

Thami o sala hayani uri a kone u fhedzisa tshuňwahaya yawe. O vha a tshi khou tama u ya mavhengeleni. (naho)

Thami o ita ደirinkhi ya *smoothies*. Ho vha hu tshi khou fhisa. (vhunga)

Thami u bvisa ደirinkhi ya *smoothies* firidzhini. I tshi vho rotholela. (musi)

Fhungotswititi ዘ na እfhungo na ዘiti, nahone ዘ buletshedza muhumbulo wo fhelelaho.

Thami u ita ደirinkhi ya *smoothies*. Hungotserkana ዘ na fhungodavhi ዘ imaho nga ዘthe ዘ no tevhelwa nga fhungodavhi ዘ sa imi nga ዘthe. Ri shumisa maipfi a no nga sa ngauri, nga murahu, naho, musi, uri kha u ታuma mafhungodavhi mavhili.

Thami o shela ngilasini zwe a ታnganyisa musi o no fhedza.

Kha ri ñwale

Didzhieni ni tshi khou fha Thami ndaela dza uri u tea u ita mini musi a sa athu ita dirinkhi yawe ya smoothies. No dzula no itelwa ndaela ya u thoma.

Tsha u thoma iyani ... *Khisini.*

U bva afho wanani ...

Ha tevhela ...

Tsha u fhedza itani ...

Kha ri ñwale

Kalim a vha a tshi khou todou ita mabisiktsi a zwifhatuwo zwi no seisa. A ñwalela mudededzi wawe imejli a tshi humbel a ndaela dza u baka. Vhalani imejli ye mudededzi wawe vha mu rumela ni kone u ola tshifhatuwo afho tshikhali tshe na newa.

I ya ha: 'Thuli Ngoma' tn@lehobo.co.zaI bva kha: Kalim@newtownkzn.com

3 Thafamuhwe 2014 14:22

Mahfungo: Ndaela dza mabisiktsi a icing

Kalim wanga

Thimbanywa khedzi khathihi na maga, zwine na do zwi shumisa kha u ita tshifhatuwo.

Itani ndowendowe ya u tou ola tshifhatuwo ni sa athu ita mabesiktsi.

Thimbanywa

- Khaphu dza 2 dza swigiri ya icing
- Lebula thukhu dza 2 dza mađi
- Tshikhajarazwiliwa tsha tada.
- Phakhethi nthihiihi (1) ya mabisiktsi a Marie
- Kubogisi kułuku kwa Smarties
- Zwipiđa zwa 2 zwa lkhurisi
- Phakhethi ya dzidzhelejibini
- Zwiñunedzi zwa tshokołeithi

Kuitele

1. Sefani swigiri ya icing ya lebula dza 10 ngomu baweleni; ni shele mađi o linganaho a u ita bwindi li no godzea.
2. Pwałulelani marotha a si manzhi a zwikhajarazwiliwa zwa tada, zwitswuku kana zwa lutombo uri ni khalare tshifhatuwo.
3. Dödzani swigiri ya icing ya kulebula kułuku kuthihi ntha ha besiktsi ni fhoredze nga lufhangi.
4. Shumisani smaties tsha burauu na tsha lutombo kha u ita mađo.
5. Tsheani tshipida tsha lkhurisi ni ite mulomo nga u tshi khothetshela ntha.
6. Dongolani icing dala ni vhumble ninga ngayo.
7. Shumisani zwiñunedzi zwa tshokołeithi kha u ita mavhudzi, ndebvu na tsie dza ntha ha mađo.
8. Ni songo hangwa u thoma nga u tou ola na u khalara ni sa athu u tshi vhumba!

Ndi ni tamela mashudu!

Mrs Ngoma

U rumela

Duvha:

Kha ri ንwale

Didzhieni hu inwi Kalim, zwino no humbula u rumela mudededzi waṇu sms ya u vha livhuha kha zwe vha ni thusa. Shumisani maipfi aya kha sms yanu.

Kha ri ንwale

Khonani yanu u ni rumela thimbanywa dza risipi. U shumisa pfufhifhadzo ya maipfi. ንwalululani pfufhifhadzo idzi u itela uri muzwala waṇu a re muṭuku a kone u dzi tevhela.

Thimbanywa dza makokisi a icing
1/4 ℥ ya mafhi
2 ml dza madi
6 Leb dza swigiri
1 tsp ya zwikhałari
3 g ya zwiñunedzi zwa tshokołeithi
Risipi iyi i ita 1 kg ya mabisikitsi.

MUDEDEDZI : Tsaino

Duvha:

Kha ri ambe

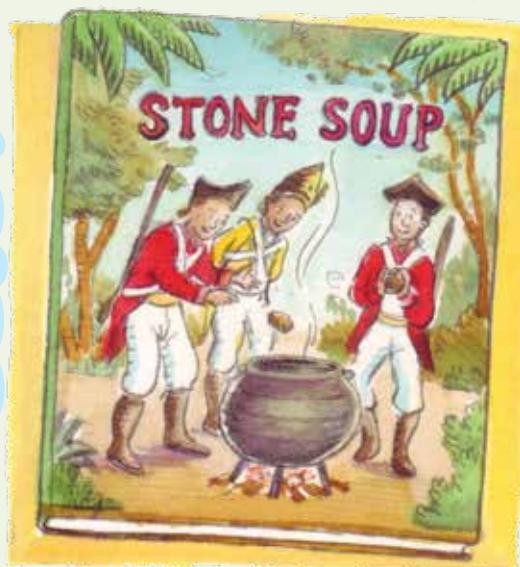
Lavhelesani tshifanyiso ni kone u fhindula mbudziso.

- Ni vhona u nga ni nga ita swobo ya matombo?
- Ni vhona u nga muthetshelo wayo u nga vha ufhi?
- Ndi zwifhio zwine na zwi vhona tshifanyisoni zwine zwa ni ɳea lusevhedi lwa u ita swobo?

Kha ri vhale

Vhalani phara iyi i no bva kha bugu i no pfi *Stone Soup* ni fhindule mbudziso.

Maswole mararu o vha a tshi khou vhuya hayani a tshi bva nndwani. Vho vha vha sa athu ja tshithu maduvha mararu othe nahone vha tshi khou sika nga ndala. Vha mbo swika kudanani kuñwevho henefha ndilani fhedzi vhathu vha afho fhethu vha hana u vha ɳea zwiliwa. Vha dzumba ɳama, kherotsi, khavhishi, goroi na maðabula.

Musi maswole aya a tshi lingedza u humbela zwiliwa vhathu vha zwifha vha ri a vha na zwiliwa. Aya maswole a tea uri a luke maano a u ita uri vhathu vha muðanani uyu vha vha fhevho zwiliwa.

Ndi fhañaha swole ja u thoma ji tshi vhidzelela ja ri, "Vhathu vha hashu!" Vhathu vha mbo sendela. "Ri maswole mararu a no khou sika nga ndala shangoni lisili. Ro ni humbela zwiliwa zwino vhoiwe a ni na zwiliwa. Arali zwo ralo, ri do tea u bika swobo ya matombo.

Swobo ya matombo? Ndi zwiswa hezwo.

"Tsha u thoma ndi tshauri ri wane bodo khulu ri i ɻadzie nga maði khathihi na u vhasa mulilo u no do dudedza maði aya," ndi liña swole ji no ralo.

"Zwiñwe hafhu zwine ra ɻoda ndi matombo mararu a khulungwa a no suvhelela." A zwo ngo kondà u wana matombo aya. Vhathu vha muðanani uyu vha mangala zwiñulu musi vha tshi vhona maswole vha tshi posa matombo aya bodoni.

"Swobo i ñifha nga muño na phiriphiri," ndi maswole a no ralo, zwenezwi vha tshi khou rithelela. Vhana vha gidima vha tshi ya u dzhia muño na phiriphiri.

"Matombo o raliho a anzela u ita swobo ya n̄tha. Fhedziha arali ra nga shela kherotsi, zwi nga ñifha hani ngoho." Kutukana ku no pfi Francois (Furanshwa) kwa gidima kwa yo dzhia kherotsi dze dza vha dzo dzumbiwa nga nguvho.

"Swobo ya mathakheni ya matombo i ñifha nga khavhishi," hu amba maswole zwenezwi vha tshi khou tshetshelela kherotsi ngomu bodoni. "Fhedzi a zwi thusi tshithu u humbela khavhishi vhunga i siho." Marie kwa mbo gidima kwa ya kwa onolola khavhishi tharu fhasi ha mmbete.

Duvha:

Ilepisisi: Zwithoma zwiraru (...) zwi shumiswa kha u sumbedza uri hu na maipfi kana Mafhungomatsivhudzi e a siwa nn̄da.

"Arali ro vha ri na kuñama nyana na zwidabula nyana swobo iyi yo vha i tshi do difha ya vhuya ya kula na l̄iñō." Vhathu vha muñanani vha mbo elelwa he vha dzumba hone mañabula na ñama dze vha vhenga vha nembeledza. Vha mbo rwa gwilisha vha tshi ya u fhahulula.

Swobo i no ri u difha ya vhuya ya kula na l̄iñō – yo bikwaho nga matombo. Zwi pfala zwi vhuçolo hu no mangadza!

"Yoo," ndi maswole a no ralo a tshi khou ralo u rithelela ñama na mañabula, "ngavhe ri vhe ri na goroi nyana na khaphu ya mafhi mani! Fhedzi a zwi thusi tshithu u humbelu zwithu zwi siho."

Vhathu vha mbo vhuya vha tshi gagamisa goroi i no bva zwitaleni na mafhi a no bva dzikhameloni. Maswole a mbo rithelela goroi na mafhi vhathu vho çalela bodo i tshi xaxara.

Ho no vha fhaña, swobo ya mbo vibva. "Thetshelani noñhe ni pfe muñifho," ndi maswole a tshi amba. Li tshi tsha nga tshamatshelo maswole aña a mbo tuwa vha ...

Kha ri ñwale

Rerani nga mbudziso idzi ni kha tshigwada ni kone u ñwala phindulo.

Ndi mini zwe zwa ita uri swobo iyi i difhe ngaurali? Ndi matombo?

_____

Ni vhona u nga maswole vho zwi kona hani u fhura vhathu vha muñanani uyu?

_____

Ni vhona u nga maswole avha vha do fhirela ngafhi?

_____

Zwiitisi zwauri maswole vha ri hu diswe matombo na thimbanywa dziñwevho ho vha mini?

_____

Vho shumisa **thimbanywa** dzifhio?

_____

Vho tevhela **maga** afhio?

_____

Mvelelo yo vha ifhio?

_____

Swobo, swobo ya u difha

Kha ri nwale

Nangani lushaka lwa swobo ine na i bika hayani.

Ńwalani mutevhe wa **thimbanywa**. Ni vhe na vhuțanzi uri a ni sii tshithu.

Ńwalani ndaela kha kupida kwa bammbiri ni tshi shumisa ndaela sa **ṭanganyisani** thimbanywa zwavhuđi, **tshetshelani** nyala, **shelani** thimbanywa dza tshiludi kha dzo diaho. Ni vhe na vhuțanzi uri ndaela dzaļu a dzi tħahedzi. Ni songo sia **līga** na **līthihi**.

Vhalelani tshigwada risipi yanu. Ni vhe na vhuțanzi uri muńwe na muńwe u a pħesesa maga ane na khou a tevhela a u ita swobo iyi.

Ńwalani mvetamveto ya u thoma ya thimbanywa na ndaela. Humbelani muńwe kha tshigwada tshaļu a sedzuluse mvetamveto iyi.

Thimbanywa dza swobo ine nda i funesa

Kha ri nwale

Lavhelesani fhungo ja u fhedza ja tshiṭori tsha swobo. A jo ngo fhelela. Ni a kona u vhona zwithoma zwi re magumoni a mutualadzi? Zwithoma izwi zwi sumbedza uri tshiṭori a tshi ngo fhela. Ńwalani phara ya u penndela tshiṭori itshi.

Duvha:

Kha ri ኮwale

Shumisani tshiṭori tsha swobo ya matombo kha u ita ውtambwa.

- Shuman ni zwigadani zwa vhoiwe. Hu tea u vha na vhabvumbedzwa vha tevhelaho kha ውtambwa እና: maswole mararu, vhatu vha muḍanani vha rathi.
- Swole ስithihi kha እና vhe እና no ክea ndaela dza zwithu zwine zwa fanela u ዕiswa kha maswole.
- ልንዬ swole kha እና vhe እና u ክea ndaela dza kubikelwe kwa swobo.
- Swole እና vhuraru kha እና vhe እና u bika swobo nahone እና tshi tevhela ndaela nga ካልላ yone.
- Ni vhe na vuṭanzi uri muኑwe na muኑwe wa vhabvumbedzwa avha u na zwine a amba nahone vhoṭhe vha a shela mulenzhe kha u bika iyi swobo.

- Shumisani mepe wa mihibulbo uri u ni thuse u pulana u ኮwala
- ኮwalani mvetamveto ● Humbelani khonani የኑ a dzudzanye mvetamveto የኑ ● Vusuludzani maṇwälwa aṇu ni ite ndulamiso dzo teaho ● Zwino ኮwalani maṇwälwa aya buguni የኑ nga vhudele.

Kha ri ኮwale

ሻwalani ngaganya ውtambwa ya ውtambwa እና. Shumisani ተhoho hedzi.

Thoho

Bono

Bulani uri bono እና khou bvelela ngafhi nahone lini.

Vhabvumbedzwa

Bulani uri ndi vhabvumbedzwa vhafhio vha re kha bono እና u thoma. ተalutshedzani mvumbo dzavho. Hu nga hu miṇwaha yavho, mishumo kana vhuskaka havho na vhabvumbedzwa vhaṇwe.

Puloto

Kha ri ambe

- Musengavhadzimu (musengavhadzimu) ndi mini?
- Ndi lini hune na vhona musengavhadzimu
- Mivhala ya musengavhadzimu ndi ifhio?
- Musengavhadzimu i itwa nga mini?

Kha ri vhale

Vhalani phara ni rere ngayo ni kha tshigwada tshañu.

Ni nga zwi kholwa uri mivhala yothe i re makoleni i bva kha zwisephenene zwa buse ji re mufheni? Buse ji humisela murahu na u kokodza tshedza tsha duvha. Arali na nga ita liedza ji sa kondi ni do kona u zwi vhona uri iyi ndi ngoho naa kana hai.

Zwithu zwa hone zwi a konda u vhonala lune na tea u ita liedza ili nthia ha tafula lufherani lu re na swiswi litswu.

Shelani mađi ngilasini ndapfu i dale ni shele hafu ya kulebulakułuku kwa mafhi mađini. Vhonetshelani nga thotshi tsinitsini na ngilasi. Vhonetshelani ni kha masia o fhambanaho ni vhone musi muvhala wa mađi a re na mafhi u tshi shanduka zwiłuku.

Shelani hafhu hafu ya kulebulakułuku kwa mafhi ni vhone uri hu bvelela mini.

Tsha u fhedza, shelani iñwe hafu ya kulebula kułuku kwa mafhi. Tshimbidzani thotshi nthia na fhasi. Vhonetshelani ni kha masia o fhambanaho ni vhone uri hu bvelela mini.

Kha ri ñwale

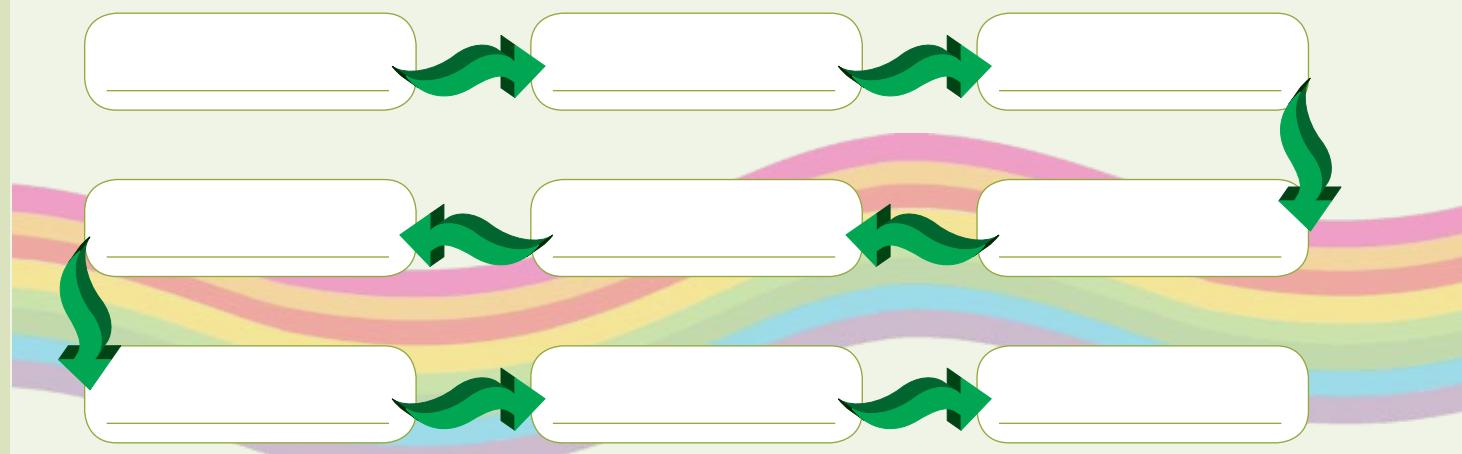
Nangani thohe ya phara iyi ni bule uri ndi nga mini ni tshi humbula uri ndi yoneyone.

Mivhalavhala makoleni

Liedza la mivhala

Linnda

- Talelani maipfi othe a ndaela (maiti a ndaela) nga muvhala mutswuku.
- Ñwalani maipfi kha fułoutshati i re afho fhasi, a tevhekane nga ngona.

Duvha:

Kha ri ḥwale

Livhanyani maipfi a no bva kha phara a re kha tsha
monde na zwine a amba zwi re kha tsha u ja.

ᬁnalani maipfi aya no a swifhadza dikishinarini yaṇu.

Maipfi
zwisephene
humisa
kokodza
zwituku
ita
tshaka

Thalutshedzo
mifuda
shuma
nyana
dzhenisa ngomu
bvisela nn̄da
zwipidapida

Kha ri ḥwale

Tangedzelani mabulafhethu a re kha ila phara nga
muvhala mutswuku. Zwino ḥwalani mafhungo anu
inwi muṇe ni tshi shumisa mabulafhethu aya.

kule

fhasi

tshikoloni

n̄tha

ngomu

Kha ri ḥwale

Khaṭarani musengavhadzimu. Ni kone u
dzhenisa maṭaluli a mivhala o teaho afho kha
musengavhadzimu.

meruni	lutombo	mutswuku	musina (koporo)	tshitopana
ṭada	mudala	mutswu	burauni	lutombo lwo dombelaho
masitadi	indigo	vayolethe	mauve	phephulu

Zwino ḥwalani mafhungo a inwi muṇe ni tshi
shumisa maṭaluli a mivhala e ni si a shumise kha
musengavhadzimu.

Handwriting practice lines for the words listed on the previous page.

MUDEDEDZI : Tsaino

Duvha:

Kha ri ንwale

Shumani ni na khonani yaṇu. Muthihi wa vhoiwe u fanela u fha ndaela muṇwe a dzi tevhele. Sedzani ni wane uri khonani yaṇu u tevhedza ndaela nga ndila yone naa. Shumisani kupida kwa bammbiri ji re kha siṭari i tevhelaho.

- 1 ንwalani dzina ላኩ kha mutualadzi wa u thoma kha kubammbiri kha mukano wa tsha monde.
- 2 Kha mutualadzi wa u thoma kha kubammbiri ንwalani nomboro 1 u swika kha 9. Thomani kha tshanda tsha monde ni ንwale nomboro ni tshi tou gandisa. Siani mavhaka vhukati ha nomboro iñwe na iñwe.
- 3 Tangedzelani nomboro 6.
- 4 Olani ኃaledzi khonani ya n̄ha ya tshanda tsha monde tsha siṭari.
- 5 Petani bammbiri nga vhukati jo lapfela matungo.
- 6 Putululani bammbiri, ni dovhe ni ji pete nga vhukati ji tshi tsa.
- 7 Shumisani ችlodzi ya penisela kha u phula buli vhukati ha bammbiri ili (afho hune mipeto ya ችangana hone)
- 8 Olani mbilu u mona na buli je na ita kha bammbiri ላኩ.
- 9 ንwalani inishiala ya u thoma ya dzina ላኩ khonani ya n̄ha ya tshanda tsha u ላa tsha siṭari.
- 10 Kha mutualadzi wa u fhedza wa siṭari, ንwalani uri zwo itwa tsini na mukano.

Kha ri ንwale

Ni khou tamba kha jiitambwa ji no pfi *The Rainbow Creature*. Mme anu vha tea u ni rungela khosishumu. Tevhedzani ndaela dzi re kha siṭari ji tevhelaho ni tshi ola khosishumu iyi, i khaļareni ni i lebuļe uri ni i fhe mme anu.

Duvha:

- hemmbe ya vhutswuku ho dombelaho
- thaithi ya vhudala ha *emerald*
- muñadzi wa tshitopana wa rekithiengele u re na mithenga mivhili nga nt̄ha.
- zwienda zwa ḥodzi zwa mukumba mutete zwi re na thambo dza lutombo.
- ndevhe dzo imaho dza indigo
- bannda ja violethe

Kha ri ambe

Kha ri vhale

No no vhuya na inthaviyu muňwe muthu? Arali no no vhuya na zwi ita, ḥalutshedzani tshigwada tshaňu uri uyu muthu ndi nnyi na hone ngani. Arali ni sa athu, ḥalutshedzani tshigwada uri ndi nnyi ane na nga tama u mu inthaviyu nahone ngani. Ndi mbudziso dzifhio dzine na nga vhudzisa muthu we a vhuya a vha mudizaini wa fesheni? Nga nn̄da ha u shumisa inthaviyu, ndi ndila dzifhio dziňwe dzine na nga dici shumisa kha u wana zwinzhi nga mudizaini wa fesheni?

Vhalani inthaviyu ye ya itwa nga Xoli Mtshali wa magazini wa *Seventeen* a tshi amba na Henry Holland, a re mudizaini a no dzula London ane a khou shuma na mavhengele a Mr Print.

- Musi ni sa athu vhala
- Lavhelesani zwifanyiso na ḥoho ni lingedze u humblela uri mařwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani mađo (u sikima) kha siatři ni wane uri ni do vha ni tshi khou vhala nga mini.

XM: Vho thoma u shuma na Mr Print nga ndilade?

HH: Hu na muthu we a nkwama musi ndi London. Ndo vha ndi sa athu vhuya nda pfa nga Mr Print fhedzi musi ndi tshi thoma u ita ḥodisiso, nda wana uri vhunzhi ha vhatu vha Afrika Tshipembe vha a takalela zwiamboro zwa hone, nda zwi vhona uri zwi nga nthusa u dzhena kha bindu ili.

XM: Ndi zwikhipha zwifhio zwa Mr Print zwine vha zwi funesa?

HH: Ndi funesa zwi re na zwifanyiso zwa zwipuka!

XM: Vha divhewa nga zwikhipha zwavho zwi no mangadza. Nyeletshedzo yavho malugana na uri muthu a ambare tshikhipha nga ndila i songo dowelwaho ndi ifhio?

HH: Hu na ndila nnzhi. Muthu kha ambare zwikhipha e na dzuwejari kana phendelo dza u ḥitongisa. Ndi vhona u nga zwi a naka u ambara tshikhipha na tshitihu tshi songo ḥowelwaho sa tshikete tsha mithenga.

XM: Vha vhona tshitaela tsha Afrika Tshipembe tshi tshitaelade?

HH: Ndi takadzwa nga ndila ine vhatu vha Afrika Tshipembe vha ḥanganedza ngayo mivhala na makolo. Zwi a takadza vhukuma. Hu na mashango manzhi ane vhadzulapo vhao vha tata u ambara mivhalavhala.

XM: Vha a takadzwa nga u vhala?

HH: Ndi endela mashango manzhi nahone ndi takadzwa nga u vhala magazini. Magazini dici nea vhavhali tshifanyiso tsha zwine zwa khou bvelela feshenini tshifhinga tshifhio na tshifhio.

XM: Vho thoma sa muvhigi wa gurann̄a vha vho dzhena kha zwa u dizaina zwikhipha. Zwino vha mudizaini wa fesheni wa bvumo. Vha nga eletshedza mini vhadizani vha re vhaswa?

HH: Ndi vhona u nga vhaswa vha tea u ita ḥodisiso kha indasitři ya fesheni vha sedze ndila dzo fhambanaho dza u shuma kha indasitřii iyi. Muthu a nga vha dizaina kana muřanafesheni kana murengi!

Duvha:

Kha ri ንwale

Rerani nga mbudziso idzi ni kha tshigwada tsha vhoiwe ni ንwale phindulo.

Xoli Mtshali u shuma ngafhi?

U khou inthaviyu nnyi?

Ni vhabona u nga ndi vhabonnyi vhane vha nga takalela u vhala inthaviyu iyi?

Ndivho ya inthaviyu iyi yo vha i ifhio?

Ndi zwiambarođe zwine vha khou amba ngazwo?

Kha ri ንwale

Itani mbudziso tharu dzine na nga tama u vhudzisa Vho Henry Holland. Ni songo hangwa u thoma mbudziso dzañu nga ወደደረሰንዬ na u fhedza nga tshigambudziso.

Kha ri ንwale

Vho Henry Holland vha ri vha takadzwa nga u shuma na vhabizaini vha Afrika Tshipembe.

Nwalani
mafhungo aya e
kha maambelwa/
mafhungo a u
vhigela.

Vho Henry Holland vha ri, “

Xoli Mtshali uri Vho Henry Holland vha mudizaini wa fesheni a re na bvumo.

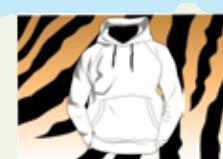
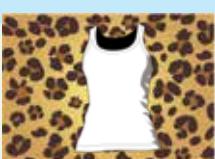
Xoli Mtshali uri, “

MUDEDEDZI : Tsaino

Duvha:

Vho Henry Holland na vha Mr Print vho ḥanganelana kha u vanganya mpho ya vhutsila na ya bindu kha u sima ḥebuļu ntswa ya zwikhipha. Zwikhipha izwi zwi khou rengiwa nga maanda. Tshińwe tshe tsha ita uri zwi konadzee ho vha u shumisa havho vhadizaini vha no khou tou thoma, Flora na Tina vha Floral Designs. Vha Mr Print vha khou ḥoda vha tshi ḥwala atikili i no amba nga fesheni ya vhaswa.

Kha ri ḥwale

Ñwalani ḥoho tharu dza fesheni dzine vha nga ḥwala ngadzo dzo tea vhana vha miňwaha ya fumithihi na ya fumimbili.

Kha ri ḥwale

No humbula u ḥwala atikili i no pfi *U ḥebuļa kana u sa ḥebuļa*. Ni tea u ita inthaviyu na vhatku khathihi na u wana mafhungomatsivhudzi kha zwe zwa tou ḥwaliwa. Ni vhona u nga ni nga inthaviyu nnyi? Ñwalani zwiko zwivhili zwo fhambanaho, sa vhana vhatku, mavhengele kana vhadizaini. Bulani zwiitisi zwauri ni nange zwiko izwi.

Tshaka mbili dza mbudziso

mbudzisothopolwa: dzi ḥoda phindulo ya ee kana hai.

mbudzisothalutshedzwa: phindulo i ḥoda uri muthu a thome a humbule nahone u a ḥahisa mihibululo yawe na vhudipfi hawe.

Kha ri ḥwale

Ñwalani mbudziso dzańu hafha. Ñwalani mbudzisothopholwa mbili na mbudzisothalutshedzwa mbili.

Ni ita inthaviyu na vhana vha murole wa miňwaha ya fumimbili (12) ngauri ni khou tama u ḫivha uri ndi zwithu zwifhio zwi re zwihiwlwane khavho musi vha tshi renga zwihambaro. Mutengo u na mushumo? Vhengele ḫine vha renga khaļo ḫi na mushumo? Ndi zwifhio zwine zwa vha zwihiwlwane, u tshimbila na fesheni kana u ambara wa fanelwa? Tshihulwane ndi u renga zwihambaro zwi no ḫivhea? Vha takalela zwihambaro zwi sa ḥahisi nga u ḥavhanya kana zwine zwa vha zwa tshifhinga tshenetsho fhedzi? Ndi nnyi a no vha nangela zwihambaro – ndi vhone vhańe kana vhomme avho?

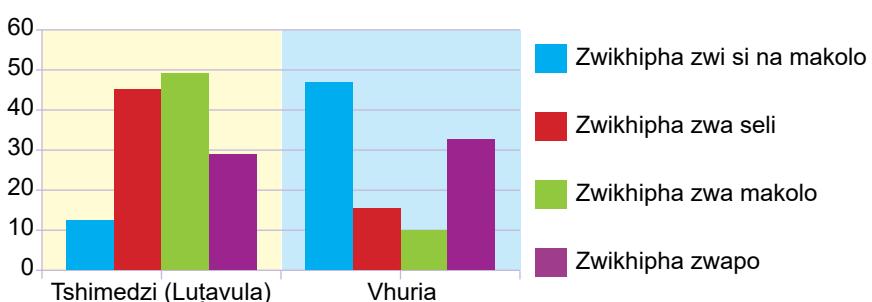

Duvha:

Kha ri ḥwale

Musi no no ita inthaviyu na vhana vha
murole wa miṁwaha ya fumimbili, dzhiani
zwe na wana kha ṭhodisiso yanu ni ole
girafu ngazwo.

Ndi zwifhio zwine na kona u zwi vhona malugana na zwikhipha zwi si na makolo na zwa makolo zwi no rengiswa nga tshimedzi na vhuria?

Hu rengiswa zwikhipha zwingana zwa seli zwo ṭangana zwothe? Hu rengiswa zwikhipha zwapo zwingana? Phambano ndi ifhio?

Ni vhona u nga ndi nga mini zwikhipha zwa seli zwi tshi funesa nga Tshimedzi?

Ni vhona u nga vhana vha funesa zwikhipha zwi re na ḥebulu kana zwi re na mbonalo nngede? Tikedzani phindulo yanu.

Ndi vhana vhangana vha no takalela zwikhipha zwa seli u fhira zwikhipha zwapo?

Ndi vhana vhangana vhe vha renga zwikhipha zwi si na makolo nga Tshimedzi?

Ndi vhana vhangana vhe vha renga zwikhipha zwi si na makolo vhuria?

Ndi nga mini zwo ralo?

Nwalani mitaladzi i si gathi ni tshi amba uri ndi zwifhio zwiṁwe zwe na zwi wana kha ṭhodisiso yanu.

U pfa nga zwa volibolo

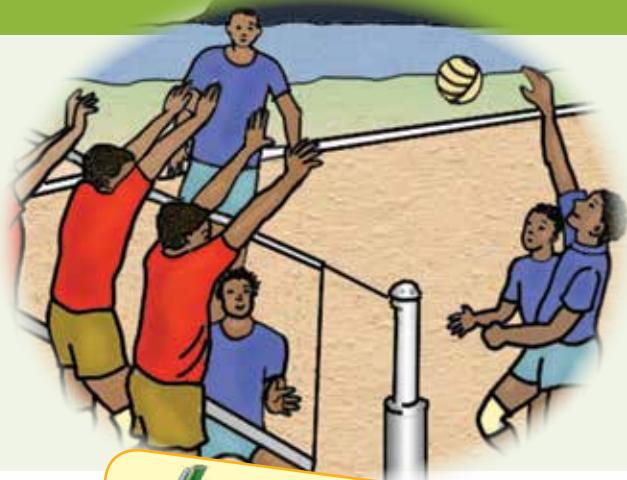

Kha ri ambe

Vhudzani tshigwada tshañu uri ni tamba mutambo ufhio. Zwino vha ṭalutshedzeni milayo ya hone. Shumisani maambwaita.

Maambwaita: ḥefhongo wa fhungo ndiene mutiti wa nyito i no khou buliwa nga liiti.

Tsumbo: Musidzani o rwa bola.

Kha ri vhale

Mudavhi wa volibolo wa Hout Bay wo dala nga vhasidzana na vhatukana vhane vha khou ita ndowendōwe. Ndi mini tshi no vha kunga mutamboni uyu?

- **Musi ni sa athu vhala**
- Lavhelesani zwifanyiso na ṭhoho ni lingedze u humbulela uri mañwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maño (u sikima) kha siatari ni wane uri ni do vha ni tshi khou vhala nga mini.

Ndīvhadzo guranndāni

Miñwahani mivhili yo fhiraho mapholisa vho vha khou vhilahela nga gennge dza mavemu vhuponi uho nahone vho vha vhe na lutendo Iwauri arali vhaswa vha nga kungiwa nga mutambo uyu zwi do ita uri vha teledze u dzhoina dzigennge. Zwenezwoha, vha mbo ita ndīvhadzo kha guranndā hu u itela uri muthu ane a nga takalela u gudisa vhaswa mitambo a vha kwame.

Vho Amanda Coetzee vha vhona ndīvhadzo iyi vha mbo di founela “Nñe ndi mukegulu wa mutshena we a vha a tshi tamba volibolo kale” vha ralo vha tshi vhudza mapholisa. “Zwo luga,” ndi mapholisa vha no ralo. “Kha ri thome.” Nangoho Vho Amanda vha mbo di thoma u gudisa vhana na zwenezwo.

U bva kha u shaya dzangalelo u ya kha volibolo.

Duvha la u thoma holoni ya tshikolo vhatukana vhe vha dzhena vha tshi kokodza milenzhe vha vhonala vha si na dzangalelo. Fhedzi nga murahu vhañwe vha thoma u vha na dzangalelo vha vhudza vhañwe uri vha de vha tambe. Vho Amanda vha thoma u kwama dzikhamphani uri dzi lambedze nga zwishumiswa. Ha fhedzisela hu na thimu mbili, vha thoma u ṭatisana na thimu dzi bvaho Muizenberg, Cape Flats na Khayelitsha.

Naledzi yo takuwa

Vho Amanda vha ri mutambimakone ane a khou vhonalesa ndi Thandi Nkomo. U na miñwaha ya fumithihi nahone o tambela thimu ya vundu ya fhasi ha miñwaha ya fumiña. Thimu yo dovha ya vha kha makhaulatshelle vundu, fhedzi ya liwa nga thimu ya Algoa Bay.

I tambiwa nga luvhilo, ya takadza ya dovha ya difha.

Thandi o litsha hokhi a ya kha volibolo, uri “Volibolo i a ṭavhanya na u takadza. I a difha.”

Thimu dza Hout Bay dzi ita ndowendōwe luvhili kana luraru nga vhege.

Fhedzi Thandi u dzula e mudavhini e kha ndowendōwe u swika li tshi kovhela. U itiswa ngauri u a zwi funa nahone u na zwi hulwane zwe a diimisela zwone zwa matshelo.

Duvha:

Kha ri ḥwale

Ndi ngani ho thoma volibolo Hout Bay? _____

Thimu dzo vha dzi tshi khou bvela phanda? Tikedzani phindulo dzaṇu. _____

Vha na tshifhinga tshingafhani vha tshi khou tamba volibolo? _____

Ni vhona u nga maṇwalwa aya a bva ngafhi?

Nangani tshithihi tsha zwi tevhelaho ni tikedze phindulo yanu.

1. Tshitorini

2. Litambwani

3. Gurannndani

Neani maṇwalwa aya ḫhoho. _____

Kha ri ḥwale

Vhalani zwine Vho Amanda vha amba malugana na volibolo na mitambo. Ḫwalani zwe vha amba zwi kha maambelwa.

“Ndo tamba volibolo ndi tshee muṭuku.”

Vho amba uri

“Ri tea u ita uri vhaswa vha takalele mitambo u itela uri vha vhe na mivhili yo khwaṭhaho vhe na mutakalo.”

Vho amba uri

Kha ri ḥwale

Shumisani maṭanganyi a re afho fhasi kha u ḫuma mafhundo aya. Ni vhe na vhuṭanzi uri, arali zwe tea, ni shumise masala o teaho.

zwino

naḥone

fħedzi

Thandi o di imisela vhumatshelo havhuđi. Thandi u na lutamo lwa u phasa maṭiriki zwavhuđi. Thandi ndi mutambimakone wa volibolo. Thandi u tama u khunyeledza a tshi khou tambela thimu ya volibolo ya Afrika Tshipembe. Thandi u ita ndowendowe nga mbilu yawe yothe. Thandi ha tami zwi tshi mu khakhisa pfunzoni dzawe. Thandi o lapfa. Vhaṛwe vhatambi vha thimu yawe vha anzela u fha ene bola uri a kore.

Zwiñwe hafhu nga mitambo

Kha ri ñwale

Fhedzisani phara ya u fhedza ya tshitiori tsha Thandi, ni tshi amba uri u na pulanede. Ñwalani mafhungo a no swika mararu.

Kha ri ñwale

Fhedzisani thebuļu i re afho fhasi
Ñwalani nga mutambo. Ni nga nanga mutambo muñwe na muñwe une na u takalela.

Dzina ja mutambo	
Tshivhalo tsha vhatambi vhane vha ḥodea kha mutambo uyu	
Zwishumiswa zwi no ḥodea	
Tshikalo tsha u lemela: leluwa, lemela, lemelesa	
Mulayo muthihi wa mutambo uyu	

Kha ri ñwale

Didzhieni ni tshi khou ita inthaviyu na Thandi ya magazini wa tshikolo. Fhedzisani inthaviyu. Shumisani maipfi a mbudziso a tevhelaho: nnyi, mini, ngafhi, lini.

Muvhigi

Ndo pfa u pfi ni muñwe wa vhatambimakone vha thimu ya volibolo. Ni zwi kona hani?

Thandi

Muvhigi

No ñiimisela zwifhio zwa vhumatshelo hanu?

Thandi

Muvhigi

Thandi

Duvha:

Kha ri ንwale

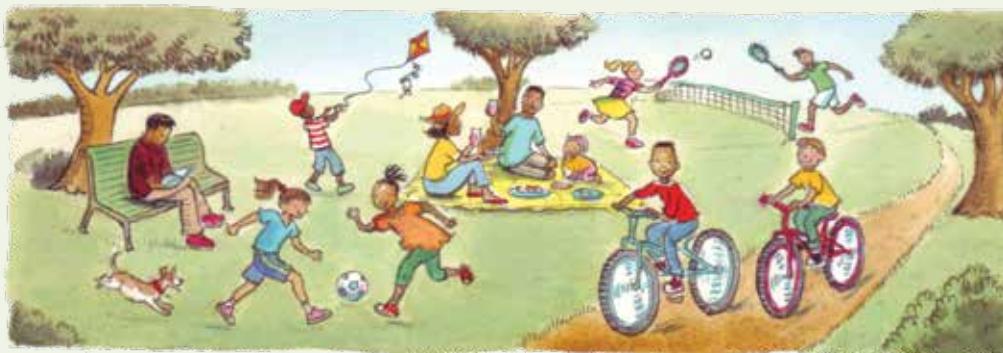
Vhalululani phara i no amba nga Thandi. Mafhungomatsivhudzi a hone o ንwalwa fhasi ha ቃዜዣ dzo fhambanaho, dze dza dubekanywa afho fhasi. Tsini na ቃዜዣ ካኝ እና ን walani manweledzo a sa fhiri fhungo ስትሬ እና mafhungomatsivhudzi e na a wana fhasi ha ቃዜዣ yeneyo.

NĐIVHADZO GURANNĐANI

**U BVA KHA U SHAYA
DZANGALELO U YA KHA
VOLIBOLO**

NALEDZI YO TAKUWA

**I TAMBIWA NGA LUVHILO, YA
TAKADZA YA DOVHA YA QIFHA**

Kha ri ንwale

Lavhelesani tshifanyiso itshi tsha vhatu vhe na vha foda vhe phakhani. Nga matshelo musi ni tshikoloni, na tshi sumbedza khonani yaን na mu ታላትshedza uri avho vhatu vho vha vha tshi khou ita mini. Ni shumise tshifhinga tsho fhiraho tsha **tshi khou**. ንwalani zwe na ታላትshedza khonanani yaን.

Zwifhinga zwo fhiraho na zwidaho zwa **tshi khou**

Ri vhumba **tshifhinga tsho fhiraho tsha tshi khou** nga u shumisa mapfanisi a ነፍሁን እና no fhele እና “-o” እና mavhumbi “vha” እና “tshi khou”.

Ri vhumba **tshifhinga tshi daho tsha tshi khou** nga u shumisa mavhumbi “do”, “vha” እና “tshi khou”.

Tsumbo

Vhatukana vho vha vha tshi khou tamba.

Zwino humbulelani uri zwithu zwi re kha tshinepe itshi zwi ደዜ do itea nga matshelo. ንwalani mafhungo ayo e kha tshifhinga tshi daho tsha kha ግ.

Tsumbo

Vha tukana vha ደዜ vha vha tshi khou tamba.

Notshi i no tshina

Kha ri ambe

Lavhelesani zwifanyiso ni ambe ngazwo.
 Notshi dzi shuma dzi dzothe kana na dziñwe notshi?
 Ndi ngani ni tshi humbula ngauralo?
 U shuma noþe zwi vhuedza nga mini?
 Ni a takalela u shumisana na vhañwe kana ni pfana na u shuma
 ni noþe? Ngani?

Kha ri vhale

Notshi dzi no tshina

Humbulani nga ðuvha la tshilimo. No dzula nnða murunzini, ni khou swura nyamunaithi. Ho dzika ho tou hwii nga nnða ha muungo u no sokou ri ziii! Wa dovha wa ima. Na ðaramudza tshanda na dzhia nyamunaithi yanu na kona u ku vhona; ndi kukhokhonono kuþuku kwa buraweni kwa vhuveve ku no khou ñanzwedzela lumeme lwa ngilasi yanu ya nyamunaithi. Ndi notshi! Ndi notshi ya ðhalazwiþiwa ine mushumo wayo ha vha u ðodela dziñwe notshi dzi re phakhoni yayo zwiliwa.

Nga minete muthihi kana mivhili i mbo di tuwa ya ya u sevha dziñwe notshi nga zwe ya wana. Tsha u thoma tshine ya ita i tshi vhuya phakhoni ndi u nyanyula idzi dziñwe notshi. I zwi ita nga u ita tshanzunguluwe.

Arali i tshi dzinginyisa muvhili nga u þavhanya, zwi amba uri zwiliwa zwi kule vhukuma. Ya dzinginyea nga u ongolowa, zwi amba uri zwiliwa zwi tsini. Zwino notshi dzi vho ðivha uri dzi nga fhufha vhukule vhungafhani dzi tshi tevhelela nyamunaithi yanu.

Zwino þavhanyani u khobisa nyamunaithi yanu ngauri ni vho do fhedza ni tshi vho nwisana nyamunaithi yanu na notshi dza maðana o vhalaho dzi re na nðala!

Musi ni sa athu vhala
 • Lavhelesani zwifanyiso na ðoho ni lingedze u humbulela uri mañwalwa aya a amba nga mini.
 • Tshimbidzani maþo (u sikima) kha siaþari ni wane uri ni ðo vha ni tshi khou vhala nga mini.

Duvha:

Ni vhona u nga phara iyi i bva ngafhi? Itani thiki tsini na phindulo yanu.

Kha ri ነwale

Kha gurannda

Kha bugu
ya zwitor

*National Geographic
for Children*

Ndi ngani ዓnotshi yo thetshela nyamunaithi ya kusidzanyana?

Ndi ngani ዓnotshi yo humela phakhoni?

Dziñwe ዓnotshi dzi ita mini uri dzi kone u vhona arali dzi tshi takalela zwe ዓnotshi ya ተhalazwiñwa ya vhuya nazwo?

Ipfī “vhuronwane” ስi amba mini? Itani thiki tsini na tshithihi tsha zwi tehelaho.

u vha na nzhele

u sendela tsini na ዓnotshi

tshigwada tshi re tsini na ዓnotshi

Notshi dzi ita mini u sumbedza uri zwiliñwa zwi kule kana zwi tsini?

Kha ri ነwale

Kha rou iñwe na iñwe, livhanyani ipfi ስa u thoma na zwine ስa amba zwi re kha mutevhe. Mañwe maipfi a re kha mutevhe a amba zwi no ተðou fana tshoñhe. Nangani ipfi ስa khwiñesa. ንwalani maipfi o swifhadzwaho a dovha a yelana na dikishinari yanu.

Kha ri ነwale

Mafhundo aya o khethekanywa a bva zwipiða zwiraru zwo vilinganaho. Livhanyani izwo zwipiða.

Notshi
Musidzana
Vhañwe vhatukana
ጀwana
Vha hashu
Mudededzi wanga

vha khou ተalela
u khou lilela
u khou itela
vha khou ስa
vha khou lingedza
dzi khou ካoña

phakhoni.
sangwetshi yavho ya mutoli.
bodelo ስa u mama ስa mutoli.
u rafha ዓnotshi phakhoni.
mudededzi wawe sangwetshi ya mutoli
phurogireme ya ዓnotshi kha TV.

Kha ri ነwale

ጀwalani mafhundo aya e kha maambiwaita (pasivi).

Notshi dzo luma musidzana.

Notshi dzo ita mutoli.

Maambiwaita na maambiwaitwa

Fhungo ስi vha ስo ንwalwa ስi kha maambiwaita musi ንefhungo wa fhungo a tshi khou ita nyito fhungoni, tsumbo, musidzana o vha a tshi khou ታanzwa mmbwa.

Fhungo ስi vha ስo ንwalwa ስi kha maambiwaitwa musi ንefhungo wa fhungo a tshi khou itwa nyito nga muñwe muthu kana tshiñwe tshithu fhungoni, tsumbo, mmbwa yo vha i tshi khou ታanzwiwa nga musidzana.

U elekanya nga ḥotshi na mutoli

Kha ri ḥwale

Vhekanyani mafhundo aya a tshi tevhekana nga ngona. A nomboreni u bva kha 1 u swika kha 6.

Kha ri ite sangwetshi ya mutoli

Tsheani sangwetshi nga vhukati.
llen ni nga u ḥavhanya.
Pwaṭulelani mutoli kha tshilai tsha vhurotho tsho ḥodzwaho boṭoro.
Vheani tshilai tsha vhurotho n̄tha ha tshiñwe.
Ḥodzani boṭoro kha tshilai tshithihi nga lufhangga lwa boṭoro.
Dzhiani zwilai zwivhili zwa vhurotho.

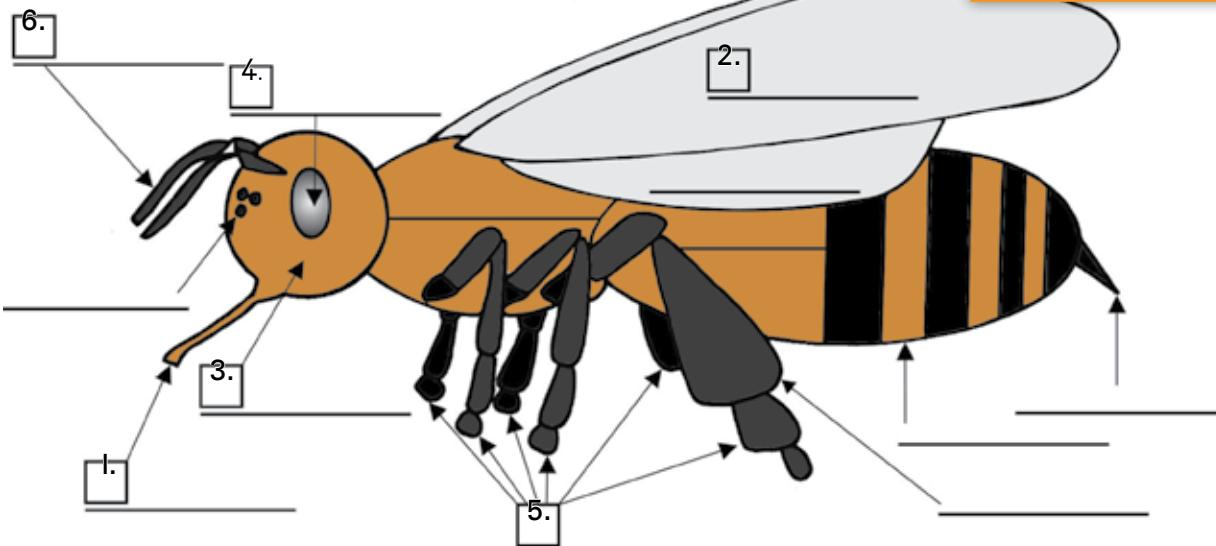
Kha ri ḥwale

Zwibogisi zwi si na tshithu kha tshifanyiso tsha ḥotshi ni khou zwi vhona? Zwo siiwa uri inwi ni kone u lebuṭa tshifanyiso nga u ḥwala ipfi li re lone tshibogisini tshiñwe na tshiñwe.

Shumisani maipfi a re kha mitevhe musi ni tshi lebuṭa tshifanyiso itshi.

- 1 lulimi lu no nga tshupu
- 2 besu
- 3 thoho
- 4 litō
- 5 milenzhe
- 6 tshipuphuledzi

Notshi ya mutoli

Kha ri ḥwale

Shumisani maipfi a re zwibogisini kha u ḥwala phara i no ḥea ndivho i no kwama zwipiḍa zwa ḥotshi. Ni vhe na vhuṭanzi uru phara i na fhungothoho na mafhundo a no tikedza thoho, nauri ni shumisa maṭanganyi kha u ḥuma mafhundo.

Duvha:

Kha ri ንwale

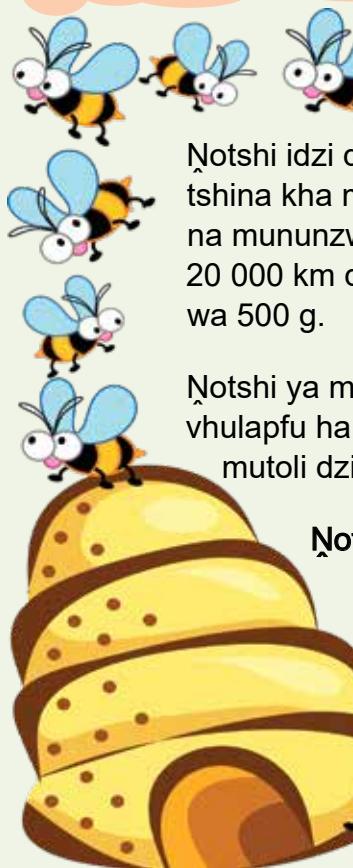
Jimmy u pfana na mafhongo a ɳotshi zwino o humbelwa uri a ንwale muvhigo nga ɳotshi. Fhedziha, hu na zwe zwa bvelela zwe zwa ita uri mafhongo a re kha muvhigo wawe a fhiriṭane. ንwalululani muvhigo uyu ni vhe na vhutanzi uri u na zwi tevelaho:

- Thoho
- Tshitatamennde tsha marangaphanda
- Thalutshedzo ya mbonalo ya ɳotshi
- Mafhungomatsivhudzi a hune ɳotshi iyi ya dzula hone
- Mafhungomatsivhudzi a zwine ɳotshi iyi ya ita
- Tshitatamennde tsha u fhedza tsha u nweledza muvhigo

(Handwriting practice area)

Musi no no dzudzanya muvhigo uyu, itani zwi tevelaho:

- Talelani maṭaluli nga muvhala wa lutombo.
- Tangedzelani masala.
- Talelani maipfi a nyito nga muvhala mutswuku.
- Talelani maipfi ane a ni vhudza uri ɳotshi iyi i vhonala nga ndilađe nga muvhala mudala.

ɳotshi idzi dzi kuvhanganya mununzwu wa u ita mutoli. Dzi tshina kha maṭaha dzi tshi sumbedza dziňwe uri maluvha a re na mununzwu wavhuđi a nga ngafhi. ɳotshi dzi a kona u fhufha 20 000 km dzi tshi ya u hwala mununzwu une wa nga ita mutoli wa 500 g.

ɳotshi ya mutoli i na muvhala wa ṭađa na wa tshitopana. I na vhulapfu ha 12 mm nahone i na milenzhe ya rathi. ɳotshi dza mutoli dzi na zwipiđa zwiraru zwa muvhili.

ɳotshi ya mutoli

Tshikhokhonono itshi tshi tshila hothe kha la Afrika Tshipembe. ɳotshi ya mutoli ndi tshikhokhonono.

Vhathu vhanzhi vha takalela mutoli une ɳotshi dza shuma nga nungo dzothe dzi tshi u ita.

Kha ri ambe

Khangaru dici wanala ngei Australia. Ni divha phukha ifhio i no wanala Afrika Tshipembe fhedzi? I talutshedzeni tshigwada tshañu. Hu na zwine na zwi divha nga khangaru? Arali zwo ralo, ndi zwifhio? Lavhelesani zwifanyiso zwa khangaru. Ni ambe ngazwo.

Kha ri vhale

Divhanani na khangaru – mme wa vhulenda na muthamuwi wa biko

Arali muthu a nga ri ni lore nga phukha i seisaho, ni nga wana zwi tshi kondà u humbula nga phukha ine ya mangadza nga maanda na u takadza u fhira khangaru.

Khangaru dici wanala Australia fhedzi. Dzi fula hatsi dza tshimbila nga u thamuwa. Dzi na luvhilo vhukuma lune dza nga gidima khilomitha dza furathi nga awara (luvhilo lu no fhira lwa bere kañukuñuku).

Dzi a kona u thamuwa vhuntha hu no lingana mithara thar.

Khangaru dici shumisa maño a phanda kha u shenga. Musi maño o no vha a kale a a wa, ha bva mañwe. Maño maswa a sendela phanda fhaña he ha vha hu na a kale. Musi khangaru i tshi swikisa miñwaha ya fumbili, i vha i tshi vho shumisa maño ayo a u fhedzisela.

Khangaru i na **tshikwama**. I beba ñwana wayo, ane a pfi “joey”, kha tshikwama itsi u swika ñwana uyu a tshi vho kona u ditshelela.

Kualutshele kwa joey ku a **mangadza**.

Nga murahu ha mađuvha a furaruraru e kha mbumbelo ya mme, ñwana u a bebwa. U vha a tshi nga tshivhungu tsha pinki tshi sa vhone. Saizi yawe i vha i tshi lingana na senthimitha thar. Milenzhe ya murahu ndi hone i tshi vho thoma u **lapfa**.

Milenzhe ya phanda, ine ya vha miñkuñuku, i vha i tshi tou kona fhedzi u
i thusa uri i gonye mukhwamani wa mme. I do dzula mukhwamani wa mme miñwedzi ya rathi, i tshi mama mafhi a mme.

Nga itsi tshifhinga i a aluwa u bva kha tshivhungu tshi sa vhone tsha pinki u vhuya u swika i tshi vha khangaru ñukhu yo putelwaho nga vhukuse. Milenzhe ya phanda na ya murahu i a khwañha. Ndevhe, maño na ninga na zwone zwi a aluwa zwa vhina.

Khangaru ndi mme a no mangadza vhukuma!

- **Musi ni sa athu vhala**
Lavhelesani zwifanyiso na tħoho ni lingedze u humbulela uri mañwalwa aya a amba nga mini.
- **Tshimbidzani maño (u sikima) kha siatari ni wane**
uri ni do vha ni tshi khou vhala nga mini.

Duvha:

Ni vhona u nga khangaru ndi phukha i sa faniho na dziñwe? Ndi ngani?

Kha ri ñwale

Maño a khangaru o fhambana hani na aŋu?

Khangaru i tshimbila nga ndilade?

Ni vhona u nga ndi vhommemme (vha vhukuma)? Ndi ngani?

Khangaru i kona u gidima nga luvhilo lungafhani?

Ñwana wa khangaru u pfi mini?

Ndi ngani mme vha na mukhwama?

Ñwana wa khangaru u dzulisa hani mukhwamani wa mme?

Kha ri ñwale

Nangani ipfi ji no bva kha muduba muñwe na muñwe ja vha na þhalutshedzo i re tsinisa na jo swifhadzwaho. Ñwalani o swifhadzwaho dikishinarini yaŋu.

mangadza	takadza	qewelea	sa qeweleta	seisa
tshikwama	bege	tshipatshi	ngozwi	mukhwama
lapfa	naka	tatamuwa	aluwa	tswonzwa
vhina	hula	engedzea	tanðavhuwa	khunyelela

Kha ri ñwale

Shandukisani mafhungo aya a vhe mbudziso. Ni a thome nga liñwe na liñwe ja maipfi a re zwitangeni. Ni songo hangwa tshigambudziso.

Tsumbo

Khangaru dici wanala Australia fhedzi. (nandi) Nandi Khangaru i wanala Australia fhedzi?

Khangaru dici ja mahatsi, beri na nduhu (Ndi zwifhio)

Khangaru i thamuwa mithara miraru u ya ntha (Ndi u swika ngafhi)

MUDEDEDZI : Tsaino

Duvha:

Kha ri nwale

Shumisani mafhungomatsivhudzi a re afho fhasi kha u nwala phara ya mafhungo a vhukuma a no kwama khangaru.

Dzina:	khangaru
Vhulapfu:	0,6-1,5 m
Tshileme:	18-95 kg
Luvhilo lwa nthesa:	55 km/h
Vhukale nga miñwaha:	9-20 miñwaha
Muvhala:	theni, buraweni, muora
Zwiliwa zwi no funeswa:	hatsi

- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulana u nwala
- Nwalani mvetamveto • Humbelani khonani yanu a dzudzanye mvetamveto yanu • Dovhololani maiñwalwa ajanu ni ite ndulamiso dzo teaho • Zwino nwalani maiñwalwa aya buguni yanu nga vhudele.

Kha ri nwale

Mme a khangaru u khou vhlahedza ngä nwana wawe. U a mu vhidzelela a ña khae a tshi thamuwa. Hezwi ndi zwiñwe zwa zve vha amba. Fhedzisani zwe salaho. Ni shumise zwigagarukela.

KHANGARU:

Thamuwan, no vha ni ngafhi? Vhuyani hayani zwino! Ndo ni vhudza uri ni vhuye fhano nga hafu u bva kha iri ya vhuñanu. Ni a zwi ñivha uri vhusiku ha vhuria a vhu ñodi muthu a tshi kovhelelwa nnđa.

NWANA:

KHANGARU:

NWANA:

Hai mmawe, ndo vha ndi tshi kha ñi tamba. Ndi nga la tshilalelo?

KHANGARU:

NWANA:

KHANGARU:

NWANA:

Vha edele zwavhudì. Ndi a vha funa nga maända!

Duvha:

Muvhigo nga n̥e

Kha ri ንwale Ni d̥italukanya u swika ngafhi?

Didzhieni ni muvhigi wa magazini. Ni nga ንwala muvhigo u no amba nga inwi?

Ni nga amba zwifhio? Ndila ya u d̥italukanya khei.

Nga fhasi ha ቃዜዣ iñwe na iñwe i re afho fhasi ንwalani zwine na takalela, khwaļithi dzanu, vhukoni na mikhwa.

Zwine nda takalela

Tsumbo: u tamba volibolo, u ola, u bika

Vhukoni hanga na mpho

Tsumbo: u thivha murahu bolani, u ita miswaswo, u guda zwa khomphiyutha.

Khwaļithi dzanga (vhudzivha)

Tsumbo: u londa vhathu, u funa vhathu, u fhumulesa, u seasea.

Mikhwa

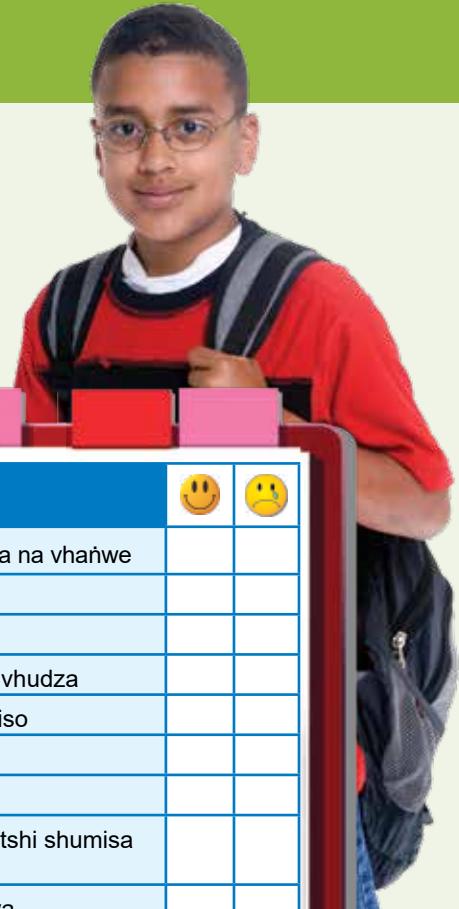
Tsumbo: ngoho, u fulufhedzea, u shumesa

Ndi a kona		
u shuma tshigwadani na u pfectesa zwiitisi zwa u shuma na vhañwe		
u shela mulenzhe kha inthaviwu		
u vhala mañwalawa a no tsivhudza		
u fhindula mbudziso dzi no kwama mañwalwa a no tsivhudza		
u kuvhanganya mafhungomatsivhudzi na u ita mbudziso		
u shumisa ndongazwiga dzo teaho		
u saukanya mafhungomatsivhudzi a re kha girafu		
u ñwala mafhungomatsivhudzi e kha maambelwa ndi tshi shumisa zwidevhe		
u ñwala mbudzisothalutshedza na mbudzisothopolwa		
u vhekanya mihumbulo na u bula zwiitisi		
u nweledza mafhungomatsivhudzi a no bva kha girafu		
u shumisa maambiwaita na maambiwaita		
u vhala muvhigo, a ñea muvhigo ñohoho na u u ñwala		
u livhanya maipfi na zwine a amba		
u shumisa mañganyi kha u ñuma mafhungo khathihi na u shumisa masala a re one		
u ñwala phara ndi tshi fhedzisa mañwalwa		
u fhedzisa thebuju		
u shumisa zwifanyiso kha u ñwala mañwalwa		
u fhedzisa inthaviyu ndi tshi shumisa maipfi a mbudziso o teaho		
u nweledza mafhungomatsivhudzi		
u shumisa zwifhinga zwa kha di zwo fhiraho na tshi daho		
u topola vhubvo (tshiko) ha mañwalwa		
u livhanya zwipiða zwa mafhungo		
u ñwala mafhungo ndi tshi shumisa maambiwaita		
u vhekanya mafhungomatsivhudzi		
u Jeþuþa nyolo		
u ñwala phara i no ñea ndivho ndi na vhutanzi uri hu na fhungoñohoho na mafhungo a u li tikedza		
u topola mañaluli a u ñalutshedza, masala, maiti na maipfi a mbudziso		
u shandula zvitatemende zwa vha mbudziso		

Z

W

i

r

e

n

g

o

m

u

Thero ya 4: Ngoho na khumbulelwa

Shango la zwifanyiso

Themo ya 2: Vhege dza 5 - 6

49 Kha ri ite muteshetsindo

104

U shela mulenzhe kha therisano dza tshigwada.
U vhala limeriki.
U topola fome the ya limeriki.
U bula mihumbulu.
U fhindula mbudziso nngede.
U sikena tshirendo.

50 U raima

106

U topola maipfi a no raima.
U rwala mafhongo a no raima.
U shumisa mafanyisi mafhunganoni.
U topola phetheni dzi re na raimi.
U rwala limeriki yawe ene muqe.
U topola midivhithe ya madungo.

51 Zwiwe zwirendo hafhu

108

U amba nga khalañwaha ine ya takaleleswa.
U vhala tshirendo tshi no amba nga tshifhefho.
U fhindula mbudziso nngede dzi no kwama tshirendo.
U talutshedza zwine mafurase/maipfi a amba.
U livhanya maipfi na zwine a amba.
U topola maedzamuthu.
U rwala tshirendo tshawe ene muqe a tshi shumisa maedzamuthu.

52 U shuma na maipfi

110

U topola maipfi a re na raimi tshirendoni.
U rwala maipfi a u talutshedza tshilimo.
U rwala tshirendo tshi re na raimi nga tshilimo.
U rwala mafhongo a no kwama tshifanyiso hu tshi shumisa tshifhinga tsha zwingo tsha khou.
U talela maiiti mafhunganoni.
U rwala phara nga mañaluli a u talutshedza.

53 Yoo! Tshirendo tshinwevhoh!

112

U vhala tshirendo.
U ita litambwa la tshirendo a tshi tambela tshigwada tshawe.
U nea tshirendo thoho.
U fhindula mbudziso nngede dzi no kwama tshirendo.
U rwala maipfi a u talutshedza.
U topola zwine maipfi a amba.
U bula zwiitisi zwa u takalela kana u sa takalela tshirendo.
U topola manyanyu na zwigagarukela.

54 Kha ri sike zwithu

114

U tala maipfi kha dikishinari (thalusamaipfi).
U tala thalutshedzo dza maipfi kha dikishinari a tshi itela u wana mudzi na zwingo a amba.
U rwala tshirendo tshawe ene muqe a tshi shumisa tshikumu tsha raimi.
U talutshedza nyolo.
U ola tshifanyiso tshi no yelana na tshirendo.
U topola aljitharesheni tshirendoni.
U vhumba madzina a zwipuka hu tshi shumisa aljitharesheni.
U rwala tshirendo hu tshi shumisa aljitharesheni.

55 Ndi nqe nnyi?

116

U amba na phathinara nga ha iwe muqe kana uyo muhwe.
U dibula (ditalutshedza)
U vhala tshirendo.
U topola murendi wa tshirendo.
U fhindula mbudziso nngede dzi no kwama tshirendo.
U bula uri muthu u takalela vhurendi hu re na raimi naa kana vhu si na raimi.
U tangedzela madzinakhumbulelwa.
U rwala madzinakhumbulelwa a iwe muqe.
U rwala mafhongo a tshi shumisa madzinakhumbulelwa.

56 Ndi pfala ndi kha khumbulelwa?

118

U rwala phara ya u talutshedza hu tshi shumisa madzinakhumbulelwa.
U rwala tshirendo a tshi direnda a tshi shumisa mutodo mugede.
U vhala tshirendo tshi no shumisa dzinakhumbulelwa.
U topola mamethafore tshirendoni.
U shandula mamethafore a vha mafanyisi.

Ndaela

Themo ya 2: Vhege dza 7 - 8

57 Lungano lwa tsiko ya Vhasan (Vharwa)

120

U rera nga tsiko u tshigwadani.
U vhala nga lungano lwa tsiko ya Vhasan.
U fhindula mbudziso nngede dzi no kwama lunganovhubvo.
U topola thalutshedzo ya ipfi Vhasan.
U rwala phara.
U wana maipfi kha mañwalwa a livhanya na zwingo a amba.

58 U humbula nga Nyamimbeula

122

U dubekanya mafhongo a tshi vhumba phara i no amba.
U shumisa ndogazwiga dzo teaho.
U rwala phara ya u talutshedza.
U shumisa maipfi a u tuma.
U fhedzisa thebuju hu tshi shumisa mañaluli a mbambedzo.
U shandula zwitatamennde zwa vha mbudziso hu tshi shumisa maipfi a mbudziso magede.
U shumisa zwigambudziso nga ngona.

59 Phikhokho i wana pfufho

124

U rera nga tshifanyiso tsha phikhokho.
U vhala lunganovhubvo lwa phikhokho.
U fhindula mbudziso nngede dzi no kwama phikhokho.
U nanga thoho ya tshitorini.
U talutshedza uri ndi ngani tshitorini tsha phikhokho lu lungano (febulo).
U bula mihumbulu hu na u bula zwiitisi.
U topola zwingo a amba.

60 Mariwe hafhu nga Phikhokho

126

U topola phungothoho na mafhongo a no li tikedza tshirendoni.
U rwalululu tshirendo o sia nnja.

mafhungomatsivhudzi a sa yelani natsho.

U fhedzisa thebuju a tshi topola vhavbumbedza/vhaanewa, zwiitei zwi no vhanga khudano, khudano, zwiitei zwi no vhangwa nga khudano na pfunzo ya tshitorini. U livhanya maipfi na talutshedzo dza.
U shumisa maipfi kha u talutshedza phikhokho musi i sa athu shanduka.
U shandula mafhongo a bva nga maambwaitwa a ya kha maambwaitwa.

61 Anasi buvhi la tseda na tshibodempembe (tshetili)

128

U wana zwingo lungano lwa amba hu tshi shumisa zwifanyiso.
U humbulela uri lungano lu do fhela nga ndilade.
U vhala na u fhindula mbudziso nngede dzi no kwama lungano.
U topola muhumbulo muhulwane, puloto, fhetuvhupo na vhaanewa/vhabvumbedza.
U topola pfunzo ya tshitorini.
U sikena bugu ya mishumo hu u itela u wana mafhungomatsivhudzi.
U shumisa thangi kha u vhumba maipfi maswa.

62 Zwiwe hafhu nga Anasi

130

U pulana tshitorini
U topola muhumbulo muhulwane, puloto, fhetuvhupo na vhaanewa/vhabvumbedza.
U topola mañaluli a u talutshedza buvhi Anasi.
U rwala mafhongo hu tshi shumisa maipfi a no talutshedza.
U talutshedza tshigwada nga muthu ane a mu divha, hu tshi shumisa maipfi a u talutshedza.
U rwala u tevhekana ha zwiitei hu tshi shumisa matumi.
U fhedzisa maipfi hu tshi shumisa madzinamaiti/maitidzina.
U longela zwiga zwa u vhala fhungoni hu tshi shumisa majederedanzi, zwiga zwa u awela, khoma, zwigambudziso na zwidewhe.

63 Mbidi i wana mavhala

132

U topola tshitorini tsha kholekhole.
U anetshela tshitorini tshakholekhole.
U amba nga khavara ya bugu na u topola muoli hu tshi shumisa mafhungomatsivhudzi a re kha khavara kha u humbulela uri hu do bvelela mini tshitorini u vhala tshitorini.
U fhindula mbudziso nngede dzi no kwama tshitorini.
U topola phambano vhukati ha tshitorini tsha vhukuma na lunganovhubvo.
U shumisa mañanganyi kha u tuma mafhongo.

64 Disikeleni lunganovhubvo Iwanu

134

U topola thalutshedzo dza mafanyisi na mamethafore.
U rwala fhungo hu tshi shumisa lifanyisi.
U shandula mafhongo a bva kha vhuthihi a ya kha vhunzhi.
U rwala lunganovhubvo.
Mutevhemutoli.

103

Kha ri ite mutevhetsindo

Kha ri ambe

No no vhuya na dzhena khakhathini nge na raha bola ya pwasha tshiñwe tshithu? Vhudzani vha tshigwada tshañu uri ho bvelela mini.

Kha ri vhale Vhalani zwirendo izwi.

Ho vhuya ha vha na musadzi wa ḥaledzi
We a ri a hu na muḥoledzi
A no ḥo swika hune a vha
Ha mbo swika muḥoledzi
A mu thefula a wa.

Tshi yelana na tsha Kaitlyn Guenther

Zwirendo zwa lushaka ulu zwi pfi ndi limeriki.

Kha ri ḥwale

Ndi tshifhio tshirendo
kha izwo zwivhili tshine
na pfa tshi tshi seisa?
Bulani uri ngani.

Munna a no tshimbila nga Ferrari

U phusula buse e Kalahari

A tshi yo renga tshivhoni

Tsha u ḥivhona lunako

A tshi dzhena vhe hari!

Tshi yelana na tsha Y. Ganie

Mukalaha wa ngei Peru

U fana na muñwe wa Gweru

We a lora e na bemu.

A tshi phaphama a vhona rimu,

Ye a siamela ya mu phula bemu.

Tshi yelana na tshine muñe watsho a sa
divhee.

Lavhelesani limeriki idzi nga vhuronwane ni bule uri zwi tevhelaho
ndi ngoho kana a si ngoho.

Itani thiki kha ZW arali “zwi zwone” na AZW “zwi si zwone”.

Limeriki dzi na mitaladzi miṭanu.	ZW	AZW
Limeriki ndi zwirendo zwo dzikaho.	ZW	AZW
Mitaladzi ya limeriki i na raimi (pfanapheledzo).	ZW	AZW

Duvha:

Kha ri nwale

Ni vhona u nga munna wa Ferrari na musadzi we a vha e ɳaledzi vho vha vha tshi ɖidivha? Bulani uri ngani.

Munna wa Ferrari o vha a tshi khou ʈodou ita mini?

Ho bvelela mini kha mukalaha we a lora e na bemu?

Ni vhona u nga jimeriki i no amba nga bemu i a seisa? Bulani uri ngani.

Kha ri nwale

Musi ni tshi sikena tshirendo, ni vha ni tshi khou sedza mutevhetsindo watsho. Zwo leluwa. ɖivhaleleni tshirendo ni tshi tou vhalela n̊tha, ni thetshellese madungo ane na a ombedzela. Maňwe madungo a a ombedzelwa, maňwe ha ngo ralo. Tsumbo kheyi, he ra swaya madungo a no khou ombedzelwa nga ✓ ngeno madungo a sa ombedzelwi ro a swaya nga ✗.

✓ ✓ ✗ ✗ ✓ ✓ ✗ ✗

Tsumbo: Vha tshimbila vho hagala

Zwino itani sikene tsha tshirendo itshi. Shumani na khonani. Thomani nga u vhandelela zwanda, ni kone u swaya madungo a si na u ombedzela.

Luaviavi lu shanduka mivhala yalwo;
Lwa nga muri, lwa nga mařari;
Ndi mudziathoni, mudziavhulenda, ndambauvhonwa,
Lu mbo banda fhasi hatsini lwa dalafhala,
Lu ɖiita sa lwo ngalangalaho.

Kha ri ḥwale

Nwalani maipfi a re na raimi na a re afho fhasi:

demba	buto	bande	ngade	pfundo

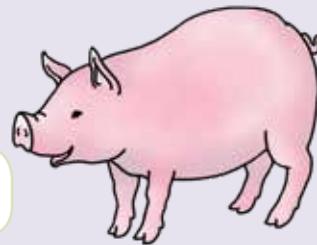
Kha ri ḥwale

Zwino shumisani mavhili a maipfi aya kha u ḥwale mafhungo a re na raimi:

Tsumbo:

Vha tshimbila vho hwala demba

Nge nguluvhe ya lila damba.

Kha ri ḥwale

Lavhelesani tshirendo tsha luaviavi hafhu. Murendi u ri lu a kona u vhonala sa muri kana maṭari.

Murendi u shumisa lifanyisi. Ni vhona u nga murendi u khou amba mini a tshi ri luaviavi lu nga muri?

Lifanyisi

Lifanyisi ji shumisa maipfi a no nga “sa” na “u fana na” ji tshi vhambedza tshithu na tshiñwe kana muhumbulo na muñwe.

Tsumbo: O takala sa thambelamađi.

Vhumbani mafanyisi mararu a inwi muñe ni bule uri a amba mini. Shumisani phere idzi dza maipfi kha mafanyisi aňu.

takala

na thambelamađi

tswa

na

goya

hula

na

ndou

Duvha:

Kha ri ንwale

Zwiñwe zwirendo zwi na raimi ngeno zwiñwe zwi si na. Zwirendo zwine zwi si vhe na raimi zwi na phetheni dza mitaladzi i re na raimi. Hu na ndila ya tshipentshela ya u sumbedza uri ndi mitaladzi ifhio i re na raimi tshirendoni.

Nwalani A tsini na mitaladzi wa u thoma. Arali ipfi ji re mugumoni wa mitaladzi u tevhelaho ji na raimi na ipfi ji re mugumoni wa mitaladzi wa u thoma, ንwalani A hafhu. Musi ni tshi swika kha ipfi jine ja si vhe na raimi na, ንwalani B. Vhalani jimeriki iyi ni fhindule mbudziso:

Musidzana wa Mutivhili	(A)
O vha muthu wa tshipimbi.	
Musi we vha mu phula tshitshimbili	
O mumu mulomo a sa lili.	
Vha mu livhuha nga rokho mbili.	

Hu na mitaladzi mingana kha jimeriki iyi?

Ndi maipfi afhio a re na raimi?
Sumbedzani phethi ya raimi. Ro dzula ro ni thomela yone.

Kha ri ንwale Zwino ንwalani jimeriki yañu inwi muñe, ni thome nga hei ndila:

Kale ho vha na mutuka wa ንambi

Kha ri diphine

Vhandani zwanda ni tshi sumbedza madungo a maipfi haya. Ni elelwe uri dungo jithihi ji lingana na luvhando luthihi. Ni kone u padula maipfi a bve madungo.

Tsumbo:

khontsati

kho/ntsati

vñatambi vña vñlbolo

Takalani Sesame

MUDEDEDZI : Tsaino

Duvha:

Zwiñwe zwirendo hafhu

Kha ri ambe

Shumani nga zwigwada.

- Khalañwaha ine na i funesa ndi ifhio? Bulani uri ngani.
- Khalañwaha ine na si i funese ndi ifhio? Bulani uri ngani.

Kha ri vhale

Mishumo ya tshifhefho

Tshilimo tshi kha poipoi;
Tshi ðo bva tshi tshi edela hu si kale;
Maluvha ñoho dzi khou kotama,
Ndi khalañwaha i khou onesa.

Tshifhefho tsho lindela fhaña,
Tshi khou luñwaluñwa tshi ñodou
sendela,
Mishumo ndi minzhi yo lindela,
Gambogo i sa athu swika.
“Ndi tea u tengula mañari,”
“Nga mivhala mitswku na ya musuku,
Ndi khade zwiñoni zwi pfuluwe
Zwi sa athu oma vhusiku.

Maðuvha a masana a vho pfufhifha;
Ndi ðo sevhedza nga lumuya lu
no rothola;
Ndi tshi awela mufhiso wa tshilimo,
A tho ngo tea u humbela pfarelo.

Ndo salelwa nga kushumo kuñwe;
Zwenezwino ndi a phetha;
Ndi ðo shandula mañari a vha thulwi
dzo omaho,
Uri vhana vha ñiphine nga tshifhefho
tshi ñaho!”

Tshi bva kha tsha Joanna Fuchs

Kha ri ñwale

Rerani na muñwe nga inwi nga mbudziso idzi ni ñwale phindulo dzadzo.

Tshirendo itshi ndi tsha khalañwaha ifhio? Itani thiki kha phindulo yone.

	Tshimedzi (Luñavula)	
	Tshilimo	
	Tshifhefho	
	Vhuria	

Duvha:

Hu do bvela mini tshilimo?

Maṭari a shanduka a vha muvhala ufhio a sa athu wela fhasi?

Tshifhefho tshi do ita mini maṭari u itela uri vhana vha diphine ngao?

Talutshedzani zwine maipfi a tevhelaho a amba.

Tshi khou luñwaluñwa tshi ḥodou sendela

khalañwaha i khou onesa

Kha ri ñwale

Livhanyani maipfi kha kholumu i re kha tshanda tsha monde na a re kha tsha u ja. Ñwalani maipfi o swifhadzwaho kha dikishinari yanu.

poipoi
tengula
phetha
sevhedza
pfuluwa
luñwaluñwa

totiwa thumbuni
fhedza
tuwa
ola
bonyabonya
engedza

Limethafore: Limethafore li tou buletshedza kana ja ri olela tshifanyiso tsha muhumbulo nga u shumisa mbambedzo. Lifanyisi li bula uri muthu u fana na tshiñwe tshithu (*luaviavi lu nga sa muri*); limethafore li zwi bula zwi khagala - li ri ni tshiñwe tshithu (*luaviavi ndi muri*).

Liedzamuthu ndi lushaka lwa maambele hune khalo zwiito zwa vhathe zwa bađekanywa na tshithu tshine tshi si vhe muthu. Tsumbo: Lufu, haya hau ndi ngafhi?

Kha ri ñwale

Talelani tsumbo nña dza maedzamuthu tshirendoni.

Kha ri ñwale

Zwino vhalani tshirendo asitshi.
Ni a kona u zwi vhona uri mbeu,
vhutshele na zwidula zwo ñewa
mvumbo dza vhathe?

Sikani tshirendo tsha inwi muñe
hune na shumisa maedzavhathu.

U leleda ha mauhelwa tshikhali, Hu vho sendela na ngeno Vhurwa; Ngauri u kovhela ha duvha Duthuni; Hu sumbedza tshilimo u vhuya. Dzimbeu dza dzitshaka dzo lindela, U vuswa nga vhududo vhu ñaho; Musi dzo no swura mađi a mvula; Shango li do ñala vhudala. Madekwana lo kovhela' Ri pfa zwihiulu mulamboni; Zwa mifhululu ya Vholutshele; Musi yo ñangana ya Vhodula. Nga Vho Z Mutsila

MUDEDEDZI : Tsaino

Duvha:

Kha ri ambe

- Vhalelani tshirendo tsha Mishumo ya Tshifhefho n̄tha ni na muñwe nga inwi.
- No kona u zwi vhona uri mañwe a maipfi a na raimi?
- Ndi kha mitaladzi ifhio ine na wana raimi?

Kha ri ñwale

Ni khou ya u ñwala tshirendo tshañu inwi muñe tshi re na raimi. Vhalani mitaladzi i re afho phasi. Ndi mitaladzi i si gathi ya u thoma ya tshirendo tshi no amba nga vhuria. Maipfi a re mugumoni wa phere iñwe na iñwe ya mitiladzi a na raimi.

Nga Musumbuluwo ho na mvula i no rothola ri do tetemela ri tshi hołola.

Nga Łavhułanu ho wa mahada ra pfa ro oma i tshi ri hada.

Zwino ñwalani tshirendo tshi no fana na tshenetshi tshi no amba nga vhege nthihi ya tshilimo.

Thomani nga u ñwala maipfi othe ane a ḳa muhumbuloni wañu ane a ṭalutshedza mutsho wa tshilimo. Lavhelesani ni vhone arali e na raimi. Ñwalani mañwe maipfi hafhu ane na nga a shumisa ane a vha na raimi na maipfi ane ndi kale ni nao. Zwino ni nga shumisa maipfi aya uri a ni thusé kha u ñwala tshirendo.

Ni elelwé u shumisa maipfi a re na raimi magumoni a phere iñwe na iñwe ya mitaladzi. Ni thome vese iñwe na iñwe nga “Nga”. Tsumbo: **Nga Musumbuluwo, ḳuvha ḥo vuwa ḥo vhaswa** Ñwalani tshirendo tshañu inwi muñwe tshi re na raimi hafha.

Vese ndi tshigwada tsha mitaladzi kha tshirendo. Zwiñwe zwirendo zwi na vese nthihi, zwiñwe zwirendo zwi na vese nnzhi. Tshirendo tsha “Mishumo ya tshifhefho” tshi na vese thanu.

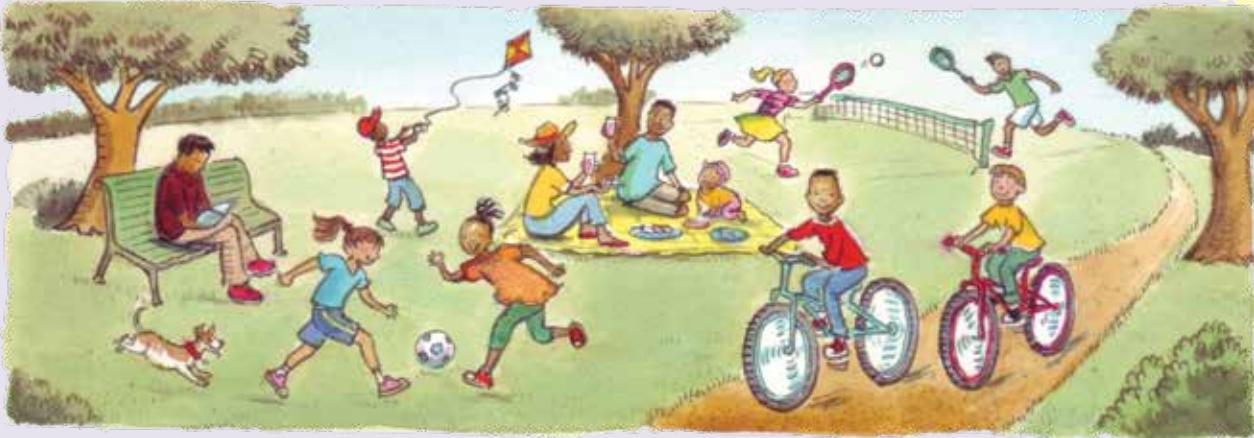
Duvha:

Kha ri ንwale

Țalutshedzani tshigwada tshañu uri avha vhatu vha khou ita mini. Shumisani tshifhinga tsha zwino tsha khou. Zwino ንwalani mafhungo añu ni talele liiti liñwe na liñwe.

Ri shumisa tshifhinga tsha zwino tsha **khou** ri tshi amba nga nyito ine ya khou itea zwino. Ri shumisa "khou" na maiiti. Tsumbo: Vhatukana vha **khou** tamba mudavhini.

Tsumbo: Vhasidzana vha khou tamba bola ya milenzhe.

Kha ri ንwale

Lavhelesani tshirendo tsha Mishumo ya Tshifhefho hafhu. Murendi u shumisa mañaluli a u țalutshedza musi a tshi țalutshedza Tshifhefho. U amba nga mivhala mitswuku na ya musuku, lumuya lu no rothola, thulwi dzo omaho na tshifhefho tshi ñaho.

Ñwalani phara ya mitaladzi miña i no amba nga khalañwaha ine na funa. Ni shumise mañaluli a u țalutshedza u itela uri mafhungo añu a takadze.

Kha ri ambe

Vhalani tshirendo itsi ni itele tshigwada tshanu litambwa
la vese.

Mphogohogoligi. Igiyagaweeegehege ...
Gohoswighigi kwagatjaga kwagatjaga;
mugukogonegelaga swigiswiginigi.
Mugutagambugudzaga zwigimagamaga;
vhegehege naga vhagalagalaga.

Wogothuguphaga vhogomaga;
khuguluguzwigikegendaga ugubvaga tshaga;
miginwaghaga yaga mbogohogo naga
tsigikigidzigi;
naga nagamugusigi;
liginogo ugutshege wogo igimaga
luguragandalalaga.

Vhaga agambaga ngaga igiwege vhaga
tsegengigisaga mitogodzigi.

Ndaga hugumbugulaga duguvhaga legewaga
nkhagakhegedzaga;
mbigilugu yagangaga lgi aga ongogomagalaga.

Tshigifhagatuguwogo tshagangaga tshaga
nzwiginzwigimagalaga;
mvugulaga tshigikogolegelaga yege thigi taganwigi.
Ndaga igimaga ndaga segedzaga lwaga ugu
tugungugufhagalaga.

Nga Gabriel Temudzani

Kha ri ንwale

Neani tshirendo ችዕሮ.

Murendi, Gabriel Temudzani, u shumisa maipfi e a tou disikela. Ni
vhona u nga ndi nga mini o ita ngaurali? Itani thiki kha phindulo
ine na vhona u nga ndi yone.

O vha a tshi ተዶou ri tshirendo tshi si ተሉካንያይ.
O vha a tshi ተዶou ri vhavhali vha shumise maluvhi musi vha tshi vhala itsi tshirendo.
O vha a tshi khou bvafha u shumisa maipfi a vhukuma.
O vha a sa ተዲ Uri vhavhali vha kone u tevhela tshirendo tshawe.

Duvha:

No kona u tamba litambwa ja zwiñwe zwa zwipida zwa tshirendo itshi. Ni vcona u nga tshirendo itshi tshi amba nga mini?

Arali na nga tangana na Mphogohogoligi vhusiku u nga ni tshuwisa. Bulani uri ngani.

Nwalani zwithu zwiraru zwi no talusa Mphogohogoligi.

Nwalani zwine na vcona maipfi aya a tshi amba zwone.

kwagatjaga

swigiswiginigi

tshaga

igimaga

mvugulaga

zungugufhagalaga

Tshirendo itshi ni a tshi takalela?

Thoho ya bammbiri ja u shumela ili Yoo! Tshirendo tshiñwevho! i na zwigagarukela zwivhili. Tshigagarukela tsha u thoma tshi khou shuma na linyanyu line ja vha ipfi lipfufhi line ja khou shumiswa kha u sumbedza u mangala; tshiga tsha vhuvhili tshi khou shuma na garukela. Talelani manyanyu ni tagedzele zwigagarukela zwi re tshirendoni tshi tevhelaho.

Yoo- Yoo- Yoo. Rruu o tuwesa.

A fhira, a kora.

Ha pfala khombole na zwiñriri.

Ahee! Ahee! Bolaa!

Vha thamuwa vho takala...

Mavuvuzela e: Paa! Paa! Puuu!

Vho liwaho vha sokou: Eish-eish-eish!

Manyanyu ndi
maipfi ane a

shumiswa kha u sumbedza
vhudipfi hu no bva mbiluni kana ha nga
khathihi fhedzi. A wanala mafhungoni – kanzhi
mathomoni a mafhungo – a tshi sumbedza u
mangala, u nengwa, u takala, u nyanyulea kana
u tuñulea.

Tshigagarukela(!) tshi shumiswa
magumoni a fhungo line ja sumbedza
vhudipfi hu no bva mbiluni.

Kha ri ḥwale

Talani maipfi a **igimaga** na **mvugulaga** dikishinarini dza vhoiwe.
Ni nga a wana?

Hai! Ngauri ha tshili. Ndi maipfi a u ḫisikela.

tshagangaga

Zwino sedzani ipfi ḥa **mbigilugu** ndi ḥa u ḫisikela ḥine ḥa amba mbilu.

Shumani ni kha tshigwada.

Bulani uri maipfi aya o vhumbiwa hani.

nkhagakhegedzaga

ongogomagalaga

swigiswiginigi

mugutagambugudzaga

khuguluguzwigikegendaga

gohoswigihigi

Kha ri ḥwale

ጀwalani vese (ndima) yanu inwi muṇe ni tshi shumisa maipfi e
na tou ḫisikela. Vese iyi i tea u vha na mitaladzi miṇa. Shumisani
tshikimu tsha raimi tshi re kha tshirendo tsha Mphogohogoligi: a,
b, c, a, a.

Kha ri ḥwale

Lavhelesani tshifanyiso tshi re tsini na
tshirendo itshi. Tshi ḫalutshedzeni.

Tshifanyiso itshi tshi a ni ḥea muhumbulo wa uri tshirendo itshi tshi amba nga mini? Bulani
uri ngani.

Arali ho pfi ni ole tshifanyiso tsha tshirendo tsha Mphogohogoligi no vha ni tshi nga ola
mini? Bulani uri ngani.

Duvha:

Kha ri nwale

Musi ri tshi nwala tshirendo ri shumisa maipfi nga ndila ya tshipentshela. Iñwe ya ndila idzi dza tshipentshela i pfì ndi alitharesheni.

Vhalani tshirendo itsi ni tagedzele tsumbo dzothe dza alitharesheni.

Mutambo wa bola ya milenzhe

Vha i bvuvhula i tshi bva murahu

Ha pfala hu tshi bvuma luvhande lwothe.

Ya rwa khana, ya rwiwa shotho ya rwa danda.

Ra vhanda zwanda, ra vhandana.

Zwivhindi zwi khanani.

Vhañwe vho khanikhala.

Bola ya milenzhe ndi dzanga

Kha ri nwale

Neani zwipuka madzina ni tshi shumisa alitharesheni.

Tsumbo: Ndau ya Nduna, Ligwena Nari

	kubevha		mukuku
	luñurwa		ndou

Kha ri nwale

Tharamudzani mutualadzi uyu u vhe tshirendo.

Bisi ya dubisa buse na bada

(A)

(B)

(A)

(B)

MUDEDEDZI : Tsaino

Duvha:

115

Kha ri ambe

Ambani na muñwe nga inwi nga mbudziso dzi tevhelaho.

- Ni a takadzwa nga zwine na vha zwone kana ni a tama u vha muñwe muthuvho? Bulani uri ngani.

- Vhudzani muñwe nga inwi nga muthu ane a ni pfectesa tshothe.

- D̄italutshedzeni kha muñwe nga inwi. Ni nga amba nga mafhongo a uri ni vhonala nga ndilađe na uri ni muthude.
- Zwino ṭalutshedzani mvumbo ya khonani yanu ya mibiluni. Ni vhona u nga a nga tendelana na ṭhalutshedzo ye na nea? Bulani uri ngani.
- Humbulelani ni na lutamo lwa u vha muñwe muthuvho. Ni nga tama u vha nnyi? Bulani uri ngani.

Kha ri vhale Vhalani tshirendo itshi.

Vhañwe vhatu vha humbula uri vha a nn̄divha

Vha humbula uri vha nn̄divha u fhira vhaiwe
Fhedzi ndi vhona u nga vhothe a vha nn̄divhi.

Tshiñwe tshifhinga ndi mulapfu

Tshiñwe tshifhinga ndi mupfufhi

Tshiñwe tshifhinga ndi na muvhili

Tshiñwe tshifhinga ndo sekena.

Fhedzi vha di ri vha a nn̄divha

Fhedzi a vha nn̄divhi

Ngauri a thi khou diamba

Ndi khou amba murunzi wanga.

Joe Mhlontlo

Kha ri ñwale

Neani tshirendo
itshi ṭhoho.

Ndi nnyi ane a khou amba tshirendoni itshi?

Vhatu vha anzela u ñwala tshirendo arali
vho nyanyulwa nga tshiñwe tshithu kana tsho
vha humbudza tshiñwe tshithu. Ni vhona u
nga ndi mini tshe tsha ṭuṭuwedza murendi uri
a ñwale tshirendo itshi?

Duvha:

Talutshedzani uri zwi ḋa hani uri murunzi wa muthu u none, u sekene, u lapfe, u pfufhifhale?

Tshirendo itshi a tshi na raimi. Vhalani tshi no nga tshenetsho tshi re afho fhasi, tshi re na raimi. Ni vhona u nga itshi tshi khwiñe? Bulani uri ngani.

Kha ri ḋwale

Tangedzelani
madzinakhumbulewa
mafhungoni a re afho fhasi.

Vhañwe vhatu vha humbula uri vha
a nnđivha

Tshiñwe tshifhinga ndi mudenya
Vha humbula uri vha ñivha u nnđivha
Tshiñwe tshifhinga ndi tou ñenya

Khonani yanga o ri ndi londe vhukonani hashu.

Lufuno lwa mme ndi luhulwane.

Ndi tshi vha sedza mañoni nda vhona vhuñtungu vhu re
mbiluni yavho.

A sedza zwiliwa nga lutamo lu sa timatimisi.

O vhanda zwanda nga dakalo musi vha tshi mu sumbedza rokho ntswa.

Kha ri ḋwale

Elekanyani nga madzina khumbulewa a inwi muñe. A ḋwaleni
afho fhasi.

Ñwalani fhungo ni tshi shumisa madzinakhumbulewa.

MUDEDEDZI : Tsaino

Duvha:

Ndi pfala ndi kha khumbulelwa?

Kha ri ḥwale

Ńwalani phara ya mitaladzi miṭanu i no ri fha ḥhalutshedzo wańu sa muthu. Lingedzani u shumisa madzinakhumbulelwa mavhili kha ḥhalutshedzo iyi.

Kha ri ḥwale

Ńwalani tshirendo ni tshi ḥirenda.
Shumisani muṭodo hoyu.

Mutaladz'i wa 1: _____ (Dzina ḥanu)

Mutaladz'i wa 2: _____, _____, _____

(mvumbo tharu dzańu kana nzulele ya muvhili wańu)

Mutaladz'i wa 3: Mukomana/murathu kana khaladzi _____

Mutaladz'i wa 4: Ane a funa _____, _____, na _____ (zwiraru:
vhatu, zwithu na mihumbulo)

Mutaladz'i wa 5: Ane a pfa e na _____ kha _____ (vhudipfi
ha 1 kha tshithu tsha 1)

Mutaladz'i wa 6: Ane a lila _____, _____, na _____ (zwithu
zwa 3 zwine na lila)

Mutaladz'i wa 7: A fha vhańwe _____, _____, na _____
(zwithu zwa 3 zwine na fha vhańwe)

Mutaladz'i wa 8: A no ofha _____, _____, na _____ (zwithu zwa 3)

Mutaladz'i wa 9: A no tama u vhona _____ (fhetu ha 1 kana muthu)

Mutaladz'i wa 10: A no lora nga _____ (tshithu tsha 1 kana muhumbulo)

Mutaladz'i wa 11: Mugudi wa _____ (tshikolo tsha hanu
kana dzina ḥa mudededzi)

Mutaladz'i wa 12: _____ (dzina ḥa miswaswo kana ni
dovholole dzina ḥanu)

Duvha:

Kha ri ambe

Vhalani tshirendo itsi tshi no shumisa ipfi 'dakalo' sa dzinakhumbulelwa ni kone u nwala tshirendo tshanu inwi muñe ni tshi shumisa dzinakhumbulelwa.
Ni vhalele kilasi tshirendo tshanu.

DAKALO

Dakalo ji nga mutshelo
Li nukhelela sa maluvha museni
La difha sa tshiliwa tshi no difhelela
Li nyanyula u fana na tsimbi tshikolo tshi tshi bva
Li suvhelela sa vhukuse ha kumangana
Ndi dzula naþo ha hashu duvha na duvha

Zwino vhalani tshirendo hetshi.

Duvha ndi khambana tswuku dzithavhani
I no papamala i tshi pfuka madanzhe
Ndi swiri ji no enda ji tshi aqwa na ndila
La gonya, la tsa, la qupela.

Nwalululani ndima ni shandule mamethafore a vhe mafanyisi.

Kha ri nwale

Padulani maipfi a bve madungo.

Khethekanyani ipfi nga murahu ha dengo jinhwe na jinhwe, tsumbo, khe-the-ka-nya-ni, di-li-nga, mba-mbe.

Ni songo khethekanya ipfi ja dengo jithihi.

mu/shu/mo

mafhungomatsivhudzi

Kha ri nwale

khumbulelwa

ngauri

muruñzi

Lungano lwa tsiko ya Vhasan (Vharwa)

Kha ri ambe

Kha ri vhale

- Ni vhona u nga ipfi tsiko li amba mini?
- No no vhuya na sika tshithu?
- Ndi nnyi ane na vhona u nga o sika shango?
- Ndi nnyi ane na vhona u nga o sika inwi?

- Lushaka luñwe na luñwe lu na zwiñori zwalo zwi no lu takadza zwine vhatu vha zwi anetshela vha tshi dovhola.
- Zwiñori izwi zwi pfi ndi ngano.

Lungano lwa tsiko ya Vhasan (Vharwa)

U rangani musi liphasi li tshi sikiwa, Nyammbeula (Mammbeula) o vha e hone.

Notshi yo mu hwala a pfuka magabelo a madanzhe a titaho a re liphasin i lothe. Notshi ya pfa yo farwa nga phepho khulu khathihi na u neta. Ya tingatinga i tshi ṭoda fhethu ho omaho, hu re na mavu hune ya nga rula muhwalo wayo hone.

Ya vho fhufha nga u ongolowa tshoñthe zwino nahone i tsinitsini na madi.

Ho no vha fhaña, ya vhona dzuvha litshena le ja vha lo tharamuwa lwa hafu (li songo fhelela). Notshi ya vhea Nyammbeula ngomu mibiluni ya dzuvha ha vha u tawha mbeu ya muthu wa u thoma ngomu ha Nyammbeula. Mbeu iyi ya dzula yo tsireledzwa kha madumbu na madi. Ndi fhañaha ila notshi i tshi mbo di fa.

Nyammbeula a phaphama nga matsheloni lo tsha lo tou kelengende, ha mbo vha hone u bebwa ha Murwa (Musan) wa u thoma. Nyammbeula a no rabela ndi mudzimu wa Vharwa we a sika na u ira madzina zwithu. Ndi Nyammbeula a no nisa mvula na u ita uri vhazwimi vha wane phukha nnzhi. Nyammbeula u tsireledza vhatu kha malwadze na khombo dzine dza nga vha wela. Fhedziha, Vharwa a vha rabeli Nyammbeula. Vha rabela ḫuvha, ḫwedzi na ḫaledzi, hu si Nyammbeula.

No no vhuya na vhona Nyammbeula u no rabela?

Kha ri ḫwale

Ni nga shumisa ipfi liphio u ḫalutshedza Nyammbeula u no rabela?

Nyammbeula a no rabela u itela vhatu vha Vharwa zwivhuya zwifhio?

Duvha:

Ndi zwithu zwihiwlwane u itela vhathu zwivhuya?

Ambani nga zwithu zwivhili zwivhuya zwe na vhuya na ita.

Liñwe dzina ja VhaSan ndi liphio? Nangani kha maipfi a re afha fhasi:

Vharwa

Xhosa

Zulu

Tsonga

Limethafore ndi figara ya muambo i no ḥalutshedza zwithu kana tshithu.

A li shumisi maipfi sa kana fana na.

Notshi na nyammbeula u no rabela vho vha na vhuñanzi uri ḥwana wa u thoma wa MuSan a bebiwe. Ni vhona u nga ndi ngani ho nangwa ḥotshi. Nangani ipfi ja khwiñe ja u fhedzisa fhungo:

Muñwali o nanga ḥotshi ngauri i a kona u _____ zwiñwe zwikhokhonono zwine zwa lingeda u i thivhela ndila.

luma

vhaisa

raha

ṭhavha

Nyammbeula u tsireledza VhaSan kha mini?

Vharwa vha rabela nnyi?

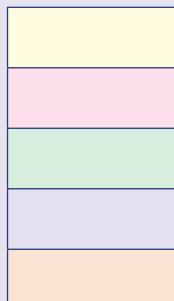
Didzhieni no ḥangana na nyammbeula kha ḥari. Ni nga ita mini?

No vha ni tshi nga ita zwifhio arali no vha ni tshikhokhonono tshiñuku sa thunzi? Bulani uri ngani?

Kha ri ḥwale

Wanani maipfi kha phara ane a vha na ḥhalutshedzo idzi ni a ḥwale zwikalani zwo teaho. A ḥwaleni kha dikishinari yanu.

lavhelesa ngei na ngei

zwithu zwi no kondà u hwala

zwi no thivhela khombo

tshithu tsho omelelaho

mimuya i re na vhuhali

MUDEDEDZI : Tsaino

Duvha:

U humbula nga Nyammbeula

Kha ri የwale

Vhekanyani mafhungo aya nga mutevhe wone uri a ite phara. Ni songo hangwa u thoma mafhungo anu nga lederedanzi na u a fhedza nga tshiga tsha u awela.

Nyammbeula a phaphama nga matsheloni
lo tsha lo tou kelengende, ha mbo vha hone
u bebwa ha Murwa (Musan) wa u thoma

Ndi fhałaha ila ኃnotshi i tshi mbo di fa

Ho no vha fhałla, ya vhona dzuvha litshena
le la vha lo ብharamuwa lwa hafu

Notshi ya vhea Nyammbeula ngomu
mbiluni ya dzuvha ha vha u ተavha mbeu ya
muthu wa u thoma ngomu ha Nyammbeula

U rangani musi lifhasi li tshi sikiwa,
Nyammbeula o vha e hone

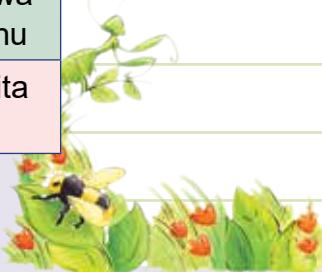
Notshi ya mu hwala i tshi pfuka nthia ha
magabelo matswu o tingaho lifhasi liswa

Nyammbeula a no rabela ndi mudzimu wa
vharwa we a sika na u ira madzina zwithu

Ndi Nyammbeula a no nisa mvula na u ita
uri vhazwimi vha wane phukha nnzhi

Kha ri የwale

Shumisani maipfimałatulshedzi na maipfi aya kha u ተanganya mafhungo:

wone

musi

nahone

ene

kana

u rembulusa ትhoho nga 180°; maço a a kona u ተala zwipondwa, u lindela zwipondwa; u zwima zwipondwa; musekene, muvhala mudala; zwanda zwilapfu zwine zwa petetshela phanda; mutalo wa mipfa kha milenzhe ya phanda; bata;

Duvha:

Kha ri የwale

Fhedzisani thebulu ni tshi shumisa maṭaluli a u vhambedza.

Tsumbo: ndapfu	ndapfusa	ndapfusesa
tsireledzea		
naka		
difha		
tsini		
kule		

Kha ri የwale

Shandulani mafhungo aya a vhe mbudziso.
Fhedzisani mbudziso iñwe na iñwe ነga
maipfi a re kha zwitange.

Tsumbo

ጀamusi hu na mađumbu na mvula. (mini)

ጀamusi hu na mini?

U rangani nyambeula wo vha u hone.
(Lini)

Notshi i hwala nyammbeula nga mulomo wayo. (mini)

Notshi i vhea nyammbeula ngomu dzuvhani. (ngafhi)

Mbeu yo tsireledzea kha mutsho u si wavhudji. (ufhio)

Nyammbeula u tsireledza vhathu kha khombo. (mini)

Phikhokho i wana pfufho

Kha ri ambe

- Lavhelesani tshifanyiso tsha phikhokho. Ambani nga mithenga, mutshila, milenzhe yayo na ndila ine ya ima ngayo.
- Ni vhona u nga itsi ndi tshi^qoni tsho nakaho?
- Ho naka mini khatsho?
- Phikhokho ya tshisadzi i pfi mini?

Kha ri vhale

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na ^lhoho ni lingedze u humbulela uri mar^lwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani ma^lo (u sikima) kha sia^lari ni wane uri ni do vha ni tshi khou vhala nga mini.

Kalekale, phikhokho yo vha i tshi^qoni zwatsho.

Mathenga na mutshila zwi buraweni na u vha na tshika. Yo vha i na milenzhe ya u vhifha yo onyekanaho. L^lihwe duvha musi Phikhokho i tshi khou tshela, Indra mudzimu wa lutombo (ta^lulu), a mbo fhira nga luvhilo.

"Ni khou ya ngafhi no tou hwalela?" ndi Phikhokho i tshi vhudzisa. "Khosi ya tshi^luhu Ravan u khou nngidimedza.

"Naho ndi mudzimu ndi tshi kona u rwa vhathe nga lumenyo, Ravana ene ha kwamei. Tshine nda nga ita uri ndi ditsireledze kha Ravana ndi u tou shavha. Fhedzi a huna hune nda nga dzumbama hone hafha fhetu."

"Idani nga u ta^lvhanya. Ndi do imisa mutshila wanga inwi na kona u dzumbama nga ngomu."

Ravana a balelwa u vhona he Indra a dzumbama hone a fhiruludza a tshi dzhena vhukati ha daka. "Ndo livhuha vhukuma," ndi Indra. "U tshi^qoni tsha u vhifha, fhedzi a u ofhi."

Zwino ngauri wo sumbedza u vha muhali, ndi do u ita tshi^qoni tsho nakesaho shangoni lo^lthe.

Musi Indra a tshi khou amba, phikhokho ya mbo di shanduka. Mathenga a vha mivhala ya lutombo ya u naka, mutshila wa nga baphathi lida la u naka li re na ma^lo a zwi^lai^lai. Phikhokho ya disedza madini ya vhona yo naka vhukuma. Ya thoma u dipfa i tshi vho tshimbila yo imisa na mutsinga.

Musi i tshi vhona phikhokho ya phambo, ye ya vha i songo tou naka u yafhi, yo vha i tshi tharamudza mutshila u itela u tongisa lunako lwa mutshila wayo.

Fhedzha ndi mini tshe tsha kundwa u shanduka? Milenzhe! Tshifhinga tsho^lthe musi phikhokho i tshi sedza milenzhe yayo ya wana yo vhifha, yo vha i tshi mbo di kokodzela mutshila fhasi i tshi lingedza u dzumba iyo milenzhe ya thoma u zhamba.

Kale India ho vha hu tshi pfi musi Phikhokho i tshi lila, zwi amba uri hu do vha na mithathabo, phenyo na mvula.

Indra, mudzimu wa mvula na mithathabo ovha o ita Phikhokho mudinda wawe.

Duvha:

Kha ri ḥwale

Phikhokho yo vha yo tou ita hani musi i sa athu shanduka?

Yo vho vhonala nga ndilade musi yo no shanduka?

Yo ḫifara nga ndilade musi yo no nakesa?

Ni a ḫivha muñwe muthu ane a vhona u nga o nakesa?

U ḫifara nga ndilade?

Nangani ḫoho yoneyone ya tshiṭori itshi:

Ni vhona u nga mafhundo a phikhokho ndi lungano (febulu)? Ndi ngani ni tshi ralo.

	Indra u shavha mudzimu wa vhuhali.
	Phikhokho yo wana hani mathenga ayo.
	Phikhokho na phikhokho ya phambo

Ndi ngani Indra o shandukisa mathenga na mutshila zwa phikhokho?

Febulu ndi nganetshelo i ne kanzhi ya vha na vhabvubedzwa vha phukha nahone mafhundo ayo a si a vhukuma. Fhedzi i na pfunzo ine ra guda khayo.

Ni vhona u nga phikhokho yo vha yo naka i sa athu shanduka ya vha tshiṇoni tsha u naka kana yo naka musi yo no shandukiswa? Tikedzani phindulo yanu.

Kha ri ḥwale

No vhala tshiṭori tsha phikhokho ya u vhifha ye ya shanduka ya vho naka. Ni vhona u nga uri "u ḫikukumusa sa phikhokho" zwi amba mini.

Zwino ambani ni kha tshigwada tsha vhoiwe uri ni vhona u nga zwi tevhelaho zwi amba mini ni kone u ḥwala thalutshedzo dla hone.

O tetemela sa luṭanga lu madini		O fhufha vhavhili vha sera	
Mulalo o tswuka sa tshiguluzwana		O sekena sa lwatsi	

Kha ri ñwale

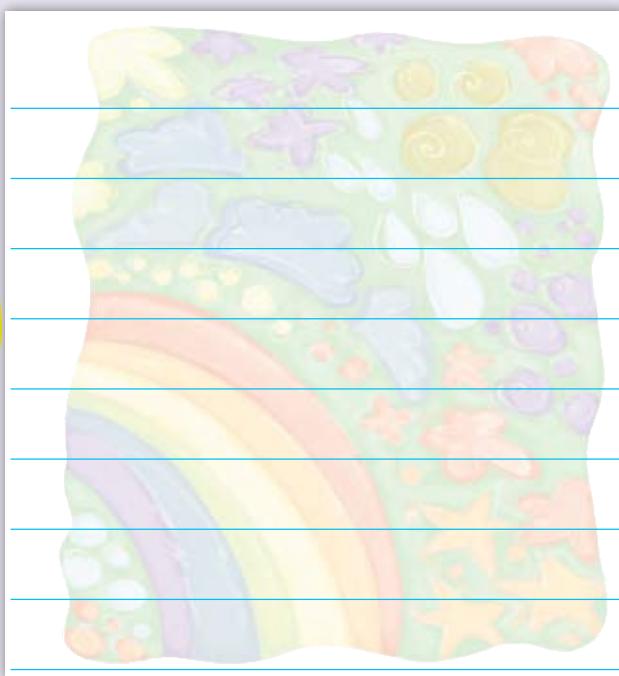
Lavhelesani òhoho na mitaladzi wa u thoma wa tshirendo tshi re afho fhasi. Zwi ni vhudza zwine tshirendo tsha amba ngazwo. Miñwe mitaladzi i shuma u tikedza mafhungo a re tshirendoni. I ni vhudza zwinzhi nga ha fhungo lìhulwane, fhedzi mañwe a mafhungo ha ngo tea tshirendo itshi. Mafhungo aya ha ni vhudzi zwinzhi nga muhumbulo muhulwane. Ñwalululani tshirendo tshi si na mitaladzi i songo teaho u dzhena khatsho.

Phikhokho

Phikhokho, phikhokho, u na mivhala yavhuđi
Litshere lìtuku la u takadza
Muvhala wa lutombo wa u naka, ndi tou tama
arali wo vha u wanga,
Phetheni dzi ngaho musengavhadzimu,
Hu na mivhala midala ya u naka, ya lutombo na ya ṭađa,
Ni thamuwa fhano na ya fhajla
Matshimbilele au a u naka, u tshi ñenya nga u ñihudza,
Na lutzhemlo lune wa ṭavha,
Mađo a penyaho, madala a u naka
Tswirr! Tswirr u vhidza khonani dzau
Ni fusha mađo a muvhoni.

Kha ri ñwale

Fhedzisani thebuļu i re afho fhasi. Kha khołomo ya u thoma, ñwalani vhaanewa vha re kha lungano lwe na vhala ngei n̄ha ni ḥalutshedze fhethuvhupo. Kha khołomo ya vhuvhili, ñwalani zwiitei zwe zwa ñisa thaidzo kana khudano. Kha khołomo ya vhuraru, ambani nga khudano kana thaidzo, ni kone u ñwala zwe zwa bvelela zwo vhangwa nga thaidzo. Tsha u fhedza, ñwalani zwine ra khou kaidzwa khazwo kana pfunzo ya lungano ulu.

Vhaanewa na Fhethuvhupo	Zwiitei zwe zwa ñisa khudano	Khudano i re tshitiorini	Zwiitei zwi no vhangwa nga khudano	Pfunzo

Duvha:

Kha ri nwale

Vhalani ḥhalutshedzo ni dadze
mavhaka nga maipfi a khwiñesa a
no bva kha mutesvhe.

dihudza

u vha muhali

vhifha

tzhema

u lilela n̄thesa

u sa naka

u ḥidzhiela n̄tha nga zwine wa vha zwone

u kona u livhana na u lwa na khombo

Kha ri nwale

Shumisani maipfi a re tshibogisini ane a
ḥalutshedza zwe phikhokho ya vha i zwone
musi i sa athu naka na musi yo no naka.

onyana

tshika

seisa

tshiñoni zwatsho

u naka

muvhala
wa lutombo

mudala

buraweni

mađo a
penyelelaho

U rangani	Nga murahu

Kha ri nwale

Shandulani mafhungo a tevhelaho a bve kha maambiba a ye
kha maambelwa.

“Ni khou ya ngafhi no tou hwalela?” ndi Phikhokho i tshi vhudzisa.

Phikhokho yo vhudzisa Indra.

“Khosi ya tshiñuhu Ravan u khou nngidimedza.”

Indra a ri

Anasi buvhi ḥa tṣeda na tshibodempembe (thetili)

Kha ri ambe

Shuman ni kha zwigwada.

- Lavhelesani ḥoho ya lungano ulu na zwifanyiso zwalwo ni vhudze tshigwada tshaṇu uri ni vhona u nga tshiṭori itshi tshi ḥo amba nga mini.
- Ni vhona u nga tshi ḥo fhela nga ndilade?

Muṁwe musi nga madekwana, buvhi Anasi a dzula fhasi uri a ḫikande nga tshilalelo tsha u ḫifha. Zwenezwi musi a tshi tou thoma u ḫenza genzu ḥa u thoma, ha pfala u ombaomba vothini. A takuwa a ya a vula vothi. A tshi hasha maṭo a wana hu Tshibodempembe, tshe tsha vha tshi tshi vhonala tsho neta vhukuma. Tshibodempembe tsha ri, “Anasi, ndi khou humbela u swielelwa.

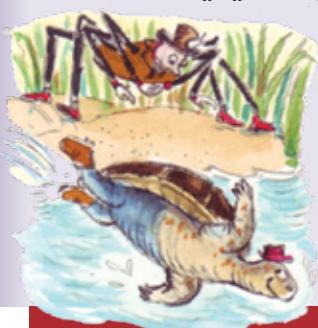
Ndo tshimbila lwendo lulapfulapfu ḥamusi, zwino ndo neta nahone ndi na ndala.” Fhedzi Anasi o vha e na tṣeda a sa ḥodi u ḥa zwiliwa zwawe na muṁwe muthu. A vhamba maano a sa takadzi. Zwenezwi Tshibodempembe tshi tshi tou fhasi ḥwee ḥafulanu uri tshi ḥevho zwiliwa, Anasi a thoma u zhamba, “Heiwe Mpembe, zwanda zwau zwo tswuka nga maandä! U nga si ḥe nga zwanda zwi re na mashika ngauralo! Tshimbila u yo ḥamba.” Zwanda zwa Tshibodempembe zwo vha zwo tswuka nangoho nge tsha vha tsho fhedza ḫuvha ḥothe tshi ndilani. Nangoho ndi fhalaha Tshibodempembe tshi tshi tshimbila nga u ongolowa tsha vhuya tsha swika mulamboni, tsha ḥamba zwanda, tsha dovha hafhu tsha tshimbila nga u ongolowa tshi tshi vhuya ḥafulanu.

Nga itshe tshifhinga ndi musi Anasi o no thoma kale u kapula zwiliwa. Musi Tshibodempembe tshi tshi sala tshi tshi swika ndi musi zwiliwa zwi tsini na u fhela. Zwenezwi Tshibodempembe tshi tshi ḥa tshi tshi tou fhasi ḥwee uri tshi thome u ḥa zwiliwa, Anasi a thoma u zhamba hafhu, “Heiwe Mpembe, zwanda zwau zwi tshee zwo tswuka! Tshimbila u yo ḥamba hafhu!” Zwanda zwa Tshibodempembe zwo vha zwo tswuka nangoho nge tsha tshimbila ngazwo tshi tshi yo ḥamba mulamboni. Tshibodempembe tsha takutshedza hafhu zwi tshi pfisa vhutungu tsha vhuyeleta u ḥamba zwanda hafhu.

Tshi tshi sala tshi tshi kokovha tshi tshi vhuya, tsha wana hu si tshee na zwiliwa.

Tshibodempembe tsha lavhelesa Anasi tsha ri, “Ndo livhuha no mmbidza uri ri lalele rothe. Arali ḥiwe ḫuvha na ḫiwana ni tsini na mudi wanga, ni dzhene ri lalele rothe” Ha mbo fhela tshifhinga, buvhi Anasi a thoma u dzulela u humbula zwo Tshibodempembe tsha mu fulufhedzisa uri tshi ḥo mu fha zwiliwa. Zwenezwoha, ḥiwe ḫuvha Anasi a mbo ya mudini wa Tshibodempembe nga tshifhinga tsha tshiswiṭulo, musi ḫuvha ḥi hafhalā n̄ha heneffo mulamboni. Tshibodempembe tsho vha tsho ḫi ganamela zwatsho n̄ha ha tombo, tshi tshi khou ḥavhela masana, vhunga zwibodempembe zwi tshi tou ralo. Musi Tshibodempembe tshi tshi tou vhona Anasi tsha mbo ri, “Ri a vusa Anasi! Wo ḥa u lalela na n̄ne ḥamusi?” Anasi a ri, “Ee, zwi nga vha zwavhudī nga maandä hezwo, ndi a livhuha.” Ndala ya Anasi yo vha i tshi khou ḥa tshothe. Ndi fhalaha Tshibodempembe tshi tshi dia tshinwi tsha dzhena madini, Anasi a sala o

lindela heneffo matomboni khunzikhunzini dza mulambo. Hu si kale Tshibodempembe tsha mbo thunuwa tsha ri “Khezwoha Anasi. Zwiliwa zwo luga. Kha ri lalele rothe” Tshibodempembe tsha mbo dia tshinwi hafhu tshi tshi ya u ḥa maṭari madala e tsha a lugisela tshilalelo. Anasi a lingedza u dia tshinwi uri a tsele fhasifhasi madini, zwo vhutoto vhunga buvhi ḥi si tshibodempembe. Zwa kondä vhukuma u ḥupela ngauri o vha a tshi sokou papamala hu si na hune a ya. A lingedza u tou fhufhela, a lingedza u ita tshinwi,

Duvha:

zwo^{the} zwa kunda. A kundwa u swika hune zwiliwa zwa vha hone. Ho no vha kale fha^{la} Anasi a delwa nga muhumbulo.

A panga matombo zwikwamani zwa dzhasi ^lawe, u swikela a tshi vho lemela lune a kona u nupela mađini. A vhona ūfula ya tshibodempembe yo ūamiwa nga mađari madaladala na zwihe zwiliwa zwa u difha. Fhedziha zwenezwi Anasi a tshi kha di ri u a

hovhelela zwiliwa, Tshibodempembe tsha mu dzivhisa, tsha ri, "Anasi, ngohongoho ni nga si le zwiliwa no ambara dzhasi! Fhano mudini a ri iti zwithu ngauralo." Anasi a bvula dzhasi. Zwino khakhathi ya vha uri arali a si na matombo a u mu nupedza, u a papamala a humela ntha nn̄da ha mađi.

Tshi^{tori} itshi tshi khou amba nga nnyi?

Tshi^{tori} itshi tshi bvelela ngafhi?

Tshi^{tori} tshi khou amba nga mini?

Pfunzo ya tshi^{tori} itshi ndi ifhio? Itani thiki kha phindulo yoneyone.

	Tshi sa fheli tshi a ūtula!
	U tshi lingedza u di ita muđali, u nga wana uri muñwe o ūtalifha u fhira iwe.
	U songo dzikusa tshisima.

Kha ri nwale

Tshimbidzani mađo kha bugu yanu ya mishumo ni fhindule mbudziso dzi tevhelaho.

Tshi^{tori} tsha Anasi wa Buvhi tshi kha siađari ūfhio?

Ndi nyito ifhio ya u thoma ine na tea u ita?

Ndi nyito ifhio ya u fhedza ine na tea u ita?

Ndi kha vhege ifhio hune na guda nga thangi?

Kha ri nwale

Shumisani thangi kha u vhumba maipfi maswa:

Thangi ndi zwivhumbi zwine zwa ūumiwa kha mudzi kana tsinde ^la ipfi u itela u shandula zwine ipfi ^la amba na u vhumba ipfi ūswa.

di

ku

ra

nya

lunako

tshea

mabindu

tukana

MUDEDEDZI : Tsaino

Duvha:

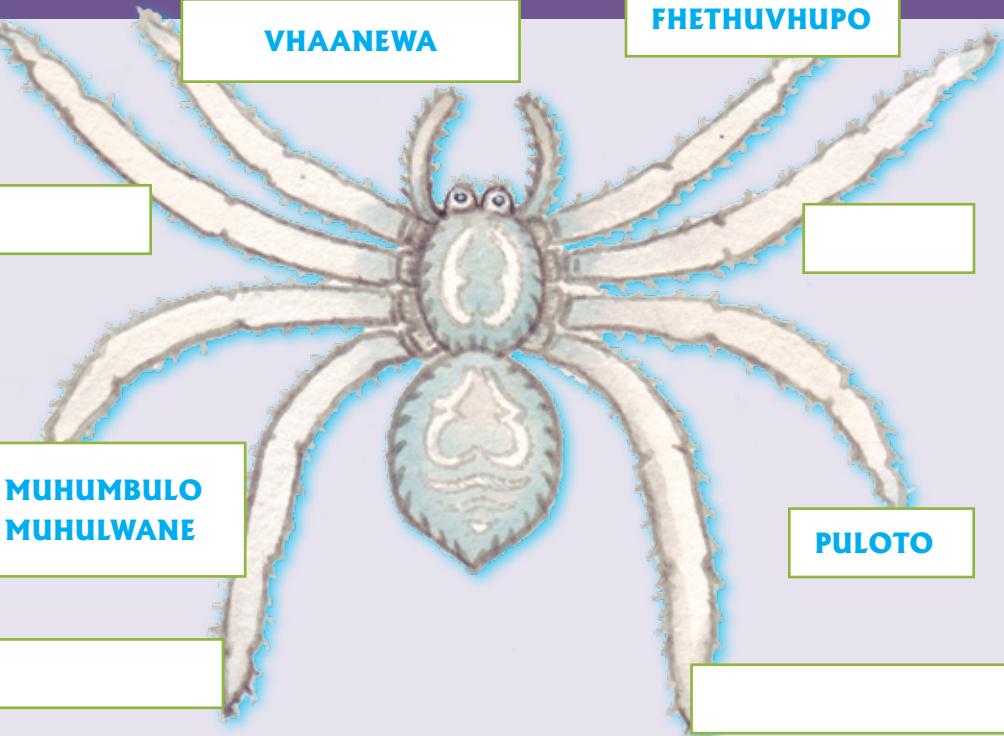

Kha ri የwale

Itani buvhi ja tshitor. Dadzani mavhaka a re kha Milenzhe ya Buvhi. Fhedzisani mavhaka a re kha milenzhe ya buvhi nga: muanewa muhulwane/vhaanewa vhahulwane, muhumbulo muhulwane, fhethuvhupo na puloto.

VHAANEWA

FHETHUVHUPO

MUHUMBULO
MUHULWANE

PULOTO

Kha ri የwale

ጀwalani maṭaluli a no ታlутshedza mvumbo ya Anasi.
Nangani mañwe kha ayo a re tshibogisini.

u na tseda	u na mbilummbi	u na vhunwa	u na vhutshivha	u na vhukwila	u hula
u na ndala	u na vhulenda	o neta	muswa	o ታlifha	o ታkufhala

Tshikhalani tshi re afho fhasi, የwali mafhungo mararu o fhelelaho ni tshi shumisa maipfi ayo a u ታlутshedza.

Duvha:

Kha ri nwale

Zwino elekanyani nga muñwe muthu ane na mu ñivha ni ɏalutshedze mvumbo yawe ni tshi shumisa maipfi a no bva kha thebuju iyi.

muswa kana mulala	u na nungo kana ha na nungo	mulapfu kana mupfufhi	u na misipha kana ndi musekene
mutali kana tsilu	u na vhulenda kana u na vhukolikoli	u a ambesa kana o bvuda	u a vhavhalela kana u na vhutshivha

Kha ri nwale

Nwalani thovhekano ya zwiitei tshiñorini itshi.

Tsha u thoma buvhi ño dzula fhasi ja ja zwiliwa zwa u difha.

U bva afho

Ha tevhela

Nga murahu

Nga murahu Anasi o ya u dalela tshibodempembe tshi tshi humbula uri tshi ño wana zwiliwa.

U bva afho

Ha tevhela

Tsha u fhedzisela

Kha ri nwale

Nwalani dzinaljiti/ljitudzina.

Kuipfi "u" na maiti zwi vhumba maipfi a no shuma sa madzina.

Maipfi ayo a kona u tevhela mañwe maiti na mañaluli.

Dzinaljiti/ljitudzina ndi
u + liti.

Ro mu ɏutuwedza

(vhala) ngano nnzhi.

A si zwavhuði

(kombetshedza) muthu

(vhala) nga Anasi arali a sa zwi takaleli.

Ndo vha fulufhedzisa

(vhavhalela) mabuvhi fhedzi a thi kholwi uri

ndi ño zwi kona.

Filimu i no amba nga mabuvhi yo vha yo tea

(vhonwa) ngauri i

a takadza.

Ri ño ya

(renga) mañegere.

(zwifha) a si tshithu tshavhuði.

MUDEDEDZI : Tsaino

Duvha:

Mbiidi i wana mavhala

Kha ri ambe

- Ndi tshiṭori tsha kholekhole. Ni vhona u nga tshiṭori tsha kholekhole ndi mini?
- Hu na zwiṭori zwa kholekhole zwine na zwi ḋivha? Huṇwe ḫhamusi makhulu waṇu vho vhuya vha ni anetshela zwone? Arali hu na tshine na tshi ḋivha, tshi anetsheleni tshigwada tsha vhoiwe.
- Ni vhona u nga tshiṭori itshi tshi khou anetshelwa nga huswa?
- Muanewa ndi nnyi?
- Humbulelani uri ni vhona u nga tshiṭori tshi do fhela nga ndilade.

Kha ri vhale

- Musi ni sa athu vhala*
- Lavhelesani zwifanyiso na thoho ni lingedze u humbulela uri mařivalwa aya a amba nga mini.
  - Tshimbidzani maṭo (u sikima) kha siatari ni wane uri ni do vha ni tshi khou vhala nga mini.

Kalekale, Pfeṇe ḥihuluhulu ḥa vhuhalo ya ḥa dzula khunzikhunzini dza mulambo. Pfeṇe ili ḥa vusa pfiriri kha dzińwe phukha dze dza vha dici tshi dzula hanefho khunzikhunzini dza mulambo dzo takala. ḥa vhuvedza fhethu hoṭhe u tsa na mulambo ḥa ri ndi halo, ḥa ri a huna muthu we a tendelwa u nwa mađi a mulambo uyu. Dzińwe phukha dza sinyuwa nga maanda nahone dza fa nga ḋora fhedziha hu sa vhe na we a vha muhuli kana a vha na maanda a u hanedza Pfeṇe – nga nn̄da ha Mbiidi. Nga itsho tshifhinga, Mbiidi ndi musi i tshee na mukumba mutshenatshena nahone i tshi fana na bere tshena.

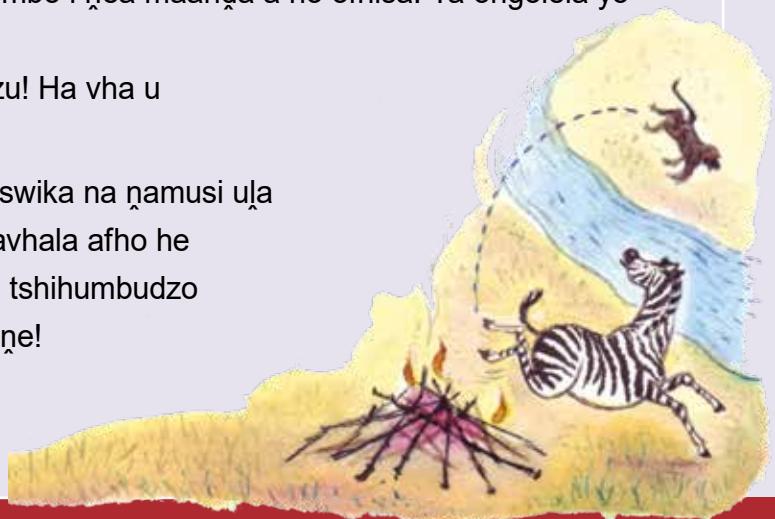
Mbiidi ya muhali ya wana Pfeṇe, je ḥa vha lo dzula lo ḋigeda muliloni muhulu, ya itela Pfeṇe khaedu uri vha lwe. Ha pfaniwa uri a no do kundwa u tea u pfuluwa khunzikhunzini ya mulambo. Phukha idzi mbili dza lwa masiari oṭhe na vhusiku hoṭhe.

Ndi musi Mbiidi i tshi vho thoma u neta ndi he Pfeṇe ḥa mbo di i sukumedzela muliloni!

Ha bvelela zwińwe zwithu zwi no mangadza. Vhuṭungu he Mbiidi ya vhu pfa musi i tshi khou fhiswa nga khuni dze dza vha dici muliloni ha mbo i nea maanda a no ofhisia! Ya ongolela yo sinyuwa, ya raha Pfeṇe

ḥa levhuwa ḥa swika je seli ha mulambo vhudzu! Ha vha u ngalangala halo.

Mbiidi yone a yo ngo sala i si na mbonzhe. U swika na ḥamusi uļa mukumba mutshenatshena wa Mbiidi u na mavhala afho he wa fhiswa nga khuni dici no khou nyenga. Ndi tshihumbudzo tsha uri yo vha muhali musi we ya lwa na Pfeṇe!

Duvha:

Țalutshedzani zwe Pfenę la ita zwe zwa dina phukha khunzikhunzini dza mulambo.

Kha ri የwale

Ndi mini tshe tsha እea Mbiđi maanda a u ደilwela?

Ndi mini tshe tsha እea Mbiđi mavhala?

Ni vhona u nga mbiđi yo vha i muhali? Bulani uri ngani.

Tshiṭori itshi ndi lungano kana ndi ngoho? Bulani uri ngani.

Kha ri የwale

Dzhenisani maipfi oneone a u ታanganya mafhungo a re afho fhasi. A nangeni kha maipfi a re tshibogisini.

naho

nahone

ngauri

fhedzi

kana

musi

zwino

nga nnnda
ha muši

u
swika

Liifanyisi ji vhambedza tshithu na tshiřwe, hu tshi shumiswa maipfi "sa" kana "u fana na".

Tsumbo: Ndalamo o takala sa ቃambelamađi, ngauri o phasa.

Nthambeleni o lapfa sa mupapawe.

Liimethafore ji vhambedza zwithu zwivhili hu si na u monamona:

Tsumbo: Nthambeleni ndi mupapawe.

1. Tshikolo tsho vha tshi tsha takadzi ndi tshee mułuku.
2. Ndi a ita tshuňwahaya ndi khou ቃodou phasa.
3. Makole o swifhadza hořhe i ደo na.
4. I ደo na makole o swifhadza hořhe.
5. Bugu iyi i a ዲura i na mafhungo manzhi.

MUDEDEDZI : Tsaino

Duvha:

Diskeleni lunganovhubvo lwañu

Kha ri ñwale

Talelani mafanyisi na mamethafore fhungoni liwe na liñwe.

Nangani ɻhalutshedzo yone ya ɻifanyisi na ɻimethafore liñwe na liñwe afho tshibogisini. Ni kone u ñwala ɻhalutshedzo kha mutualadzi u re nga fhasi ha fhungo liñwe na liñwe.

u shaya nungo

u tshimbila a
tshi ɻonga

u sa dina

u hanganea

u sa funa tshika

Zwa u Iwala ha Malindi zwo vha zwo fara mme awe ɻaha. Vhañwe vhana vha kiłasini yashu vha na vhudele hu no nga ha tshimange.

Livhalani u tshimbila nga u tou tepe sa lusengele.

Ndi tshi vhona bugu dzanga dzo kherulwa nda pfa ndo kulekana mirado.

Khaladzi a Luvhani ndi phola i sa vhudzisi.

Sandani zwo mu kela mañari ngauri o hangwa u ñwala tshuñwahaya yawe.

Ñwalani fhungo la inwi muñe line la vha na ɻipfanisi ngomu li no vhambedza zwithu zwivhili.

Duvha:

Kha ri ንwale

Shandulani vhuthihi ha madzina vhu vhe kha vhunzhi. Ni vhe na vhuṭanzi uri mapfanisi a madzina a a shanduka na one.

Muthu u fuwa phikhokho uri a i ታongise.

_____

Vhuṭungu he mbiđi ya vhu pfa i tshi fhiswa nga tshikuni ho ita uri i wane maanda!

_____

Pfeñe ዘihuluhulu ዥ vha ዘ tshi dzula khunzikhunzini dza mualambo.

_____

Phikhokho ya ዓ sedza mađini ya vhone i songo naka zwone.

_____

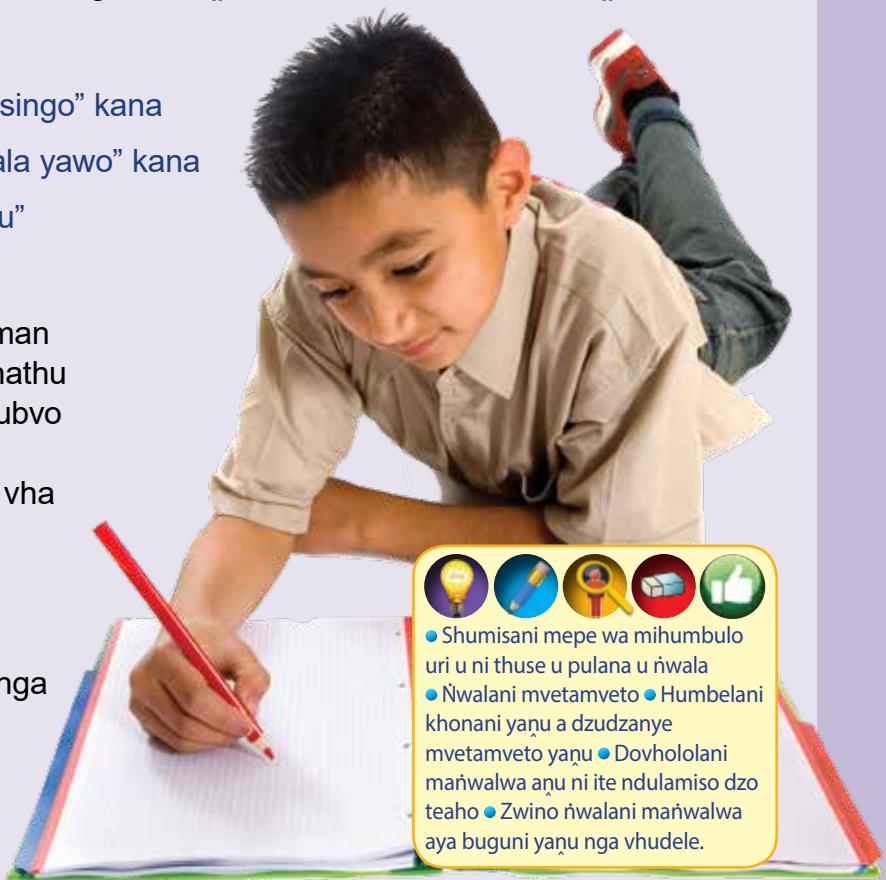
Kha ri ንwale

Ńwalani lunganovhubvo (kha siatari ዘ tevhelaho). Vhunzhi ha nganovhubvo hu lingedza u ታlalutshedza uri tshithu tsho ዓsa hani shangoni.

Tsumbo khedzi: “Ndou i tshi wana musingo” kana
“Musengavhadzimu u tshi wana mivhala yawo” kana
“Ndi nga mini ንwedzi u tshi bva musiku”

Vhaanewa vha nganovhubvo vha vha
vhathu vha re na maanda (sa Spiderman
na Superman), kana zwipuka kana vhathu
vha manditi. Vhaanewa vha nganovhubvo
vha na zwipfi zwi no nga zwa vhathu
(vha nga takala, vha ተungufhala kana vha
sinyuwa).

- Ńwalani phara tharu - mathomo,
mutumbu na magumo.
- Ńwalani tshiṭori tshine vhathu vha nga
tama u tshi thetshelesa.

- Shumisani mepe wa mihibulo
uri u ni thuse u pulana u ንwala
- Ńwalani mvetamveto ● Humbelani
khonani yañu a dzudzanye
mvetamveto yañu ● Dovhololani
mañwalwa añu ni ite ndulamiso dzo
teaho ● Zwino ንwalani mañwalwa
aya buguni yañu nga vhudele.

MUDEDEDZI : Tsaino

Duvha:

Nwalani lunganovhubvo lwañu hafha:

Phara ya u thoma:

Phara ya vhuvhili:

Phara ya vhuraru:

Dikishinari yanga

A
a

B
b

C
c

D
d

Handwriting practice lines for uppercase A and lowercase a.

Handwriting practice lines for uppercase A and lowercase a.

Handwriting practice lines for uppercase B and lowercase b.

Handwriting practice lines for uppercase B and lowercase b.

Handwriting practice lines for uppercase C and lowercase c.

Handwriting practice lines for uppercase C and lowercase c.

Handwriting practice lines for uppercase D and lowercase d.

Handwriting practice lines for uppercase D and lowercase d.

Dikishinari yanga

E
e

F
f

G
g

H
h

Dikishinari yanga

I
i

Handwriting practice lines for the letters I and i.

Handwriting practice lines for the letters I and i.

J
j

Handwriting practice lines for the letters J and j.

Handwriting practice lines for the letters J and j.

K
k

Handwriting practice lines for the letters K and k.

Handwriting practice lines for the letters K and k.

L
l

Handwriting practice lines for the letters L and l.

Handwriting practice lines for the letters L and l.

Dikishinari yanga

M
m

N
n

O
o

P
p

Dikishinari yanga

Q
q

Handwriting practice lines for the letters Q and q.

Handwriting practice lines for the letters Q and q.

R
r

Handwriting practice lines for the letters R and r.

Handwriting practice lines for the letters R and r.

S
s

Handwriting practice lines for the letters S and s.

Handwriting practice lines for the letters S and s.

T
t

Handwriting practice lines for the letters T and t.

Handwriting practice lines for the letters T and t.

Dikishinari yanga

u
u

Y
y

V
V

Z
z

W
W

X
X

